

Leszek Gajewski

Kultura czas lejowatych między Wisłą a Bugiem

Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F, Nauki Filozoficzne i Humanistyczne 4, 1-194

1949

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ANNALES
UNIVERSITATIS MARIAE CURIE-SKŁODOWSKA
LUBLIN—POLONIA

VOL. IV, 1.

SECTIO F

1949

Z Zakładu Prehistorii U. M. C. S. w Lublinie
Kierownik: Zast. prof. doc. dr Stefan Nosek

Leszek GAJEWSKI

Kultura czas lejowatych między Wisłą a Bugiem
Культура конусных бокалов между Вислой
и Бугом

La culture dite à coupes en forme d'entonnoir sur
le territoire entre la Vistule et le Bug

Wstęp

Praca niniejsza daje monograficzne ujęcie kultury czas lejowatych ¹⁾ na terenie między Wisłą a Bugiem. Przestrzennie więc obejmuje praca obszar zamknięty od wschodu i zachodu tymi dwoma rzekami od południa zaś granicą administracyjną woj. lubelskiego. Chronologicznie uwzględnia ona czas od drugiej połowy II okresu neolitu — wedle podziału chronologicznego J. Kostrzewskiego, do końca III okresu neolitu.

Śród badaczy zajmujących się kulturą czas lejowatych na omawianym terenie wymienić należy przede wszystkim Henryka Wiercieńskiego ²⁾, któremu zawdzięczamy odkrycie i zbadanie pierwszych grobów tej kultury w pow. puławskim. Obok Wiercieńskiego na wymienienie zasługuje Marian Wawrzeniecki ³⁾,

¹⁾ Używam terminu czasza za L. Kozłowskim, M. Wawrzenieckim, S. Krukowskim i S. Noskiem, gdyż wydaje mi się odpowiedniejsze aniżeli puchar.

²⁾ H. Wiercieński, Dzienniczek odkryć na cmentarzyskach w Nałęczowie (rękopis). Archiwum Zakładu Prehist. UMCS.

H. Wiercieński, Groby kamienne ze szkieletami z epoki kamienia gładzonego, odkryte pod Nałęczowem w roku 1903, Swiatowit, t. IV (1906), str. 81—88.

³⁾ M. Wawrzeniecki, Poszukiwania zabytków przedhistorycznych w Królestwie Polskim, Materiały Antropol.-Archeol. i Etnograf., t. XII (1912), str. 34—43.

który w kilka lat później rozkopał dalsze groby tej kultury w tym samym powiecie. Tak pierwszy jak i drugi ograniczyli się jednak wyłącznie do opisu materiału i to opisu niezawsze poprawnego. Wspomnieć wreszcie należy o ks. A. Chotyńskim⁴⁾, który prowadził badania we wspomnianym powiecie, w jego zachodnio-południowej części.

Jeżeli chodzi o syntetyczne opracowania neolitu polskiego, dość dużo cennego materiału odnoszącego się do kultury czas lejowatych na terenie międzyrzecza („kultura małopolska“), zawierają prace Leona Kozłowskiego⁵⁾, Włodzimierza Antoniewicza⁶⁾, i Józefa Kostrzewskiego⁷⁾.

Najobszerniejsze i najcenniejsze wiadomości daje monograficzne opracowanie kultury czas lejowatych („pucharów lejowatych“) w Polsce zachodniej i środkowej Konrada Jażdżewskiego⁸⁾. Praca ta jednak zajmująca się głównie wschodnią grupą tej kultury, siłą rzeczy nie daje pełnego i wyczerpującego obrazu zjawisk występujących na obszarze między Wisłą a Bugiem.

Prowadzone już po drugiej wojnie światowej przez Zakład Prehistorii Uniw. Marii Curie-Skłodowskiej systematyczne badania pod kierownictwem prof. dr. Stefana Noska, dostarczyły dużo cennego materiału, pozwalającego na nowe ujęcie zagadnienia kultury czas lejowatych na zajmującym nas terenie. Z ważniejszych systematycznie badanych stanowisk, na których głównie opiera się niniejsza praca wymienić należy osadę w Krężnicy Jarej, pow. lubelski⁹⁾ oraz czterech cmentarzysk w Lesie Stockim, pow. puławski¹⁰⁾.

⁴⁾ A. Chotyński, Zabytki przedhistoryczne z Dratowa, Trzcianca, Zmijowisk i innych wsi w pow. puławskim, Świątowit, t. IX, str. 65 oraz tabl. IV.

⁵⁾ L. Kozłowski, Młodsza epoka kamienna w Polsce (neolit.). Lwów, 1924.

⁶⁾ Wl. Antoniewicz, Archeologia Polski. Warszawa, 1928.

⁷⁾ J. Kostrzewski, Od mezolitu do okresu wędrówek ludów. Prehistoria ziem polskich. Encyklopedia Polska, t. IV, część 1 — dział V, Wyd. Pol. Akad. Um., Kraków, 1939—48, str. 143—45.

⁸⁾ K. Jażdżewski, Kultura pucharów lejowatych w Polsce zach. i środkowej. Bibl. Prehist., t. 2. Poznań, 1936.

⁹⁾ Nosek S., Materiały neolityczne z Lubelszczyzny. *Annales Univ. M. Curie-Skłodowska*, Sectio F, t. II, 2. Lublin, 1947, str. 191—214.

¹⁰⁾ L. Gajewski, Cmentarzyska kultury czas lejowatych w Lesie Stockim, w pow. puławskim. *Z Otchłani Wieków*, roczn. XX, zes. 3—4, str. 49—53.

Praca niniejsza składa się z dwu części. W pierwszej podana jest analiza oraz syntetyczne opracowanie materiału. Część druga zawiera opis materiałów zarówno publikowanych jak i niepublikowanych z pominięciem materiałów zestawionych w pracy K. Jażdżewskiego¹¹⁾.

Materiały publikowane w niniejszej pracy znajdują się w zbiorach Zakładu Prehistorii Uniw. Marii Curie-Skłodowskiej oraz w Muzeum Lubelskim w Lublinie i w Państwowym Muzeum Archeologicznym w Warszawie.

Na tym miejscu pragnę podziękować tym wszystkim, którzy ułatwili mi pracę swoimi cennymi radami. Szczególnie serdeczne i gorące podziękowania składam prof. dr. Stefanowi Noskowi za pomoc i wskazówki udzielane mi przy pisaniu tej pracy, jak również dr. Janowi Kowalczykowi za cenne uwagi i rady, jakimi mi zawsze służył, wreszcie mgr. Janowi Gurbie za wykonanie map.

Część I.

Analiza materiału i charakterystyka kultury czas lejuwatych między Wisłą a Bugiem

Ogólna charakterystyka terenu

Przystępując do omówienia ram przestrzennych niniejszej pracy, pragnąłbym zwrócić uwagę na celowe obranie granic naturalnych — jakimi są rzeki Wisła i Bug — pomijając granice administracyjne jako bardziej płynne i przypadkowe¹⁾. Granice obszaru obejmują więc całe województwo lubelskie oraz część woj. warszawskiego (tj. powiaty: prawobrzeżny Warszawa, Radzymin, Węgrów, Garwolin i Siedlce).

Pod względem geograficzno-fizycznym obszar między Wisłą a Bugiem, dość wyraźnie dzieli się na dwa regiony geograficzne północny i południowy. Region północny obejmujący przestrzeń od zlewiska rzek Bugo-Narwi i Wisły do północnej granicy lessów tj. do linii przechodzącej przez Dęblin—Uściług i dalej na wschód, posiada

¹¹⁾ K. Jażdżewski, o. c.

¹⁾ K. Jażdżewski, o. c. Jedynie południową granicę obszaru oparłem — ze względów technicznych — o granicę administracyjną (granica woj. lubelskiego i częściowo polityczną granicę Państwa Polskiego). Różnice istniejące na tym odcinku między granicą naturalną (w danym wypadku rzeki: San (dolny bieg), Tanew (prawobrzeżny dopływ Sanu), oraz Solokija (lewobrzeżny dopływ Bugu), a granicą administracyjno-polityczną są tak nieznaczne, że niemal się pokrywają.

charakter typowej dla ziem polskich falistej niziny dyluwialnej. Natomiast region południowy znany pod nazwą Wyżyny Lubelskiej, stanowi na ziemiach Polski, odrębną krainę geograficzną²⁾. W każdym z tych dwóch terenów możnaby wyróżnić szereg kompleksów krajobrazowych, wykazujących pewne zróżnicowania, które jako mało istotne dla naszych rozważań pomijamy.

W związku z podziałem tego obszaru na dwa regiony geograficzne pozostaje także sprawa rozmieszczenia gleb. W regionie północnym przeważają grunta liche, piaszczyste, zabagnione itp. Natomiast region południowy cechują gleby urodzajne, głównie lessy i czarnoziemy.

Wspomnieć wreszcie wypada o sieci rzecznej. Istnienie tutaj dwu wielkich rzek Wisły i Bugu oraz mniejszej rzeki Wieprz stanowiło niewątpliwie dość ważny czynnik dla ówczesnego osadnictwa oraz komunikacji i handlu³⁾.

Osadnictwo

Plemiona z kulturą czas lejewatych na terenie między Wisłą a Bugiem najchętniej zakładały swoje siedziby na miejscach wyniosłych i suchych, w bezpośrednim sąsiedztwie wody (rzeki, jeziora). Na wybór miejsca pod przyszłą osadę niewątpliwie wpływał charakter gospodarki, jaką prowadziła ludność tej kultury. Znane są liczne przykłady z etnologii, zależności gospodarki ludów rolniczo-pasterskich od dostatku wody niezbędnej nie tylko dla człowieka ale również i jego trzody⁴⁾. Wszak miejsca zasobniejsze w wodę, a szczególnie doliny rzek i jezior, obfitują w duże ilości soczystej paszy. Niewątpliwie i dla ówczesnego rolnika osiedlenie się nad wodą przynosiło korzyści. W każdym bądź razie wydaje się, że wybór miejsca nie był bynajmniej przypadkowy, lecz uwarunkowany względami praktycznymi.

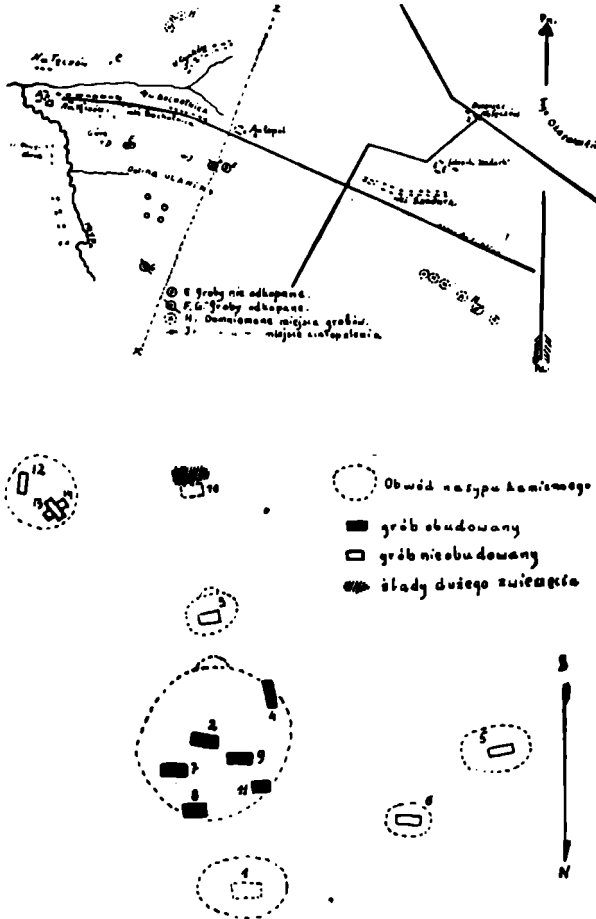
W północnym regionie międzyrzecza najczęściej spotykamy osady tej kultury na gruntach piaszczystych⁵⁾. Natomiast w regionie połud-

²⁾ Zob. T. Mieczynski, Ukształtowanie powierzchni i budowa geologiczna oraz stosunki hydrograficzne. Monografia woj. lubelskiego. Lublin, 1927, str. 4.

³⁾ Por. J. Kostrzewski. Rola Wisły w czasach przedhistorycznych Polski. Przegl. Archeol., t. V (1933—36), str. 63—4.

⁴⁾ Por. np. F. Gross, Koczownictwo, Warszawa, 1936, str. 28.

⁵⁾ Niewątpliwie pozostaje to w związku ze środowiskiem geograficznym, jakkolwiek bezpośrednią przyczyną wydaje się być dostępność tych miejsc dla badacza archeologa, natomiast natrafić na osady położone na gruntach urodzajnych można dopiero przy systematycznych przekopach

Ryc. 1. Antopol, pow. Puławy. Mapa sytuacyjna i plan cmentarzyska w Antopolu (według H. Wiercińskiego).

niowym przeważają osady położone na glebach urodzajnych (lessy, czarnoziemy) rzadziej na wydmach (Krężnica Jara, pow. Lublin).

Niestety brak systematycznych badań na stanowiskach osadowych, jest między innymi jedną z przyczyn, że nie możemy obecnie nic konkretnego powiedzieć o kształtach osad, jak również o konstrukcjach domostw kultury czas lejuwatych na terenie między Wisłą a Bugiem. W czasie badań ratunkowych na osadzie w Krężnicy Jarej, natrafiono wprawdzie na palenisko kamienne, wylepione gliną, na której utrwaliły się odciski belek drewnianych, płasko zaciosanych oraz szczątki roślin.

Są to rzecz jasna zbyt nikłe ślady, by można było określić ogólny charakter domostwa. Pewne natomiast jest, że na tym gruncie (wydma piaszczysta), nie można było budować tj. kopać — ziemianek, niewątpliwie więc istniały tu budowle w rodzaju „szałasów-kolib“, jakie jeszcze obecnie stawiają ludy rolniczo-pasterskie.

Z badań prowadzonych w Lesie Stockim, pow. Puławy, na cmentarzysku „C“, możemy wnosić, że równolegle do wspomnianych wyżej budowli, były również używane przez tę ludność na omawianym terenie — ziemianki. Ziemianka I z cmentarzyska „C“ (Las Stocki), znajdowała się na głębokości około 37 cm pod powierzchnią. W rzucie poziomym przedstawiała się ona jako ciemna plama, kształtu nieregularnie owalnego. Wydłużona w kierunku północny-zachód na południowy-wschód. Od strony południowej znajdowały się dwa ogniska, kształtu owalnego, przy czym ognisko „a“, położone było nieco wyżej (ok. 10 cm) od ogniska „b“. Ogniska oddalone były od siebie o 25 cm. Oba ogniska znajdowały się w płytkich ok. 20 cm nieckowatych zagłębieniach. Liczne skorupy naczyń, szczątki kości zwierzęcych, kilkanaście drobnych wiórów krzemienych, kulisty rozcieracz od żaren oraz dość gruby pokład przepalonych drew wymieszanych z przepaloną gliną zdają się świadczyć, iż mamy tu do czynienia z pomieszczeniem używanym przez dłuższy okres czasu. Wymiary jamy (długość ok. 480 cm, szerokość ok. 270 cm) wskazywałyby, że ziemianka była zamieszkiwana przez jedną rodzinę. Przypuszczać należy, że ponad dołem wkopanym w ziemię znajdował się dach.

Odpowiedniki do opisanej ziemianki spotykamy na obszarze grupy wschodniej i południowej kultury czas lejowatych ⁶⁾.

Dzięki badaniom Jażdżewskiego ⁷⁾ wiemy, że ludność kultury czas lejowatych (grupa północna i wschodnia) budowała niekiedy osady nawodne, które, zdaniem autora, przejęła od kultury osad palowych. Wobec tego, że na omawianym terenie znajdujemy pewne ślady wpływów osad palowych ⁸⁾ nie jest wykluczone, że i tutaj mogły się znajdować podobne osady nawodne.

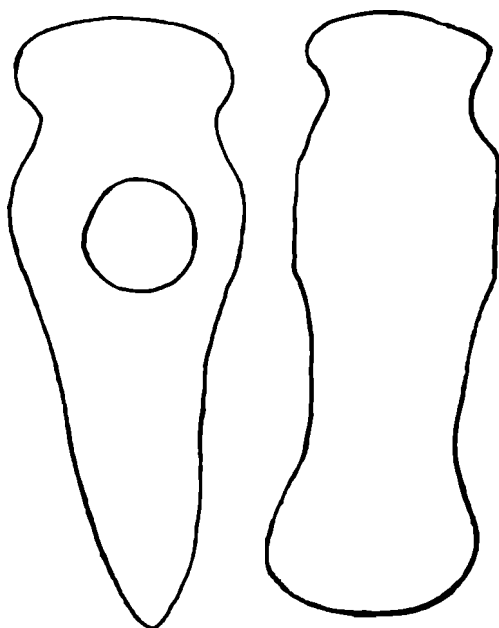
Na zakończenie wspomnieć należy o osadach obronnych. Na naszym obszarze znana jest osada obronna niestety nie badana systematycznie, w miejscowości Gródek Nadbużny, pow. Hrubieszów ⁹⁾.

⁶⁾ K. Jażdżewski, Kult. puchar. lejok... str. 292.

⁷⁾ Zob. K. Jażdżewski, o. c., str. 292—93.

⁸⁾ Por. ustęp o czasach tulipanowatych w niniejszej pracy.

⁹⁾ Zob. K. Jażdżewski, o. c., str. 293.,

Ryc. 2. Antopol, pow. Puławy. Topór z guzowym obuchem z gr. I (1).

Odpowiedniki do niej znajdujemy na terenie Wołynia ¹⁰⁾, Czech ¹¹⁾, Moraw ¹²⁾ i Niemiec środkowych ¹³⁾. Występowanie osad obronnych pozostaje zapewne w związku, jak sądzi Jażdżewski, z wrogim nastawieniem obcej ludności, na teren której wchodzi kultura czas leżowatych ¹⁴⁾.

Zajęcia ludności

Materiały jakimi obecnie dysponujemy rzucają pewne światło na zajęcia ludności kultury czas leżowatych na terenie między Wisłą a Bugiem. Rzecz jasna nie wyczerpują one całkowicie zagadnienia, pozwalają jednakże na poczynienie spostrzeżeń odnośnie niektórych

¹⁰⁾ l. c.

¹¹⁾ Zob. A. Stocky, *Pravek zeme ceske. I, (vek kamenny)*, Praha, 1926, str. 114—15, oraz rys. 56.

¹²⁾ K. Jażdżewski, o. c., str.. 294.

¹³⁾ l. c.

¹⁴⁾ l. c.

zajęć jakim oddawał się człowiek omawianej tu kultury. Między innymi będzie to, uprawa roślin (rolnictwo), hodowla zwierząt, łowiectwo, rybołówstwo, przechowywanie pokarmów, przygotowanie pożywienia, obróbka surowców, transport i komunikacja, handel itp.

O ile materiały odnośnie hodowli zwierząt czy też uprawy roli są stosunkowo dość liczne, to sprawa łowiectwa i rybołówstwa opiera się na bardzo skromnym materiale faktycznym tak ilościowym jak i jakościowym.

Niektóre zagadnienia związane z obróbką surowców, materiałem, techniką wyrobu itp., zostaną omówione w rozdziałach traktujących o ceramice, narzędziach krzemienych itd., na tym miejscu ograniczono się jedynie do ich ogólnej charakterystyki.

Po tych kilku uwagach ogólnych przejdźmy do rozpatrzenia poszczególnych zajęć ówczesnego człowieka.

Podstawą gospodarki ludności kultury czasów leżowatych była niewątpliwie hodowla zwierząt oraz uprawa roślin. Rozstrzygnięcie kwestii czy trudnili się oni głównie pasterstwem, czy też rolnictwem nastęrcza pewne trudności i przy obecnym stanie badań zdaje się być prawie niemożliwe. Najprawdopodobniej słuszność leży pośrodku — tzn., część ludności zamieszkująca region północny międzyrzecza zajmowała się hodowlą zwierząt i może częściowo uprawą roślin. Natomiast plemiona osiadłe na terenach żyznych w regionie południowym, prowadziły gospodarkę rolniczo-pasterską. Nie jest wykluczone, że obie wyżej wymienione grupy, zajmowały się ubocznie łowiectwem, rybołówstwem i zbieractwem płodów dziko rosnących.

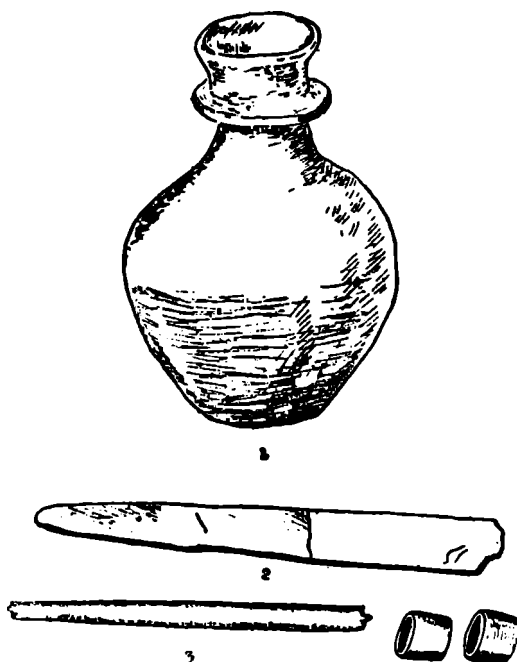
Rolnictwo ówczesne nie stało prawdopodobnie na tym poziomie, jaki spotykamy u ludów kultur z cyklu wstęgowych¹⁵⁾, lecz nie da się zaprzeczyć, że wyszło ono już z pierwotnej formy — jaką jest kopieństwo, nie znające jeszcze siły pociągowej zwierzęcia przy uprawie roli — o czym świadczyć może gliniana figurka pary wołków złączonych jarmem (Krężnica Jara, pow. Lublin).

Ze zbóż uprawnych hodowana była zapewne pszenica, którą spotykamy już w grupie północnej kultury czasów leżowatych¹⁶⁾, a również i w południowej grupie tej kultury¹⁷⁾. Niestety na naszym terenie nie udało się dotychczas stwierdzić występowania zbóż. Nie stanowi

¹⁵⁾ Por. wypowiedź w tej sprawie K. Jażdżewskiego, o. c., str. 303.

¹⁶⁾ Zob. K. Jażdżewski, o. c., str. 302.

¹⁷⁾ J. Kostrzewski, *Od mezolitu...* str. 145.

Ryc. 3. Antopol, pow. Puławy. Zespół zabytków z grobu IX (5); 1) flaszka z kryzą, 2) narzędzie kościane, 3) narzędzie kościane (szydło), 4) paciorki z kości rurkowatej. (ryc. 2, 3, 4, według H. Wiercieńskiego).

to jednak dowodu, że nie były one uprawiane na tym obszarze. Jest to jedynie wynikiem braku systematycznych badań stanowisk osadowych tej kultury.

Dowodem pośrednim istnienia uprawy roślin może być fakt wyraźnego zagęszczenia się stanowisk kultury czas lejowatych na glebach urodzajnych (głównie lessy i czarnoziemy) w pow. puławskim, lubelskim, hrubieszowskim i częściowo zamojskim. Związek pomiędzy jakością gleby a osadnictwem unaocznia mapa.

Zwrócić należy również uwagę na fakt występowania stylizowanych figurek zoo- i antropomorficznych (Krężnica Jara) typowych dla ludów rolniczo-pasterskich¹⁸⁾.

Do żęcia zbóż używano sierpów lub noży krzemienych licznie występujących na osadzie w Krężnicy Jarej, które opracowano zapewne

¹⁸⁾ J. Kostrzewski, o. c., str. 136.

w drewnianą rękojeść¹⁰⁾. Do tego samego celu służyły również sierpy z półkolistą wcięłą podstawą. Ułamek takiego narzędzia znaleziono w wyżej wymienionej miejscowości.

Drugim niemniej ważnym zajęciem wchodzącym w skład gospodarki tych plemion na naszym terenie była hodowla zwierząt, o istnieniu której świadczą liczne figurki, jak wymieniona poprzednio para wołków, fragment figurki przedstawiający łeb barani czy kozi itp., okazy pochodzące ze stanowisk osadowych.

W miejscowości Las Stocki na cmentarzysku „C” (ziemianka I dochowały się liczne szczątki kości zwierzęcych, silnie przepalonych w ogniu, m. in., znaleziono tu fragment szczęki z zachowanymi zębami (może krowa). Na cmentarzysku „B”, w grobie XII (11), wewnątrz czaszy tulipanowatej, znajdował się siekacz (?) jakiegoś zwierzęcia (przypuszczalnie konia (?)). Żałować należy, że wymieniony materiał kostny nie doczekał się dotychczas naukowego opracowania, tak że część bardzo istotnych dowodów, odnośnie gatunków, czy też rodzajów zwierząt musi z konieczności opierać się na mniej lub więcej słusznych przypuszczeniach!

Zyjąc w bezpośrednim sąsiedztwie lasów i rzek plemiona tej kultury trudniły się częściowo łowiectwem i rybołówstwem. Świadczą o tym zabytki wykonane z rogów zwierząt (por. np. topór rogowy z grobu XI (10), cmentarzysko „B”, Las Stocki). Jednakże stosunkowo nieliczne grociki do strzał i niemal zupełny brak grotów do włóczni nasuwa przypuszczenie, że myśliwstwo nie było jednym z głównych zajęć ówczesnych ludzi żyjących na naszym terenie. Podobnie przedstawia się sprawa rybołówstwa, którego istnienie potwierdzałyby jedynie paciorki z kręgów rybich odkryte w grobie III (4) na cmentarzysku w Antopolu.

Zbierając powyższe dane dochodzimy do wniosku, iż plemiona kultury czas lejuwaty na terenie między Wisłą a Bugiem, prowadziły gospodarkę rolniczo-pasterską (czy też pastersko-rolniczą), traktując jako zajęcia uboczne łowiectwo i rybołówstwo nie odgrywające zapewne większej roli w ich życiu.

¹⁰⁾ Por. np., rekonstrukcję takiego sierpa przedstawioną w pracy L. Kozłowskiego, Wielkopolska w epoce kamiennej, cz. II, Przegl. Archeol., t. II (1920), zes. 1—2, str. 4.

Część zdobytego pożywienia spożywano zapewne w stanie surowym, jak np. owoce, napoje itp., część zaś wymagała odpowiedniego przyrządzenia przez prażenie, gotowanie, smażenie itd.

Do prażenia i gotowania służyły prawdopodobnie garnki gliniane, które w czasie gotowania ustawiano bądź na paleniskach kamiennych

Ryc. 4. Antopol, pow. Puławy. Flaszka z kryzą. $\frac{1}{2}$ wn.

wylepianych gliną, bądź też obok ogniska, o czym być może świadczyłyby liczne fragmenty przepalonych naczyń znajdujących w jamach poogniskowych.

Zapasy płynne jak woda, mleko itp., przechowywane były zapewne w dużych naczyniach zasobowych. Naczynia takie posiadają zazwyczaj wewnętrzne ścianki starannie wygładzone, połyskliwe, barwy ciemno-granatowej (por. np. fragmenty naczynia zasobowego z ziemianki I Las Stocki). Do przechowywania zasobów stałych jak np. ziarna, służyły być może także same naczynia, które posiadają ściany wewnętrzne mniej starannie wygładzone i jako takie nie bardzo nadawały się do przechowywania płynów.

Ziarna zbóż rozcierano na żarnach nieckowatych, używając kulistych rozcieraczy. Okaz takiego rozcieracza znaleziony został w ziemiance I, cmentarzysko „C”, w Lesie Stockim ²⁰⁾.

²⁰⁾ Rozcieracze tego typu znane są w południowej grupie kultury czas lejowatych. Por. A. Nasz, Żarna wczesnodziejowe. Bibl. Archeol., t. IV. Wrocław, 1949, str. 39.

Do cedzenia (?) potraw płynnych służyły być może gliniane naczynia sitowate, znane z ułamków (Krężnica Jara).

Przechodząc do omawiania obróbki surowców, wydaje się rzeczą konieczną przeprowadzenie podziału, ze względu na materiał jaki używano do wyrobu różnych przedmiotów. Ogólnie podział ten możemy przeprowadzić dzieląc surowce na dwie grupy:

- a) surowce pochodzenia nieorganicznego,
- b) surowce pochodzenia organicznego.

Jasnym jest, że przedmioty wykonane z materiałów nieorganicznych przechowały się do czasów obecnych, natomiast przedmioty wykonane z materiałów organicznych jak np. skóra, włókno, drewno itp., uległy działaniom procesów rozkładowych w tego typu warstwach kulturowych, a co za tym idzie zupełnemu zniszczeniu. Jedynie w wyjątkowych wypadkach zachowały się większe przedmioty drewniane. Tak np. na terenie osady bagiennej w Szlachcinie, st. 3, pow. Środa, w woj. poznańskim, dochowały się wiosła i część łodzi, wykonane z drewna ²¹⁾. Są to jednak wypadki sporadyczne. Wyjątkowo lepiej dochowały się przedmioty z rogu, kości lub bursztynu (Antopol, Gutaków, Las Stocki w pow. puławskim).

Wśród surowców nieorganicznych, na czoło wysuwa się glina, mająca tak bardzo liczne zastosowania w życiu ówczesnego człowieka. W pierwszym rzędzie używał on jej do wyrobu ceramiki ²²⁾. Znajdowała ona również zastosowanie przy wylepianiu (uszczelnianiu) ścian i dachów chat, wyrównywaniu powierzchni palenisk itp.

Drugim bardzo ważnym surowcem był krzemień, z którego produkowano narzędzia, broń (grociaki do strzał, noże) itp. Najczęstszym gatunkiem używanym do produkcji narzędzi, na omawianym terenie, jest krzemień szary biało nakrapiany, który dobywano prawdopodobnie ze złóż pierwotnych — odkrytych w okolicy Rachowa, w pow. Kraśnik ²³⁾ — z odkrywek naturalnych występujących tu dość płytko pod powierzchnią. Z innych gatunków spotykamy tutaj krzemień czarny

²¹⁾ Zob. K. Jażdżewski, o. c., str. 291, tabl. V, rys. 35—36.

²²⁾ O technice wyrobów ceramicznych zob. „Uwagi ogólne o ceramice“, w niniejszej pracy.

²³⁾ J. Samsonowicz, Odkrycie pierwotnych złóż krzemienia szarego biało nakrapianego. Wiadom. Archeol., t. IX, str. 99.

„nadbużański“, sprowadzany z terenów Wołynia ²⁴⁾, dalej krzemień „pasiasty“ tzw. krzemionkowski ²⁵⁾.

Obróbka krzemienia postawiona była na omawianym terenie dość wysoko — o czym świadczą różnego rodzaju narzędzia (noże, sierpy, skrobacze itp.) wykonane na długich wiórach, rzadziej natomiast spotykamy narzędzia wykonane na odlupkach. Do produkcji narzędzi krzemiennych używane były tłuki kuliste (Krężnica Jara, pow. Lublin,

Ryc. 5. Antopol, pow. Puławy. Fiasza z kryzą i uchem 1/2 w. n.

Las Stocki, pow. Puławy). Z wyrobów krzemiennych najliczniej spotykamy tutaj sierpy, piłki, rozwiertniki, noże, skrobacze, rzadziej dłutka, siekiery itp. Niektóre narzędzia łączone były w jedno, — do pewnego stopnia uniwersalne narzędzie — jak np. przez zatępienie tylca piłki, następowało połączenie jej ze skrobaczem, lub, zaostrażając szpicząście szczyt, uzyskiwano narzędzie służące do piłowania, skrobania i wiercenia (świdrowania). Drobne narzędzia załuskiwano retuszem ochronnym, którym pokrywano krawędzie boczne w celu zabezpieczenia ich przed uszkodzeniem. Narzędzia większe jak np. siekiery, dłutka itp., załuskiwano grubym retuszem powierzchniowym, gładząc jedynie część powierzchni przy ostrzu i samo ostrze. Do gładzenia przedmiotów krzemiennych (a zapewne i kamiennych), używano płyt kamiennych o drobnoziarnistej konsystencji. Okazy takich płyt znaleziono na osadzie w Krężnicy Jarej, pow. Lublin.

²⁴⁾ Zob. K. Jażdżewski, o. c., str. 290. — J. Kostrzewski, o. c., str. 144.

²⁵⁾ I. c.

Siekiery krzemienne oprawiano w rękojeści (uchwyty), wykonane z drewna lub rogu, które jednak nie dochowały się do czasów obecnych.

Z narzędzi kamiennych spotykamy tu najliczniej topory bojowe, których znamy kilka typów. Najczęściej są to lopory z guzowym obuchem, rzadziej typu „Y”. Zaopatrzone one są w okrągły (rzadziej elipsowaty) otwór służący do umocowania toporzyska. Otwory wiercono przy pomocy rurkowatej kości. Wiercenie otworu odbywało się już po nadaniu zewnętrznych kształtów toporowi, o czym świadczą okazy tych ostatnich z niedowierconym ²⁶⁾ lub też w ogóle bez śladów wiercenia otworu (por. np. okaz z Nowosiółki, pow. Hrubieszów). Jeżeli chodzi o inne wyroby kamienne to wspomnieć należy o kulistych rozcieraczach do żarn, nie wydaje się jednakże by nadawano im kształt jaki obecnie posiadają, przypuszczać należy, że dobierano odpowiednie kamienie np. rzeczne otoczaki. Nic natomiast nie wiemy o kształcie żarn, których nie udało się dotychczas znaleźć na naszym terenie, jedynie na podstawie analogii sądzić możemy, iż były to żarna nieckowate.

Trafną charakterystykę ogólną wyrobów ceramicznych, krzemienych i kamiennych tej kultury podaje S. Nosek ²⁷⁾, którą pozwolę sobie (ze względu na jej charakter) przytoczyć tutaj w obszernych wyjątkach;

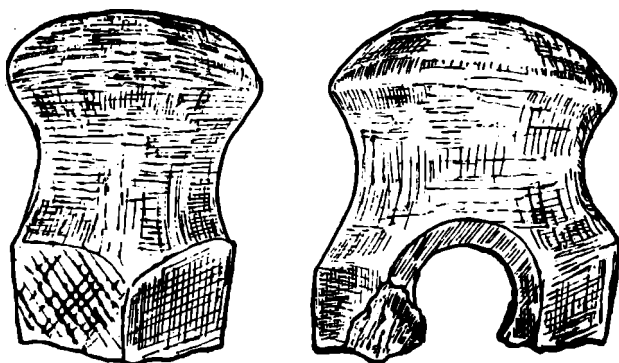
„Kultura czas lejowatych razem z innymi mniejszymi tworzy znowu jeden większy krąg kultur północnych, które charakterem swoim różnią się dość wydatnie od kręgu kultur południowych“... „Gdy w kręgu południowym mamy bogactwo form ceramicznych, zdobienia i motywów ornamentacyjnych, to na północy ubóstwo. Form jest mało i są one bardzo jednostajne, tak samo i ornament. Jednakże na północy naczynie jest symetryczne, proporcje są dobrze wyczone i zachowane, a ornament podkreśla tektonikę naczynia. Podobnie i wyroby kamienne i krzemienne kształtowane są zawsze symetrycznie. Jeśli mowa o wyrobach z kamienia, to należy tu zaznaczyć, że północ stworzyła w tej dziedzinie wiele form, a poszczególne okazy cechuje niezwykła staranność wykonania, gdy południe ma tego rodzaju wyrobów dość mało i nie odznaczają się one pięknnością wykonania“.

Następną grupę wyrobów z surowców organicznych reprezentują tu najliczniej narzędzia z kości m. in., są to trójkątne sztylety z kości

²⁶⁾ Zob. K. Jażdżewski, o. c., tabl. LII, rys. 945, tabl. LIII, rys. 955.

²⁷⁾ S. Nosek, Zagadnienie prasłowiańszczyzny w świetle prehistorii. Światowit, t. XIX (1947—49), str. 32.

płaskich, starannie gładzonych (Antopol, Las Stocki), dalej szydła kościane, w przekroju poprzecznym okrągłe (Antopol) oraz dość liczne ozdoby, jak paciorki z kości rurkowatych, wisiorki z kości pełnych itp. Materiały te wykazują, że kość nie tylko znajdowała zastosowanie do wyrobu narzędzi, ale również używano jej do wyrobu — jeśli wolno się tak wyrazić — przedmiotów ozdobnych.

Ryc. 6. Antopol, pow. Puławy. Fragment topora z guzowym obuchem z grobu I (1).

Wyroby wykonane z rogu reprezentuje — jedyny tego typu w Polsce — zachowany w całości, topór rogowy z Lasu Stockiego.

Z innych surowców pochodzenia organicznego znajdował tu zastosowanie bursztyn, sprowadzany z wybrzeży Morza Bałtyckiego. Trudno jest obecnie rozstrzygnąć czy był on importowany w postaci gotowych wyrobów, czy też jako surowiec. Za pierwszym przypuszczeniem przemawiałby fakt, iż brak tu wśród dotychczasowych znalezisk, większej ilości tego surowca w stanie nieobrobionym.

O istnieniu tkactwa u plemion kultury czas leżowatych na omawianym terenie, świadczą liczne znaleziska przęślików glinianych (Krężnica Jara, Samorządki, Starogród). Przęśliki wykonywano z gliny, nadając im kształt krążka płaskiego, płasko-wypukłego, niekiedy wypukło-miseczkowatego, lub też dwustożkowego, najczęściej były one niezdobione. Znane są jednak przęśliki ornamentowane (Krężnica Jara, Samorządki), zazwyczaj kilku liniami promieniście rozchodzącymi się od otworu umieszczonego pośrodku krążka. Otwór służył do umocowania wrzeciona, wykonanego zapewne z patyka. Przęślik obciążał wrzeciono (zapobiegając jednocześnie zsuwaniu się nawiniętych nici

z wrzeciona) ułatwiając tym samym ruch obrotowy, jaki wykonywała prążeńniczka przy nawijaniu przędzy.

Brak wśród dotychczasowych znalezisk ciężarków glinianych do krosien, nie pozwala na stwierdzenie czy plemiona tej kultury zamieszkujące teren między Wisłą a Bugiem знаły krosna. Należy jednak przypuszczać, że były one w użyciu, gdyż gliniane ciężarki spotykamy dość licznie na innych terenach zajętych przez tę ludność²⁸⁾.

W dalszych rozdziałach niniejszej pracy, w związku z rozpowszechnianiem się niektórych zjawisk kulturowych, mówić będziemy o stosunkach handlowych. Na tym miejscu podaję kilka uwag ogólnych.

Jeżeli chodzi o przedmioty jakimi handlowano, to w pierwszym rzędzie wymienić należy bursztyn. Znaleziska bursztynu na ziemiach między Wisłą a Bugiem, jakkolwiek niezbyt liczne (paciory z Gutanowa, Antopola i Lasu Stockiego w pow. puławskim), stanowią jednak dowód istnienia dość rozległych terenowo stosunków handlowych plemion kultury czas lejowatych.

Bursztyn był do pewnego stopnia pośrednikiem w kontaktach międzyplemiennych. Dzięki istnieniu handlu wymiennego bursztynem na naszych terenach utrzymują się tak długo pewne przeżytki w zakresie kultury materialnej i duchowej, które nawiązują do form grupy wschodniej (faza starsza) tej kultury.

Niemniej ważnym artykułem, który stanowił również przedmiot handlu wymiennego, był krzemień. Z terenu między Wisłą a Bugiem znany jest dotychczas jeden ośrodek „górniczny“ w pow. kraśnickim²⁹⁾. Wprawdzie nie przeprowadzono tu dotychczas żadnych większych badań, jednak należy przypuszczać, że stąd właśnie dobywano krzemień szary biało nakrapiany, którego duże ilości w postaci pół- czy też gotowych fabrykatów spotykamy wśród inwentarzy krzemiennych kultury czas lejowatych na naszym obszarze.

Natomiast inne gatunki krzemienia jak np. krzemień „pasiasty“, czarny „nadbuzzański“, pojawiają się tutaj bardzo nielicznie.

To ubóstwo innego surowca w produkcji narzędzi plemion tej kultury zamieszkujących nasze tereny, znajdowało dotychczas częściowo wytłumaczenie w fakcie wykorzystywania ułamków większych narzędzi

²⁸⁾ Zob. K. Jazdzewski, o. c., str. 269, tamże analogie i literatura.

²⁹⁾ Zob. J. Samsonowicz, Odkrycie pierwotnych złóż krzemienia szarego biało nakrapianego..., Wiadom. Archeol., t. IX, str. 99.

Ryc. 7. Bochoznica, pow. Puławy. Kubek z uchem wyniesionym ponad krawędź naczynia.

krzemienych do wyrobu drobniejszych³⁰⁾. Jednakże niedostateczność tego tłumaczenia wykazują inwentarze krzemienne kultury czas lejątych. Jakież więc czynniki złożyły się na taki stan?!

Zanim odpowiemy na to pytanie, pragnąłbym jeszcze przytoczyć niektóre wyniki osiągnięte przez S. Krukowskiego³¹⁾, przy badaniu kopalń krzemionkowych.

Autor stwierdza, że „Obszar rozniesienia siekier krzemionkowych ma ostre granice tylko dwie — Karpaty i Bałtyk. Brak prawdziwych granic na W i Z. W tych kierunkach propagacja siekier krzemionkowych ma pozory niedokończonej dyfuzji. W tym obrębie siekiery krzemionkowe układają się nierównomiernie...“ „W każdym razie rzędna na ogół dość szybko ku W., między południkowymi Wisłą i Wieprzem, a Bugiem...“ „Przenikają (one) najliczniej do krajów, upośledzonych pod względem surowców krzemienych.. Tym więcej im dalej były inne tereny obwodowe, bogate w krzemień. Wkraczą i na konkurencyjne

³⁰⁾ Por. S. Krukowski, Pierwociny krzemieniarskie, górnictwa i handlu w holocenie Polski. Wiadom. Archeol., t. VII, str. 53—54.

³¹⁾ S. Krukowski, Krzemionki Opatowskie. Warszawa, 1939, str. 51—52.

tereny, nawet dalekie (Wołyń), ale zawsze skąpo...". „Na nich to choćby bardzo bliskich (pogórze Krakowsko-Wieluńskie), rzadną od razu. Przeszkadzały miejscowe produkcje siekier. Ogół tych stosunków jest taki. Na Pn.—W, i na W, siekiery krzemionkowe stają się bardzo nieliczne już blisko, z tej strony Buga, w zetknięciu z mocnym krzemieniarskim promieniowaniem kredy krzemienionośnej dużych okolic Grodna, Suraża i bliżej podlaskiej, kredy ze wschodniej części Wyżyny Lubelskiej, kredy Wołynia i Podola“.

Jeżeli uogólnimy przedstawione wyniki, osiągnięte przez S. Krukowskiego w związku z rozprzestrzenieniem siekier z krzemienia „pasiastego“, to możemy przyjąć z dużym prawdopodobieństwem, że skąpe występowanie gotowych wyrobów jak i samego surowca krzemionkowego w inwentarzach kultury czas lejącej na naszym obszarze, jest m. in. również wynikiem istnienia tu ośrodka górniczego w okolicy Rachowa w pow. krańickim. Podobnie przedstawiała się zapewne sprawa surowca krzemiennośnego tzw. „czarnego nadbużańskiego“ — eksploatowanego na Wołyniu.

Tłumaczenie to w połączeniu z poprzednim o wykorzystaniu uszkodzonych większych okazów, wydaje się być słuszniejsze, tym bardziej, że wyjaśnia ono lepiej rozpatrywane zjawisko ubóstwa innych gatunków krzemiennośnego surowca w stosunku do wyrobów z krzemienia szarego biało nakrapianego.

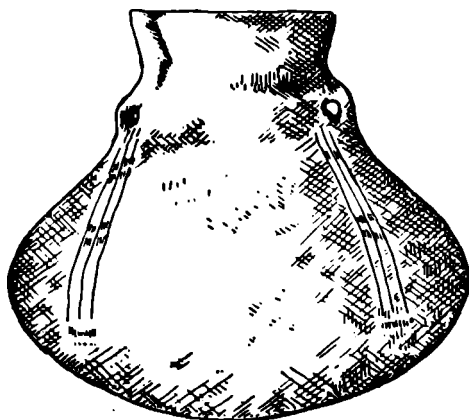
Oczywiście nie przeczy to zupełnie istnieniu wymiany międzyplemiennej wyrobami krzemiennośnymi, pomiędzy ludnością zamieszkującą teren między Wisłą a Bugiem, a ludnością osiadłą po lewym brzegu Wisły. Wymiana taka i łączność między plemionami istniała, nie miała ona jednak tej siły i tego znaczenia, jaką jej się dotychczas przypisywało ³²⁾.

O ostatniej grupie zajęć ówczesnego człowieka, tj. o transporcie i komunikacji, niewiele da się powiedzieć. Najczęściej i najchętniej wykorzystywał człowiek pierwotny naturalne drogi komunikacyjne jakimi są do dzisiaj jeszcze wody rzek. Do komunikacji wodnej używane były łodzie-dłubanki, poruszane wiosłami. Okazy takich wiosel i łodzi zostały odkryte na terenie osady bagiennej w Szlachcinie, st. 3, pow. Środa, woj. poznańskie ³³⁾.

³²⁾ Zob. K. Jażdżewski, o. c., str. 304.

³³⁾ K. Jażdżewski, o. c., str. 291, tabl. V, rys. 35—36.

Nie jest pewne czy znany był człowiekowi tej kultury — wóz, być może, iż cięższe przedmioty, które nie mógł spławiać wodą, ciągnął na sankach-ziemnych, czy też na tzw. włukach — sporządzonych z dwu belek drewnianych, na których umieszczał transportowany ciężar.

Ryc. 8. Gutanów, pow. Puławy. Amfora z grobu I.

Kończąc omawianie zajęć plemion kultury czas lejowatych, pragnę podkreślić, że zadaniem niniejszego rozdziału, było dać jedynie próbę tymczasowego ujęcia tego zagadnienia na obszarze między Wisłą a Bugiem. Bardziej wyczerpujące opracowanie możliwym będzie dopiero po rozszerzeniu badań wykopaliskowych (szczególnie badań na osadach) na terenie międzyrzecza.

N a r z ę d z i a

Produkcja

Wyroby krzemienne — a) siekiery

Na wstępie pragnąłbym poświęcić kilka słów surowcowi z jakiego produkowano na naszym terenie narzędzia krzemienne. Jak wynika z dotychczasowych badań na obszarze międzyrzecza przeważa surowiec krzemienisty tzw. szary biało nakrapiany, którego złoża pierwotne znajdują się w okolicy Rachowa, w pow. kraśnickim ³⁴⁾. Trudno jest obecnie powiedzieć czy dobywany tam krzemień kopano systemem gór-

³⁴⁾ Zob. Samsonowicz J., o. c., str. 99.

niczym (mam na myśli rozwinięty ośrodek górniczy z szybami, sztolniami itp.), czy też dobywano go z odkrywek pierwotnych znajdujących się tuż pod powierzchnią ziemi, ponieważ nie prowadzono na tym terenie żadnych systematycznych badań archeologicznych.

Z innych surowców krzemienych pojawia się na naszym terenie tzw. krzemień czarny nadbużański importowany z Wołynia ³⁵⁾ oraz „pasiasty“ — sprowadzany z Krzemionek, w pow. Opatów, przy czym tak jeden, jak i drugi nie występuje na omawianym terenie w większych ilościach, nie licząc rzecz jasna drobnych odłupków i wiórów ze śladami gładzenia, które prawdopodobnie pochodzą z uszkodzonych większych narzędzi (siekiei, dłut itp.), przerabianych na drobniejsze.

Nieliczne odłupki zazwyczaj amorficzne z krzemienia narzutowego tzw. „bałtyckiego“, wskazują, że nie miał on tak wielkiego zastosowania w produkcji narzędzi u plemion tej kultury.

Z naszego terenu znamy zaledwie jeden okaz całej siekierki i duży fragment ostrza drugiej. Do tego typu narzędzi należą zapewne liczne ułamki, na których znajdują się ślady gładzenia (Krężnica Jara, pow. Lublin, Las Stocki, pow. Puławy).

Pierwszy okaz (Krężnica Jara) przedstawia siekierkę czworosieczną o przekroju poprzecznym zbliżonym do trapezu (Ryc. 21). Przekrój podłużny soczewkowaty. Ostrze siekierki wąskie, półkoliste. Obuch nieco spłaszczony, w przybliżeniu prostokątny jest obecnie częściowo uszkodzony. Ostrze jak i część przy nim jest starannie wygładzone ³⁶⁾. Natomiast pozostała część siekierki jest załuskana grubym retuszem powierzchniowym. Od strony ostrza mniej więcej do połowy długości — okaz jest silnie wyswiecony, fakt ten pozwala nam stwierdzić, że tylko tą częścią siekiery pracowano, natomiast pozostała część tkwiła zapewne w rękojeści (uchwycie). Siekierka wykonana jest z krzemienia szarego biało nakrapianego.

Drugi egzemplarz siekierki zachowany niestety tylko fragmentarycznie, wykonany jest również z krzemienia szarego biało nakrapianego. O ile pozwala na to zachowana część, można wnosić, że siekierka wykonana była podobnie jak poprzednio opisany okaz. Posiadała ona

³⁵⁾ Por. K. Jażdżewski, o. c., str. 304.

³⁶⁾ Por. np. podobnie wykonany okaz siekiery z Ćmielowa, pow. Qpatów, woj. kieleckiego. Zob. Z. Lenartowicz Wzgórze Gawroniec ze śladami siedlisk przedhistorycznych. Przegl. Archeol., t. II (1922—24), str. 103, rys. 4, 6.

jedynie bardziej półkolisty kształt ostrza, które było nieco staranniej wykonane.

Ryc. 9. Husynne, pow. Hrubieszów. Topór z guzowatym obuchem.

b) dłutka

Ten rodzaj narzędzi krzemiennych znany mi jest dotychczas w ilości czterech egzemplarzy, a to: dwa okazy całe z Lasu Stockiego i jeden z Antopola w pow. puławskim oraz fragment czwartego z Krężnicy Jarej, pow. Lublin. Przedstawiają one w zasadzie jeden i ten sam typ narzędzia, które posiada soczewkowaty przekrój podłużny i prawie prostokątny przekrój poprzeczny, wąskie ostrze oraz zwężony obuch. Jednakże różnią się one nieznacznie pewnymi szczegółami.

Dłutko z Antopola pochodzące zapewne z grobu XIV (14) lub XV (15) — posiada wąskie ostrze półkolistego kształtu, przy czym ostrze jak i część przy nim jest dość starannie wygładzone. Natomiast reszta narzędzia jest załuskana grubym retuszem powierzchniowym³⁷⁾. Okaz wykonany jest z krzemienia szarego biało nakrapianego.

³⁷⁾ Okaz nasz zbliżony jest do dłutka z Cmielowa (niestety cytowany okaz znany mi jest jedynie z rysunku). Por. np. Z. Lenartowicz, o. c., str. 104, rys. 8.

Drugi okaz dłutka czworościennego (Ryc. 39), znaleziony został w grobie I (1), na cmentarzysku „B” w Lesie Stockim. Wykonanie dłutka jest analogiczne do poprzednio opisanego egzemplarza, z tym, że kształt ostrza jest może bardziej prosty. Dłutko wykonane jest z krzemienia „pasiastego”.

Trzeci wreszcie okaz pochodzący z Lasu Stockiego (znaleziony luźnie na cmentarzysku „B”), wykonany jest z krzemienia „czarnego nadbużańskiego”. Wnosząc ze śladów zachowanych na dłutku, posiadało ono poprzednio całkowicie gładzone boki szersze³⁸⁾. Dłutko posiadało przekrój poprzeczny czworokątny oraz przyplaszczony obuch. Po uszkodzeniu ostrza, pozostałą część narzędzia wykorzystano do produkcji wiórów, jak świadczą o tym pozostałe negatywy na fragmencie.

O dłutku z Krężnicy Jarej, pow. Lublin, nie wiele da się powiedzieć, gdyż dochowało się ono w niewielkim fragmencie. Wnosząc z zachowanej części było ono gładzone na bokach szerszych. Po uszkodzeniu okaz użyto do fabrykacji wiórów. Dłutko wykonano z krzemienia szarego biało nakrapianego.

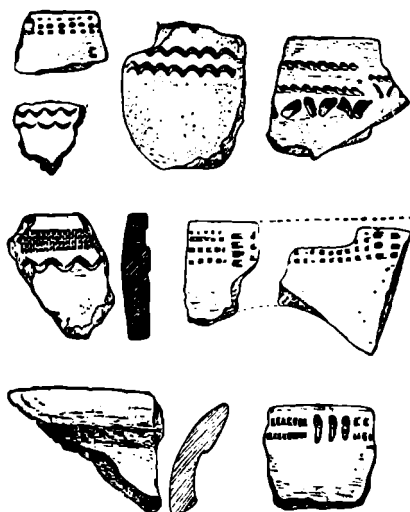
Liczne występowanie dłutek w grupie północnej (okres grobów korytarzowych)³⁹⁾ oraz częste pojawianie się ich w grupie południowej tej kultury pozwala stwierdzić, że w grupie południowej obserwujemy jakby „renesans” tego narzędzia. Czy łączyło się to z zajęciem przez plemiona kultury czasz lejowatych zasobniejszych terenów w surowiec krzemienisty, którego brak odczuwała ludność grupy wschodniej (faza starsza) będąc zmuszona sprowadzać go z dość odległych stron⁴⁰⁾, czy też z rozwojem pewnych grup narzędzi, tego przy obecnym stanie badań nie da się ustalić.

Jeżeli chodzi o funkcję siekier i dłutek krzemienistych, to możemy z dużym prawdopodobieństwem powiedzieć, że były one przeznaczone głównie do obróbki drewna, przy czym wnosząc z ukształtowania ostrzy — pierwsze (tj. siekiery) — przystosowane były do cięcia — ostrze usytuowane równoległe do linii rękojeści. Natomiast dłutka, które oprawiano tak, że ostrze usytuowane było prostopadle do uchwytu, używano do prac związanych z dłubaniem, ciosaniem itp.

³⁸⁾ Dość bliską analogię do tego okazu stanowi dłutko z Dakowych Mokrych. Por. K. Jażdżewski, o. c., tabl. X, rys. 127.

³⁹⁾ Zob. K. Jażdżewski, o. c., str. 288.

⁴⁰⁾ Por. K. Jażdżewski, o. c., str. 290.

Ryc. 10. Krężnica Jara, pow. Lublin. Ułamki ceramiki.

c) tłuki

Z osady w Krężnicy Jarej, pochodzi tłuk krzemienisty o przekroju nieregularnie kulistym (ryc. 22). Powierzchnia narzędzia jest chropowata. W jednym miejscu znać ślady gładzenia powierzchni. Egzemplarz na skutek zetknięcia się z ogniem (tłuk znaleziony został wśród kamieni stanowiących podłoże ogniska), jest częściowo uszkodzony. Tłuk wykonany jest z krzemienia szarego biało nakrapianego. Podobny okaz narzędzia znaleziony został w Lesie Stockim, pow. Puławy na cmentarzysku „D”. Jest on nieco mniejszy od poprzednio opisanego, jakkolwiek nie różni się one między sobą ani techniką wykonania ani też kształtem. Tłuk wykonany jest z krzemienia „czarnego nadbużańskiego”.

Narzędzia tego typu były używane przez plemiona kultury czas lejątych przy wyrobie innych narzędzi krzemiennych ⁴¹⁾.

d) drobne przedmioty krzemienne

W pierwszym rzędzie wymienić należy liczne sierpy-noże, których okazy całe i fragmenty znamy z osady w Krężnicy Jarej, pow. Lublin. Poza tym fragmenty znaleziono również w niektórych zespołach gro-

⁴¹⁾ Por. S. Krukowski, o. c., str. 54.

bowych (Antopol, Las Stocki w pow. puławskim). Są to narzędzia wykonane na płaskich, dość długich wiórach zazwyczaj z krzemienia szarego biało nakrapianego. Niekiedy posiadają one półkolisty szczyt. Krawędzie boczne niektórych okazów załuskane są (śc. wyżębione) drobnym retuszem ochronnym, bądź też — znacznie rzadziej — wyżębiona jest tylko jedna krawędź boczna, posiadająca przy tym wyraźny ślad wyświecenia.

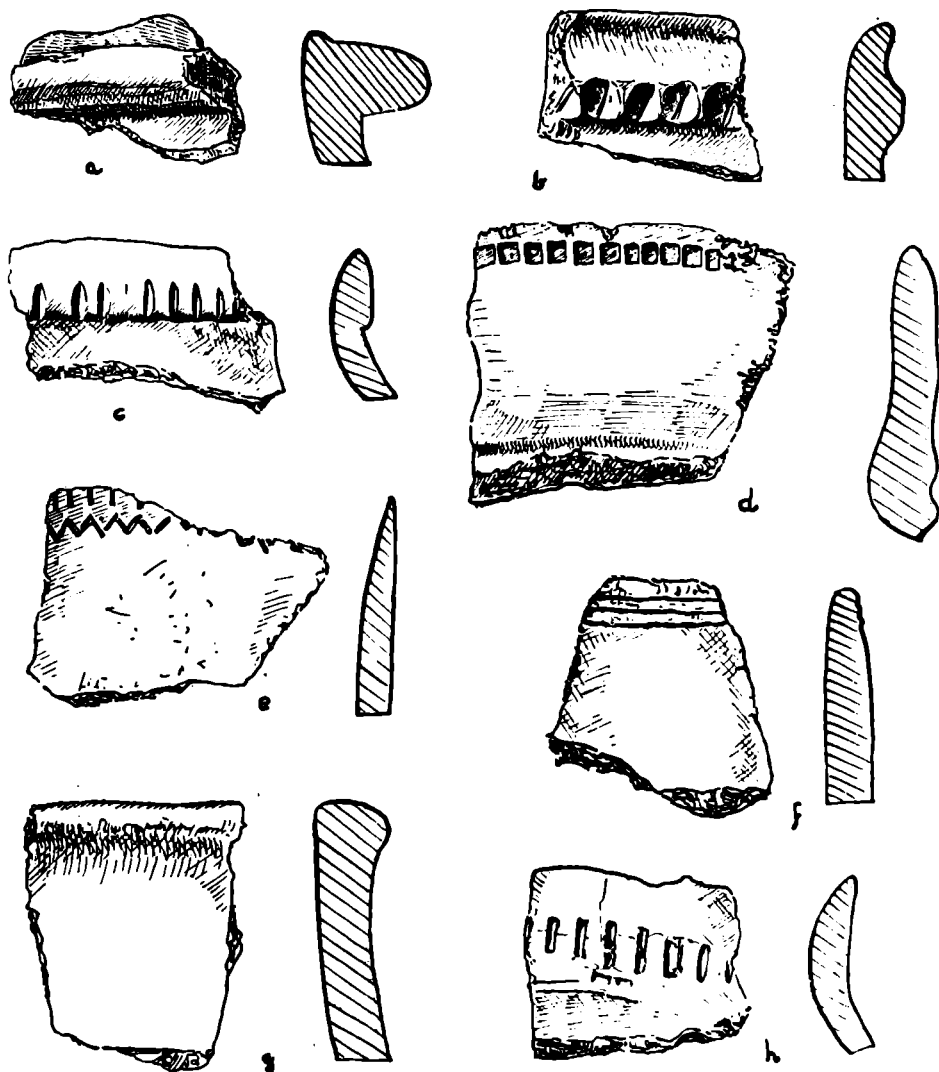
Następną grupą narzędzi również dość licznie reprezentowaną są piłki krzemienne, które podzielić możemy na dwie odmiany. Pierwsza, posiadająca zatępiony półkolisty tylec i szpiczasto zaostrzony szczyt, przedstawia połączenie trzech narzędzi w jedno tj. piłki, skrobacza i rozwiertnika (świdra). Narzędzia tej odmiany były zazwyczaj wykonywane z krzemienia „czarnego nadbużańskiego“ (Las Stocki). Drugą odmianę reprezentują okazy posiadające jedynie półkolisty zatępiony tylec oraz załuskane grubym retuszem krawędzie boczne (przypominają one sierpy-noże z tą jedynie różnicą, że załuskania krawędzi tworzą dość duże muszlowate wyżębienia, gdy u sierpów-noży są one znacznie mniejsze kształtu trójkątnego), na których znać ślady wielokrotnych napraw. Narzędzia tej odmiany wykonywano najczęściej na wiórach z krzemienia szarego biało nakrapianego (Krężnica Jara). Zbyt niewielki materiał odnośnie obu odmian nie pozwala na ostateczne stwierdzenie czy różnice te pozostają w związku z gatunkiem surowca krzemienno-

Z innych wyrobów krzemienno-nych wymienić należy skrobacze wiórowe (ryc. 21), skrobacze odłupkowe (ryc. 21, 23), oskrobywacze (ryc. 21—23), rozwiertniki, wykonane bądź na wiórach (Krężnica Jara, Las Stocki), bądź też na odłupkach (Krężnica Jara), dalej dość liczne wióry załuskane na krawędzi bocznej (ryc. 21), narzędzia nieregularne, wykonane na dość dużych odłupkach z krzemienia szarego biało nakrapianego.

Z Krężnicy Jarej pochodzi okaz grocika igielkowego, który jest pierwszym tego rodzaju znaleziskiem z terenów Polski (ryc. 24). Również po raz pierwszy na terenie Polski wystąpił sierp z wciętą półkolistą podstawą (ryc. 21), którego fragment znaleziony został na osadzie w Krężnicy Jarej ⁴²⁾. Narzędzie jest przepalone w ogniu o czym świadczą charakterystyczne spękania powierzchni. Wobec tego, że

⁴²⁾ Sierpy tego typu znane są w kulturze ceramiki sznurowej. Por. np. Wł. Antoniewicz, *Archeologia Polski*. Warszawa, 1928, str. 54, rys 9, oraz rys. 16.

wymienione tu dwa znaleziska są odosobnione w tej kulturze, należy zachować ostrożność w ich interpretacji. Nie jest wykluczone, że stanowią one obcy wtręt kulturowy.

Ryc. 11. Krężnica Jara, pow. Lublin. Fragmenty ceramiki.

Wyroby z rogu i kości

Na terenie między Wisłą a Bugiem znamy niewiele przedmiotów wykonanych z kości czy też rogu. Występowały one dotychczas wyłącznie w zespołach grobowych, gdzie dogodne warunki pozwoliły im na przetrwanie aż do czasów obecnych. Na ogólną liczbę sześciu zabytków pochodzących z naszego obszaru, tylko jeden jest wykonany z rogu, pięć zaś z kości.

Z cmentarzyska w Antopolu, pow. Puławy (grób IX (5)), pochodzi duży fragment sztyletu kościanego oraz szydła ⁴³⁾.

Z cmentarzysk w Lesie Stockim, pow. Puławy pochodzą fragmenty trzech sztyletów kościanych, a to: z grobu I (1), cmentarzysko „A” — górna część sztyletu zaopatrzona w elipsowaty otwór, być może służący do umocowania uchwytu (?) oraz z grobu XII (11), cmentarzysko „B”, dwa ułamki dolnych, trójkątnie zakończonych, części podobnych narzędzi.

Okaz szydła kościanego z Antopola, zachowany fragmentarycznie, posiada liczne odpowiedniki tak we wschodniej grupie (faza starsza) — odmiana kujawska ⁴⁴⁾, jak również w grupie południowej kultury czas lejowatych ⁴⁵⁾.

Wymienione wyżej egzemplarze, najprawdopodobniej sztyletów — o czym świadczą płaskie, trójkątne, starannie wygładzone szczyty narzędzi — wykonane były z kości płaskiej, długiej, ostro zakończonej. Podobne przedmioty kościane występują obficie w inwentarzach kultur z cyklu wstęgowych ⁴⁶⁾. Nasze okazy byłyby pierwszymi tego rodzaju pewnymi zabytkami w obrębie kultury czas lejowatych, na terenie Polski.

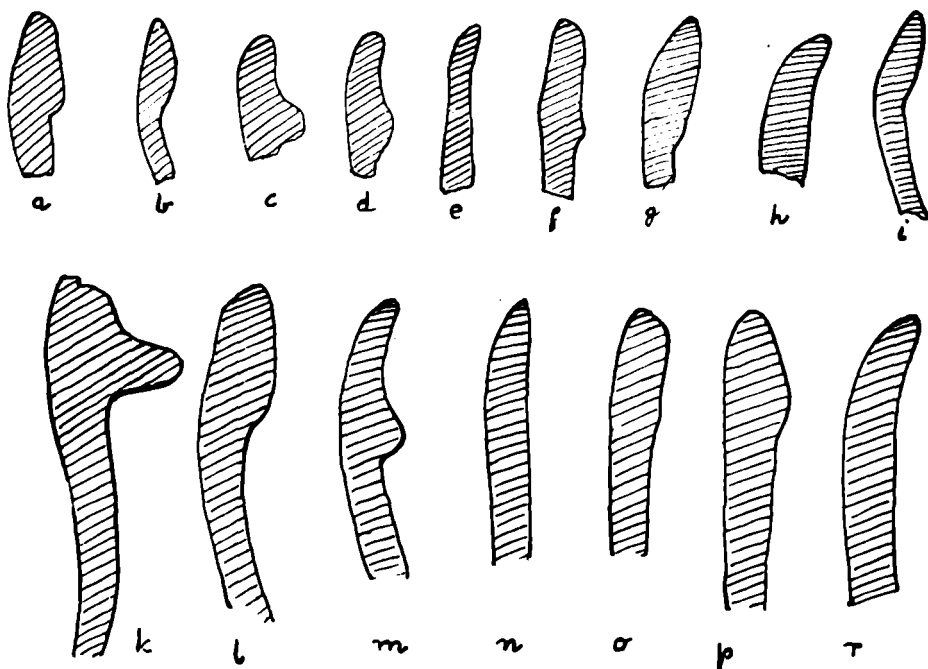
Z wyrobów rogowych mogę zacytować jedyny okaz topora (ryc. 52), znaleziony w grobie XI (10) na cmentarzysku „B” w Lesie Stockim,

⁴³⁾ Wymienione okazy z Antopola zane mi są jedynie z ilustracji.

⁴⁴⁾ Zob. K. Jażdżewski, o. c., str. 291, tabl. XXIX, rys. 557—58.

⁴⁵⁾ Por. K. Jażdżewski, o. c., str. 291. — Z. Podkowińska, Osada neolityczna na górze Gawroniec w Cmielowie, pow. Opatów. Wiadom. Archeol. (1950), t. XVII, zes. 3—4, str. 121, tabl. XXII, rys. 6.

⁴⁶⁾ Zob. np. K. Hadaczek, La colonie industrielle de Koszytówce. Album des fouilles. Lwów, 1914, tabl. V, ryc. 29—31. Wl. Antoniewicz, Archeologia Polski, str. 310, tabl. XII, rys. 12—15. — K. Jażdżewski, Cmentarzyska kultury ceramiki wstęgowej... w Brześciu Kujawskim. Wiadom. Archeol. (1938), t. XV, str. 41 i 79, tamże dalsze analogie i literatura.

Ryc. 12. Krężnica Jara, pow. Lublin. Profile brzegów naczyń.

pow. Puławy. Posiada on jednostronnie ścięte ostrze (asymetryczne). Topór zaopatrzony jest w otwór kształtu elipsowatego, umieszczony w koronie rogu. O ile mi wiadomo, jest to pierwszy egzemplarz, który możemy z całą pewnością łączyć z kulturą czas leżowatych na obszarze Polski 47).

Występowanie toporów rogowych, obok kamiennych, podważałoby przypuszczenie K. Jażdżewskiego 48), że kultura czas leżowatych nie posługiwała się nimi, mając pod dostatkiem takich narzędzi kamiennych. Pojawienie się toporów rogowych, jest niewątpliwie wpływem kultur południowych, u których są one bardzo liczne 49).

47) Dość bliską analogię stanowi topór z Czech, Praha—Bohnice. Zob. A. Stocky, o. c., str. 113, tabl. CIII, rys. 51.

48) K. Jażdżewski, Kult. puchar. lejk., str. 291.

49) K. Jażdżewski, Cmentarzyska kultury ceramiki wstęgowej... w Brześciu Kujawskim, str. 40.

T o p o r y b o j o w e

Trafną charakterystykę toporów bojowych kultury czasz lejowatych podał K. Jażdżewski ⁵⁰⁾, gdzie zostały one wyczerpująco omówione. Na tym miejscu zajmiemy się analizą toporów pochodzących z terenu między Wisłą a Bugiem, opierając się na systematyce Jażdżewskiego.

Najliczniej występującym typem toporów bojowych, są okazy zapatrzone w guzowy obuch, których znamy ogółem sześć egzemplarzy w tym pięć okazów całych i fragment szóstego.

Z miejscowości Antopol, pow. Puławy pochodzi fragment topora (ryc. 6), o przekroju sześciobocznym. Ta odmiana toporów bojowych znana jest z obszarów zajętych przez wschodnią grupę (faza starsza) oraz z grupy południowej tej kultury ⁵¹⁾.

Z tej samej miejscowości pochodzi również cały okaz topora (ryc. 2), różniącego się od poprzednio wymienionego, kształtem przekroju, który jest prawie soczewkowaty. Topór posiada półkolisty kształt ostrza oraz guzowaty obuch. Ta odmiana jak i poprzednia znana jest w obu wymienionych wyżej grupach kultury czasz lejowatych ⁵²⁾.

Zbliżony do opisaney odmiany okaz topora z guzowym obuchem z Nowosiółki, pow. Hrubieszów (ryc. 87), posiada półkolisty kształt ostrza i owalny przekrój poprzeczny. Dość bliską analogię ze względu na kształt stanowi topór z Dobrego, pow. Nieszawa, woj. warszawskie ⁵³⁾.

Spokrewniony z poprzednio opisanymi toporami jest okaz z Lasu Stockiego, pow. Puławy (cmentarzysko „B“, grób V (5)) (ryc. 87), który posiada częściowo uszkodzone ostrze, zapewne kształtu półkolistego. Kształt topora w przekroju poprzecznym zbliżonym jest do okrągłego.

Najbardziej okrągły w przekroju poprzecznym jest topór z guzowym obuchem i półkolistym ostrzem z pow. Włodawa (miejscowość nieznaną).

Ostatni wreszcie okaz topora bojowego z guzowym obuchem i niemal półkolistym ostrzem, o przekroju poprzecznym nieco owalnym, pochodzi z Husynnego, pow. Hrubieszów (ryc. 9).

⁵⁰⁾ Zob. K. Jażdżewski, Kult. puchar. lejk., str. 272 i nast.

⁵¹⁾ Por. o. c., str. 276 -- także dalsze analogie i literatura.

⁵²⁾ I. c.

⁵³⁾ K. Jażdżewski, o. c., str. 277, tabl. LII, rys. 944.

Odmienny typ toporów bojowych przedstawia okaz z Kodnia, pow. Biała Podlaska. Posiada on proste, wąskie ostrze oraz półkolisty grzebień na obuchu. Topór jest zaopatrzony w owalny otwór do osadzenia rękojeści (toporzysk) (ryc. 87). Najbliższą analogię, ze względu na kształt, stanowi topór z Albersdorf, Kr. Süderdithmarschen⁵⁴). Ten typ toporów wywodzi Jażdżewski z grupy północnej kultury czas lejuwatyh, na terenie której „...mieści się zapewne punkt wyjścia tych form“⁵⁵).

Ryc. 13. Krężnica Jara, pow. Lublin. Fragmenty flasz z kryzą.

Topór z Uchanki, pow. Hrubieszów, posiada, lekko facetowane krawędzie boczne, wąskie ostrze i tępy obuch (ryc. 89). Ten typ toporów, określony przez Jażdżewskiego⁵⁶) literą „Y“, zbliżony jest do toporów z podwójnym ostrzem. Bardzo bliską analogię ze względu na kształt stanowi topór z Maslovic z Czech⁵⁷).

Topór ze Starej Wsi, pow. Mińsk Mazowiecki nie różni się zasadniczo formą od topora z Uchanki, posiada on może nieco bardziej facetowane krawędzie boczne i może bliżej ku środkowi długości przesunięty otwór⁵⁸).

Kamienne topory używane były zapewne jako broń, jednakże nie jest wykluczone, że służyły one również jako narzędzia myśliwskie. Za tym ostatnim przypuszczeniem przemawiałby fakt, że plemiona omawianej kultury nie znały (jak wynika z dotychczasowych badań) broni miotnej (włóczni i oszczepu).

⁵⁴) Zob. G. Kossinna, *Ursprung und Verbreitung der Germanen*. Mannus Bibl., wyd. II, Leipzig, 1934, str. 185, rys. 325.

⁵⁵) *Kultura pucharów lejuwatyh w Polsce zach. i środkowej*. Bibl. Prehist., t. 2, Poznań, 1936, str. 283.

⁵⁶) l. c.

⁵⁷) Zob. A. Stocky, *Pravek zeme ceske*. I, tabl. CVI, rys. 27.

⁵⁸) Topór ten znany mi jest jedynie z ilustracji.

C e r a m i k a

Uwagi ogólne o ceramice

Ceramika kultury czas lejewatych na terenie między Wisłą a Bugiem odznacza się na ogół starannym wykonaniem. Do wyrobu naczyń używano tu gliny z niewielką domieszką piasku drobnoziarnistego lub rzadziej tłuczonego kamienia. Powierzchnia naczyń, z nielicznymi wyjątkami, jak np. „naczynia zasobowe“, jest bardzo starannie wygładzona, połyskliwa, barwy jasnożółtej, żółtej, brunatnej lub zgoła czerwono-brunatnej.

Na ogół wyroby ceramiczne są dobrze wypalone. Wyjątek pod tym względem stanowią ułamki flasz z kryzą i czas lejewatych, pochodzące ze stanowisk osadowych. Być może pozostaje to w związku z tym, że mniej udolnie wykonane czy też wypalone okazy, niszczone na miejscu.

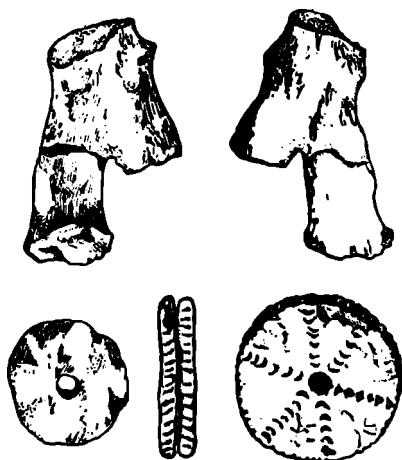
Ciekawy fakt, rzucający światło na technikę wykonania naczyń, zdołano zaobserwować w czasie konserwacji niektórych egzemplarzy. Otóż część okazów, jak np. flasz z kryzą, czy też amfory, wykonywano w ten sposób, że do uprzednio uformowanego dna doczepiano wałek z gliny, a następnie zataczając nim spiralne skręty nakładano jeden na drugi⁵⁹⁾, wolną zaś ręką nadając pożądany kształt naczyń. W ten sposób wykonane naczynia posiadają najczęściej brzusiec dwustożkowy o dość ostrym załomie.

Przy wyrobie naczyń stosowano jednak i inną technikę. Tak np. jedno z naczyń (fragment dolnej części brzuśca, przypuszczalnie flasz z kryzą), z Lasu Stockiego, pow. Puławy, o załomie brzuśca złagodzonego przez zaokrąglenie i przeniesionym ku dnu, wykonane zostało z krążka gliny, przez „podciąganie“ ścian bocznych od dna ku górze. Ruch ręki nie odbywał się jednak w kierunku pionowym (tj. od dołu ku górze), lecz nieco ukośnie, przy czym kciuk znajdował się po stronie zewnętrznej, reszta palców zaś od wewnątrz naczynia. Po „podciągnięciu“ części ściany bocznej całość obracano, powtarzając opisaną powyżej czynność kilkakrotnie tj. aż do osiągnięcia zamierzonej formy. O takim sposobie wykonania świadczą ślady widoczne po

⁵⁹⁾ Podobną technikę zastosowano przy wyrobie flasz z kryzą z Łutyni, pow. Krotoszyn, woj. poznańskie. — Por. K. Jażdżewski, *Kultura pucharów lejewatych w Polsce...* str. 63.

wewnętrznej stronie naczynia. Czy górna część brzuśca była również wykonana w tej samej technice, tego niestety ustalić nie można.

Jeżeli chodzi o slosowanie pierwszej z wymienionych tutaj technik, tj. wykonywanie naczyń z wałka glinianego, była ona w powszechnym użyciu u różnych kultur neolitycznych. W formie przeżytkowej utrzymała się ona u Słowian jeszcze przy wyrobie naczyń toczonych na kole

Ryc. 14. Krężnica Jara, pow. Lublin. Fragmenty ucha w kształcie figury ludzkiej i zdobiony krążek gliniany.

aż do XIX wieku ⁶⁰⁾. Wobec braku analogii do drugiej techniki wyrobu naczyń, ograniczam się na razie do stwierdzenia, iż występuje ona na naszym terenie. Nie jest wykluczone, że mamy tu do czynienia z jakąś techniką indywidualną, zastosowaną jednorazowo przy wyrobie w/w. naczynia.

Na zakończenie tych uwag ogólnych, wspomnę jeszcze o klasyfikacji materiału ceramicznego, na omawianym obszarze. Wśród wyrobów ceramicznych wyróżniłem następujące grupy; 1) czasy lejowate, 2) amfory, 3) fiasze z kryzą, 4) czasy tulipanowate, 5) kubki, 6) czerpaki, 7) dzbany, 8) dzbanuszki, 9) naczynia baniaste, 10) naczynia zasobowe, 11) naczynia sitowate, 12) inne formy ceramiczne, 13) przęśliki, 14) plastyka figuralna.

⁶⁰⁾ Zob. R. Jakimowicz, Przyczynki do poznania ceramiki grodziskowej. Księga pamiątkowa ku czci W. Demetrykiewicza. Bibl. Prehist., t. 1. Poznań, 1930, str. 345, oraz przyp. 14, na str. 348.

C z a s z e l e j k o w a t e

Na wstępie pragnąłbym zaznaczyć, że dotychczas na omawianym obszarze nie udało się stwierdzić istnienia tej formy naczyń w zespołach grobowych. Jedynie czasza z Sułowca, pow. Zamość (ryc. 88), zdaje się pochodzić z zespołu grobowego. Niestety jest to tylko przypuszczenie, gdyż bliższe dane, dotyczące okoliczności w jakich została ona znaleziona pozostają nieznane⁶¹). Pozostały materiał pochodzi bądź ze stanowisk osadowych (większość stanowiska wydmowe), bądź też z jam kulturowych, spotykanych najczęściej na- lub obok cmentarzysk.

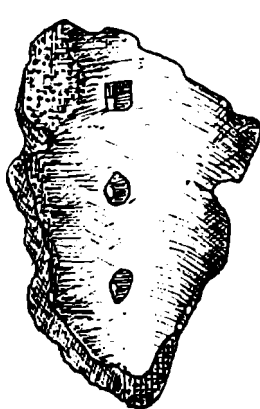
Najliczniej reprezentowane są tu czasze przez ułamki kołnierzy. Zaledwie kilka fragmentów zdobionych charakterystycznymi ornamentami, pochodzi z górnych partii brzuśców, które można bez zastrzeżeń uznać za przynależne do tego typu. Jest to więc materiał fragmentaryczny nie pozwalający na jakąś bardziej szczegółową charakterystykę formy. Z uwagi na powyższe ograniczono się więc do kilku ogólnych stwierdzeń — bardziej szczegółowo natomiast potraktowano analizę ornamentów.

Wśród dochowanych fragmentów, z których udało się uzyskać profile naczyń, wymienić należy wspomnianą już poprzednią czaszę z Sułowca, zrekonstruowaną częściowo małą czaszę z Wiśniewa, pow. Warszawa oraz zachowaną fragmentarycznie (brak części przy dnie) czaszę z Siwka, pow. Radzymin. Wymienione czasze posiadają dwustożkowy zarys brzuśca, którego największa wydętość przeniesiona jest niekiedy w górną część naczynia. O ile wolno wnosić z ułamków podobną cechę posiadały również czasze z Krężnicy Jarej, pow. Lublin. Wydętość brzuśca była złagodzona niekiedy przez zaokrąglenie. Dolna część naczynia przechodzi stożkowato w płaskie dno. Szyjka czasz, o ile udało to się stwierdzić, była najczęściej oddzielona wyraźnym załomem od brzuśca, niekiedy podkreślonym płytkim rowkiem⁶²). Krawędź szyjki z reguły jest półokrągła, bywa jednak również ukośnięta do wewnątrz. Do rzadkich zaliczyć należy krawędzie płaskie. Szyjka stosunkowo niska (w stosunku do wysokości całego naczynia),

⁶¹) Zob. M. Wawrzeniecki, Puchary z lejkowatym brzegiem... *Przeł. Archeol.*, t. I (1919), zes. 1—2, str. 55, rys. 2.

⁶²) Rozdzielenie poszczególnych części składowych naczynia jest bardzo charakterystyczne dla naczyń wschodniej grupy (faza starsza) tej kultury. Por. np. K. Jażdżewski, o. c., str. 233. Niemniej występuje ono również wśród naczyń grupy południowej. Por. o. c., str. 259.

posiada niekiedy nieznaczne uwypuklenie znajdujące się mniej więcej w połowie wysokości, przez co górna część tj. brzeg szyjki, zagina się nieznacznie do wewnątrz (Krężnica Jara, Las Stocki, Moszna, Sułowiec)⁶³). Spotykamy tutaj również szyjki proste, z brzegiem odchylnym na zewnątrz. Tak jedną jak i drugą formę spotykamy dość często występującą na jednym i tym samym stanowisku (Krężnica Jara, Las Stocki, Moszna).

Ryc. 15. Krężnica Jara, pow. Lublin. Fragment naczynia sitowatego.

Przejdźmy teraz do analizy ornamentów. Warto tu zwrócić uwagę, że na naszym terenie ornament zdobiący szyjkę występuje z reguły po stronie zewnętrznej nieco poniżej krawędzi (jedyne dotychczas odosobnione wypadek zdobienia wewnętrznej strony brzegu szyjki znam z Dotrzemy, pow. Warszawa). Najczęściej spotykanym tutaj motywem ornamentacyjnym są poziome rzędy pionowo odcisniętych słupków (Brzezinka, Dąbrówka Szlachecka, Głupianka-Majdan, Krężnica Jara, Las Stocki, Moszna, Piekiełko, Ruda, Ruda Talubska, Samorządki, Swider, Swidry Nowe, Tarchomin), niekiedy ustawionych w dwa rzędy tj. jeden nad drugim (Brzeziny, Elsnerów, Starogród). Ciągłe rzędy pionowych słupków przerywano niekiedy, tworząc osobne grupy złożone z kilku lub kilkunastu pionowych odcisków (Brzeziny, Samorządki, Siwek, Węgrów). Wolną przestrzeń pomiędzy grupami pionowymi

⁶³) Por. J. Kostrzewski, o. c., str. 140. Autor uważa tę cechę za typową dla południowej grupy kultury czas lejowatych.

wych słupków wypełniano niekiedy kilkoma poziomymi odciskami stempelka (Starogród ⁶⁴).

Dość często występuje tu ornament złożony z poziomych rzędów słupków, poniżej których umieszczony jest pojedynczy zygzak (Brzeziny, Dotrzyma, Elsnerów, Krężnica Jara, Siwek, Węgrów), rzadziej podwójny (Siwek).

Bardzo rzadko występują natomiast rzędy pionowych słupków odcisniętych w technice ściegu bruzdowego, tworzące głębszy lub płytszy rowek (Krężnica Jara, Las Stocki, Nieporęt, Osińskie, Redzyńskie). Do niemniej częstszych jak pionowe słupki należą również poziome rzędy pionowych odcisków wykonanych dwu-, trój- lub cztero-zębnym (rzadziej pięciozębnym) stempelkiem. Najczęściej były one wykonane w technice ściegu bruzdowego. Natomiast do rzadkich należy zaliczyć poziome pasma pionowo odcisniętych stempelków kilkuzębnych (Krężnica Jara) ⁶⁵), niekiedy w połączeniu z umieszczonym poniżej zygzakiem.

Równie nielicznie występują na omawianym terenie, ornamenty złożone z pojedynczego odcisku sznura dwudzielnego, poniżej którego znajduje się poziomy rząd słupków wykonanych stempelkiem dwuzębnym (Samorządki) ⁶⁶). Liczniejsze są tu motywy ornamentacyjne złożone z poziomych odcisków sznura dwudzielnego, poniżej których umieszczony jest zygzak wykonany stempelkiem (Krężnica Jara). Ornamenty takie należą do dość pospolitych w południowej grupie kultury czas lejowatych ⁶⁷).

Do rzadko spotykanych należą tu motywy złożone z poziomych pasm pionowych odcisków stempelka dwuzębnego, z których zwisają pionowo, rozłożone mniej więcej w równych odległościach, takie same odciski w układzie poziomym. Liczba odcisków waha się od 3 do 4. Równie rzadko występuje tu motyw złożony z poziomego rzędu pio-

⁶⁴) Jest to m. in. ulubiony motyw ornamentu odmiany kujawsko-pomorskiej. Zob. K. Jażdżewski, o. c., str. 234, tamże analogie.

⁶⁵) Por. l. c., — gdzie autor powiada — „Pomorza i Kujaw trzyma się ornament złożony z pasma pionowych odcisków grzebyka kilkuzębego”. Pojawienie się tego ornamentu na naszym terenie należy złożyć na karb wpływów idących z obszarów Pomorza i Kujaw.

⁶⁶) Być może ornament ten pozostaje w związku z podobnym (tylko nieco w innym układzie) spotykanym w grupie wschodniej faza starsza — odmiana kujawsko-pomorska tej kultury. Zob. l. c.

⁶⁷) Zob. K. Jażdżewski, o. c., str. 260.

nowych słupków z umieszczonym poniżej rzędem luczków otwartych ku górze (Wawer—Miłosna, Węgrów). Jak wykazał Jażdżewski — jest to ornament bardzo charakterystyczny dla odmiany kujawsko-pomorskiej (grupa wschodnia; faza starsza)⁶⁹⁾. Tak samo ornament zdobiący brzeg szyjki czaszy z Siwka, składający się z poziomych rzędów pionowych odcisków stempelka kilkuzębego, poniżej których znajdują się zwisające lestony, — posiada swoje analogie na Kujawach⁶⁹⁾.

Ryc. 16. Krężnica Jara, pow. Lublin. Fragment dna dużego naczynia sitowatego.

Niektóre czasze z omawianego terenu posiadały również zdobioną górną część brzuśca. Najczęściej były to, umieszczone zazwyczaj poniżej załomu między szyjką a brzuścem, plastyczne listewki w kształcie litery „M” (Krężnica Jara, Las Stocki, Sułowiec) lub rzadziej — półksiężyca. Niekiedy były one poprzecznie karbowane. Być może z owych plastycznych listewek rozwinęły się pionowo przekłute ucha umieszczane na przejściu szyjki w brzusiec (Krężnica Jara, Samorządki).

Obok ornamentów plastycznych występują tu również wytłaczane. Są to poziome rzędy pionowych kresek, ustawionych w grupy (Siwek), poniżej których umieszczano niekiedy poziomy zygzak (Wiśniewo). Niekiedy spotykamy tylko sam zygzak (Wiśniewo).

⁶⁹⁾ Zob. K. Jażdżewski, o. c., str. 234.

⁶⁹⁾ l. c., — tamże dalsze analogie.

Ciekawe jest występowanie na ceramice omawianego obszaru wątku tzw. wiszących zębów, połączonych niekiedy z ornamentem drabinkowym (Siwek). Posiadają one odpowiedniki w odmianie kujawsko-pomorskiej, tej kultury ⁷⁰⁾.

Z innych ornamentów spotykamy tutaj pionowe długie linie, wykonane stempelkiem w technice ściegu bruzdowego — do złudzenia naśladującego odciski sznura — przy czym część zwisa od dolnego przyczepu (w miejscu pionowo przekłutego), część zaś umieszczona jest tuż obok ucha (Krężnica Jara). Być może, że ornament ten pokrywał całą górną część brzuśca tj. od załomu między szyjką aż do największego wybrzuszenia.

W trakcie przeglądu motywów ornamentacyjnych spotykanych na omawianym typie naczyń z terenu między Wisłą a Bugiem, zwracano dość często uwagę na liczne analogie w odmianie kujawsko-pomorskiej (grupa wschodnia, fazza starsza). Na to samo zjawisko zwrócił już poprzednio uwagę K. Jażdżewski, stwierdzając, że w południowej grupie (do której zaliczył autor część terenu między Wisłą a Bugiem) kultury czas lejowatych „...jest uderzające, że szereg motywów jak ornament sznurowy, grzebykowy, luczków otwartych ku górze, słupków pionowych na przemian z grupami kresek poziomych, ma swoje najbliższe analogie w odmianie pomorsko-kujawskiej grupy wschodniej. Na pewne związki między obiema grupami mogłyby dalej wskazywać ucha kolankowate, ucha pionowo przekłute oraz listwy w kształcie litery „M“, które się spotyka zarówno na Kujawach i południowym Pomorzu, jak i na obszarze grupy południowej“.

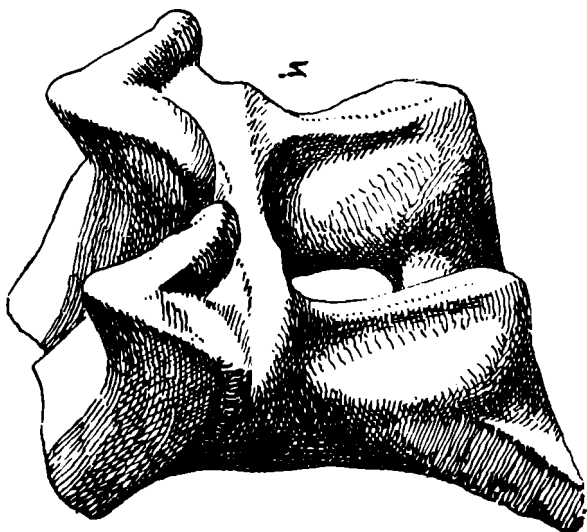
A m f o r y

Drugim bardzo rozpowszechnionym typem naczyń w kulturze czas lejowatych są amfory. Spotykamy je bowiem już w grupie północnej następnie w obu fazach grupy wschodniej i w grupie południowej ⁷¹⁾.

Na obszarze między Wisłą a Bugiem, najliczniej występują amfory w zespołach grobowych (Antopol, Gutanów, Las Stocki, Nałęczów w pow. puławskim), rzadziej natomiast znajdujemy ten typ ceramiki na stanowiskach osadowych. W wypadku pierwszym amfory są z reguły

⁷⁰⁾ Zob. K. Jażdżewski, Kult. puchar. lejk., str. 261.

⁷¹⁾ Zob. Jażdżewski K., o. c., str. 239, 253, 262.

Ryc. 17. Krężnica Jara, pow. Lublin. Figurka gliniana przedstawiająca parę wolków sprzęgniętych jarzmem.

zachowane w całości, natomiast z osad znane są one dotychczas w postaci ułamków.

Amfory w liczbie 12 okazów całych oraz kilkunastu fragmentów podzielić można na dwa typy. Pierwszy liczniejszy, do którego zaliczam amfory posiadające zarys brzusca dwustożkowy, często złagodzony przez zaokrąglenie, przy czym największa wydętość przypada mniej więcej w połowie wysokości naczynia, lub niekiedy nieco poniżej, jak np. u amfory z Gutanowa. Szyjka zwykle lejowato rozchylona na zewnątrz, bywa niekiedy cylindryczną ⁷²⁾. Krawędź szyjki jest najczęściej półokrągła, rzadziej skośnie ścięta do wewnątrz. W tym ostatnim wypadku posiada ona zwykle po tej stronie zgrubienie. Załom między szyjką a brzuscem zaznaczony wyraźnie często podkreślano rowkiem. Amfory tego typu zaopatrzone są w dwa naprzeciwległe ucha, umieszczone na przejściu szyjki w brzusec. Najczęściej są to ucha kolankowato zgięte, rzadziej kształtu łukowatego. Wysokość amfor jest prze-

⁷²⁾ Ta cecha szyjki ma swoje odpowiedniki u amfor grupy wschodniej (faza starsza), por. Jażdżewski K., o. c., str. 253.

ważnie równa ich szerokości (tj. średnicy brzuśca). Wyjątkowo nieco większa, jak np. u amfory z Lasu Stockiego, cmentarzysko „A“, grób I (1). Ornament występujący u tego typu amfor bywa dwójaki: plastyczny i wytłaczany. Bardzo często występuje on obok siebie tj. na jednym okazie. Ornament plastyczny występuje z reguły jako przedłużenie dolnej nasady uch, przy czym rozchodzi się on wachlarzowato, nikiąc przy załomie brzuśca, lub rzadziej tworzy dwa plastyczne żeberka palczasto rozchylone, zakończone u dołu guzkami, po środku których znajdują się płytkie, okrągłe zagłębienia. Stosowanie plastycznych żeberk jest niewątpliwie reminiscencją takichże ornamentów licznie występujących jako motyw zdobniczy w północnej grupie kultury czas lejowatych. Znacznie rzadziej znajdował on zastosowanie w ornamentacji ceramiki wschodniej grupy (faza starsza) ⁷³. Natomiast w południowej grupie tej kultury następuje jak gdyby „renesans“ tego ornamentu — oczywiście w formie zdegenerowanej ⁷⁴.

Ornament wytłaczany występuje najczęściej na górnej części brzuśca, nie przekraczając jego załomu. Stosowany tu często tak zw. ornament drabinkowy, odpowiada analogicznemu w grupie wschodniej (faza starsza). Dość często zdobiono tu również górną część szyjki, przy czym stosowano motyw jednego lub dwu poziomych odcisków sznura dwudzielnego ⁷⁵), niekiedy w połączeniu ze znajdującym się poniżej zygzakami wykonanym stempelkiem. Spotykamy też amfory tego typu pozbawione zupełnie ozdób.

Jest rzeczą ciekawą, że omawiany poprzednio typ amfor posiada liczne odpowiedniki na obszarze Pomorza i Kujaw, co zdaje się świadczyć o dość wczesnym pojawieniu się ich na terenie między Wisłą a Bugiem.

Typ drugi tworzą amfory o zaokrąglonym, prawie jajowatym zarysie brzuśca, z uchami umieszczonymi na jego załomie lub nieco powyżej. Poszczególne części składowe naczynia przechodzą łagodnie, bez ostrych załomów, jedna w drugą. Pojawienie się tego typu amfor w kulturze czas lejowatych, jest zapewne wynikiem zetknięcia się tej kultury z kulturami wstęgowymi. Potwierdzeniem tego byłby fakt, iż

⁷³) Por. Jażdżewski K., o. c., str. 264.

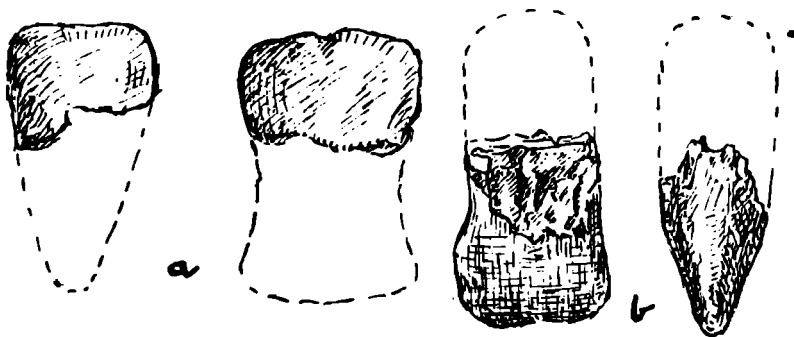
⁷⁴) Por. jak wyżej.

⁷⁵) Występowanie ornamentu sznurowego na szyjkach amfor w postaci poziomych odcisków, być może pozostaje w związku z wpływami kultury ceramiki sznurowej. Por. wypowiedź Jażdżewskiego K., o. c., str. 310.

amfory tego typu, pojawiają się dość licznie w „pasie“ zetknięcia się wyżej wymienionych kultur tj. kultury czas lejowatych i kultury ceramiki malowanej — południowo-morawskiej, której znane są analogiczne naczynia ⁷⁶⁾.

Flasze z kryzą

Najstarszą formą tego typu naczyń, są flasze o kształcie brzuśca kulistym. Pojawiają się one w okresie dolmenowym w północnej grupie kultury czas lejowatych ⁷⁷⁾. Brzusiec a nieraz i kryza tych flasz są bogato ornamentowane. Spotyka się jednak okazy pozbawione zupełnie ozdób ⁷⁸⁾. Natomiast we wschodniej grupie tej kultury (faza starsza),

Ryc. 18. Krężnica Jara, pow. Lublin. Fragmenty miniaturowych toporków glinianych.

kształt brzuśca ulega zmianie na zaokrąglony, przechodzący stożkowato ku dnu ⁷⁹⁾. Wraz ze zmianą kształtu następuje redukcja ornamentu na brzuścu. Zdobienie ogranicza się tylko do krawędzi kryzy i szyjki,

⁷⁶⁾ Zob. Sulimirski T., Notatki archeolog. z Małopolski wschodniej. Wiadom. Archeol., t. XIV (1936), tabl. XLI, ryc. 1, tabl. XLII, ryc. 1, oraz str. 191. Tamże dalsze analogie i literatura.

⁷⁷⁾ Jażdżewski K., Zusammenfassender Ueberblick über die Trichterbecherkultur. Prähist. Zeitschr. Bd. XXIII (1932), str. 83, rys. 8, 9, 14. — Tenże: Kult. puchar. lejk..., str. 238.

⁷⁸⁾ Jażdżewski K., Kult. puchar. lejk..., str. 238.

⁷⁹⁾ I. c.

na których występuje w postaci poprzecznych karbów ⁸⁰⁾. Kształt szyjki jest prawie cylindryczny, dno płaskie, nie wyodrębnione. Flasze z kryzą grupy południowej są w zasadzie dwustożkowe, przy czym załom brzuśca umieszczony jest albo w połowie wysokości naczynia, lub przeniesiony bywa ku dnu, przez co flaszka przybiera kształt gruszkowaty. Szyjka jest z reguły lejowato rozchylona ⁸¹⁾, dno płaskie. Zdobienie flasz ograniczone jest do krawędzi szyjki i kryzy, na których występuje w postaci poprzecznych karbów. Nierzadkie są okazy pozbawione jakichkolwiek ornamentów.

Na obszarze między Wisłą a Bugiem wyróżnić możemy dwa typy flasz z kryzą. Pierwszy reprezentowany jest przez jedyny dotychczas okaz pochodzący z Lasu Stockiego, pow. Puławy, cment. „B“ grób XII (11) (ryc. 57). Egzemplarz ten posiada cylindryczną szyjkę z nieznacznie odwiniętą krawędzią na zewnątrz. Kształt brzuśca kulisty. Dno zaznaczone przez spłaszczenie, pośrodku którego znajduje się niewielkie zagłębienie. Flaszka ta pozbawiona jest zupełnie jakichkolwiek ozdób. Typologicznie nawiązuje do flasz z kryzą północnej grupy kultury czasz lejowatych ⁸²⁾.

Cechą charakterystyczną drugiego typu jest lejowato rozchylona szyjka i dwustożkowy zarys brzuśca, przy czym największa wydętość umieszczona jest w połowie wysokości lub przesunięta w dolną partię naczynia. Ten typ spotykamy (jak wskazuje dotychczasowy materiał), na terenach zajętych przez południową grupę tej kultury.

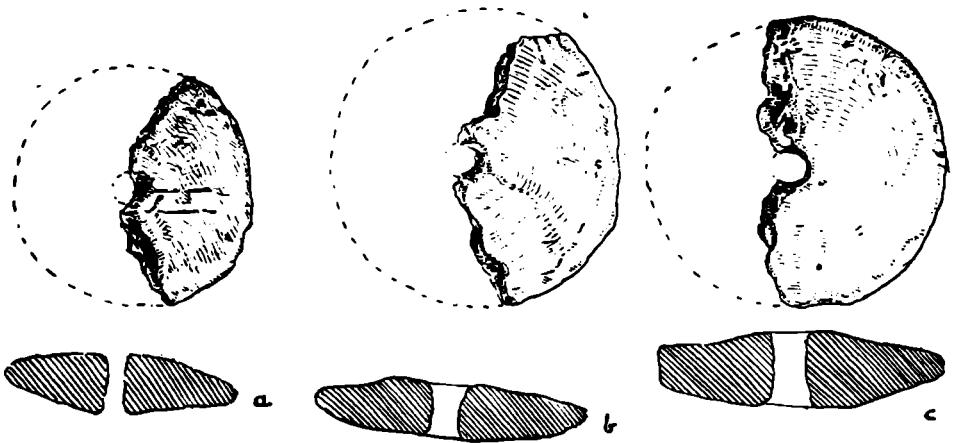
Do odmiany pierwszej z załomem brzuśca umieszczonym w połowie wysokości należą: flaszka z kryzą z Lasu Stockiego (cment. „A“, gr. I (1) (ryc. 28), oraz częściowo uszkodzony okaz z Antopola, pow. Puławy.

Następne trzy okazy (Antopol, Las Stocki, cment. „B“, gr. XXIII (18) (ryc. 71), oraz część dolna brzuśca zapewne flaszki, z ziemianki V (7), cment. „C“, jak i flaszka z kryzą z Nałęczowa), należą do odmiany

⁸⁰⁾ I. c. Jedynie odosobniona forma flaszki z kryzą z Astrawischken Kr. Darkehmen (Prusy Wschodnie), oraz ułamki z Nowego Młyna. st. 2, pow. Włocławek, woj. warszawskie — zaliczane przez autora do odmiany kujawskiej, grupa wschodnia (faza starsza) kultury czasz lejowatych, posiadają ornament na górnej części brzuśca.

⁸¹⁾ Por. Jażdżewski K., o. c., str. 261.

⁸²⁾ Por. np. Jażdżewski K., Zusammen. Ueberbl..., str. 83, rys. 14, cytowany okaz posiada wprawdzie dość wysoki kołnierz oraz bogatą ornamentację. Jednak uformowanie brzuśca, kryzy i szyjki są prawie identyczne jak i naszego egzemplarza.

Ryc. 19. Krężnica Jara, pow. Lublin. Prześliki gliniane.

drugiej z załomem brzuśca przeniesionym ku dołowi. Posiadają one szyjkę lejowato rozchyloną na zewnątrz. Tak krawędź szyjki jak i krawędź kryzy zdobione są poprzecznymi karbami. Jednakże poszczególne flaszki różnią się między sobą nieco odmiennym uformowaniem dna. Fłaszka z Antopola posiada dno płaskie, nie wyodrębnione, flaszka z Nałęczowa ma również płaskie dno, lecz jest ono nieznacznie zaznaczone. Natomiast flaszka z Lasu Stockiego (cment. „B“, gr. XXIII (18)), zaopatrzona jest w wyraźnie wyodrębnione dno, tworzące niską (0,5 cm) nóżkę, po środku nieznacznie zakłętą.

Formą przejściową pomiędzy typem kulistym flaszki z kryzą a flaszami o kształcie brzuśca dwustożkowym jest okaz pochodzący z Antopola, pow. Puławy, grób IX (5), który posiada górną część brzuśca zaokrągloną, przechodzącą stożkowato ku dnu. Szyjka stosunkowo wysoka, zaopatrzona jest w kryzę umieszczoną mniej więcej w połowie wysokości kołnierza. Krawędź szyjki odwinięta na zewnątrz. Formą brzuśca jak i umieszczeniem kryzy, nawiązuje nasz okaz do flaszki wschodniej grupy (faza starsza) omawianej tu kultury⁸³⁾. Natomiast uformowaniem brzegu szyjki, zbliża się do okazów południowej grupy kultury czas lejowatych⁸⁴⁾.

⁸³⁾ Por. np. Kostrzewski J., Wielkopolska w czasach przedhist. II. Poznań, 1923, str. 17, ryc. 24. Jedynie krawędź kryzy (jak wynika to z rycin) zdaje się być ostrzejsza, niż u okazu z Antopola.

⁸⁴⁾ Por. Jażdżewski K., Kult. puchar. lejk..., str. 261.

Swoistą odmianę flasz z kryzą stanowią okazy zaopatrzone w ucho. Niekiedy jest ono taśmowate (Bochotnica, Gutanów, pow. Puławy), bądź też wałkowate (Antopol). Ucho górnym przyczepem umocowane jest na krawędzi kryzy, dolnym zaś na górnej części brzuśca ⁸⁵⁾.

Jak już wspomniano poprzednio ornament w postaci pionowych lub lekko skośnych karbów występuje wyłącznie na krawędzi szyjki kryzy natomiast inne partie naczynia pozbawione są jakichkolwiek ozdób.

Na zakończenie wspomnieć należy o ciekawym szczególnie technicznym stosowanym przy wyrobie flasz z kryzą. Przeglądając zachowane we fragmentach a zwłaszcza w całości egzemplarze flasz, stwierdziłem, że przy wyrobie okazów wykonanych starannie, kryza stanowi całość z brzuścem, do której następnie dołączono szyjkę (Antopol, Las Stocki, Krężnica Jara). Natomiast przy egzemplarzach wykonanych mniej udolnie kryza z reguły wykonana była razem z szyjką i łączona z resztą naczynia (Antopol, gr. IX (5), Las Stocki, cment. „A“, gr. I (1)). Na wszystkich prawie egzemplarzach flasz z kryzą pochodzących z terenu między Wisłą a Bugiem ten sposób wykonania i łączenia jest wyraźnie widoczny.

C z a s z e t u l i p a n o w a t e

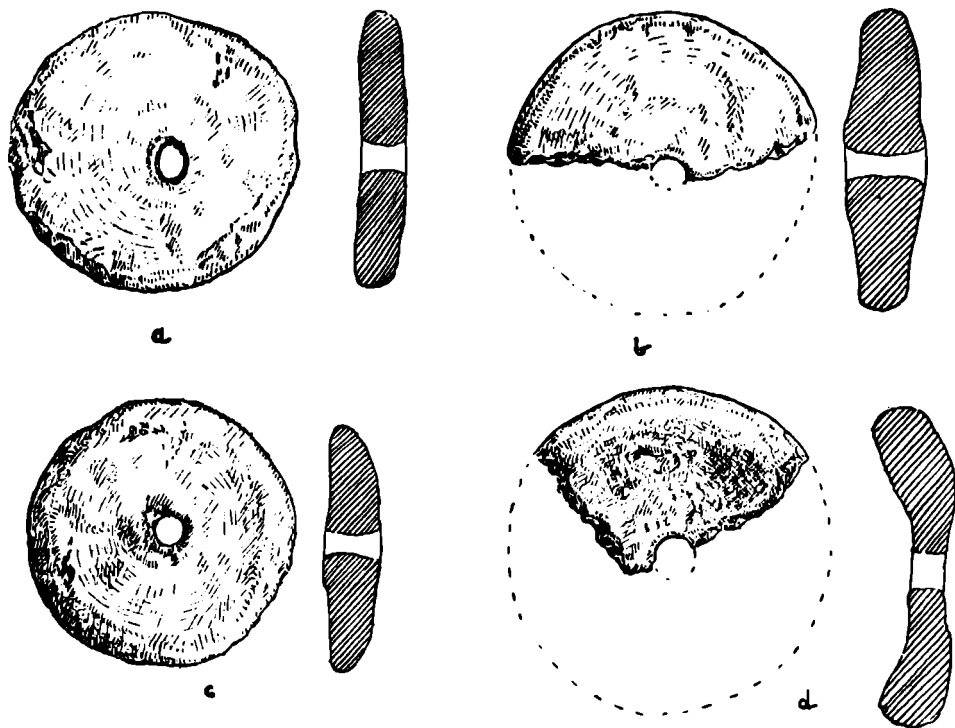
Czasze tulipanowate stanowią jeden z charakterystycznych typów ceramiki kultur osad palowych.

Najdalej wysuniętym stanowiskiem na północny wschód, gdzie stwierdzono istnienie czaszy tulipanowatej, była dotychczas miejscowość Benesow, pow. Hulcin, na Śląsku czeskim ⁸⁶⁾.

Na terenie międzyrzecza odkryto w Lesie Stockim, pow. Puławy, na cmentarzysku „B“ w grobie XII (11) (ryc. 56), pierwszy w Polsce okaz zbliżony formą do tego typu naczyń. Egzemplarz posiada wysoką szyjkę lejowato rozchyloną na zewnątrz, przy czym mniej więcej po-

⁸⁵⁾ Ta odmiana flasz z kryzą spotykana jest dotychczas jedynie na terenach zajętych przez południową grupę tej kultury. Por. Kozłowski L., Zarys pradziejów Polski połudn.-wschodn. Lwów, 1939, str. 20 i 21, tabl. VI, 14.

⁸⁶⁾ Zob. K. Jażdżewski, Kultura pucharów..., str. 313. Por. również E. Petersen, Schlesien von der Eiszeit bis ins Mittelalter. Berlin—Leipzig, 1935, str. 59, rys. 92.

Ryc. 20. Krężnica Jara, pow. Lublin, Przęśliki gliniane.

środku jej wysokości, znajduje się nieznaczne wypuklenie⁸⁷⁾. Krawędź szyjki płaska, nieznacznie wychylona na zewnątrz. Załom oddzielający szyjkę od brzuśca wyraźnie zaznaczony, choć niezbyt ostry. Brzusiec dwustożkowy o załomie złagodzonej przez zaokrąglenie. Dno półkuliste, bardzo nieznacznie spłaszczone. Czasza pozbawiona jest jakichkolwiek ozdób. Przestrzeń wewnętrzna (tj. pojemność naczynia), sięga cokolwiek poniżej załomu brzuśca, przy czym zwęża się lejowato, przechodząc w półokrągłe dno. Wnosząc ze śladów po stronie wewnętrznej, szyjka została uformowana oddzielnie, a brzusiec oddzielnie, prawdopodobnie z jednego kawałka gliny, przy czym nadano mu (brzuścowi) jedynie kształt od strony zewnętrznej. Następnie połączono obie części, formując wnętrze naczynia.

⁸⁷⁾ Jest to jedna z charakterystycznych cech szyjek czasz lejąwatych i amfor południowej grupy kultury czasz lejąwatych. Zob. J. Kostrzewski, *Od mezolitu...*, str. 143.

Najbliższą analogię ze względu na kształt, stanowiłaby wspomniana poprzednio czasza tulipanowata z Benesowa, pow. Hulcin.

Jest rzeczą niezmiernie ciekawą, że czasza lejowata z Szymborza, pow. Inowrocław, woj. poznańskie ⁸⁸⁾, posiada pewne cechy zbliżającą ją do czasz tulipanowatych, jak np. stosunkowo wysoką szyjkę, dwustożkowy brzusiec o zalomie złagodzonej przez zaokrąglenie, natomiast różni się ona od omawianego typu naczyń ostrzej zaznaczonymi załomami oraz spłaszczonym dnem. I co ciekawsze, wspomniany okaz z Szymborza znaleziony został na terenie przypuszczalnej osady bagiennej ⁸⁹⁾.

Wymienione tutaj naczynia stanowią jakby szereg typologiczny. Pierwsze ogniwo stanowiłaby czasza z Benesowa, najbardziej zbliżona swą formą do czasz tulipanowatych kultur osad palowych południowo-niemieckich i szwajcarskich, na której widoczne są pewne wpływy czasz lejowatych ⁹⁰⁾. Drugim w szeregu byłaby czasza z Lasu Stockiego, z jednej strony silnie nawiązująca formą do czasz tulipanowatych, z drugiej zaś posiadająca zaznaczające się już (dość wyraźnie) cechy czasz lejowatych, w większym stopniu niż czasza z Benesowa. Ostatnie wreszcie naczynie z Szymborza, posiada wszelkie cechy czaszy lejowatej, z zaznaczającymi się jednakże wyraźnie wpływami czasz tulipanowatych. Naczynie to datuje Jażdżewski ⁹¹⁾, na starszą fazę, grupy wschodniej kultury czasz lejowatych. Świadczyłoby to, że wpływy południowe wcześniej zaczęły przenikać na północne ziemie Polski. Być może było to wyrazem stosunków handlowych (handel bursztynem i może miedzią) jakie istniały pomiędzy kulturami osad palowych a omawianą tu kulturą ⁹²⁾.

K u b k i

Kubki uchate, których mamy ogółem z terenu międzyrzecza cztery egzemplarze, w tym trzy okazy całe (dwa z cmentarzyska w Lesie Stocim, pow. Puławy i jeden z Bochotnicy, pow. Puławy) oraz fragment

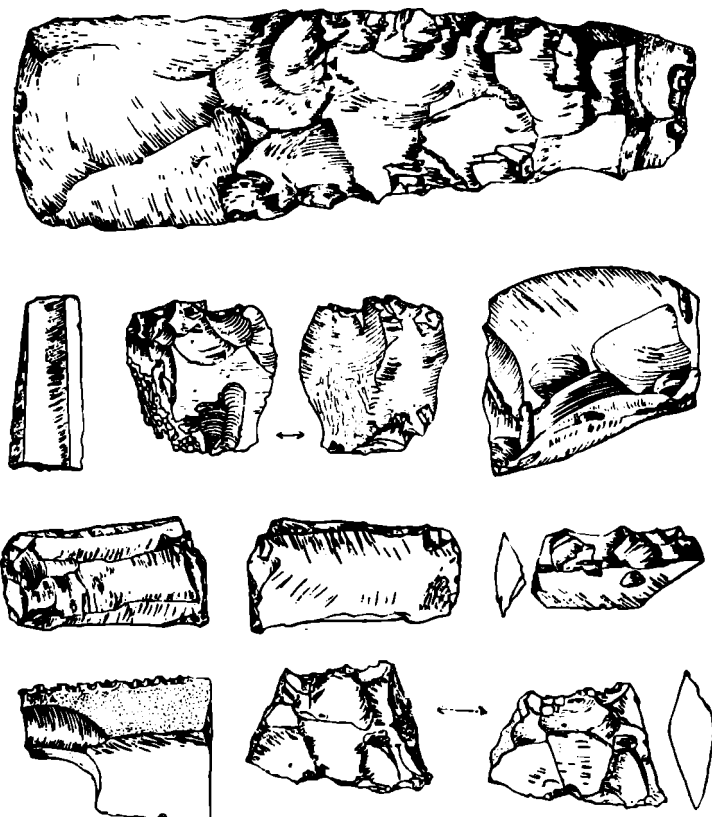
⁸⁸⁾ Por. K. Jażdżewski, o. c., str. 116, tabl. III, rys. 11.

⁸⁹⁾ I. c.

⁹⁰⁾ Zob. K. Jażdżewski, o. c., str. 314. Tamże literatura.

⁹¹⁾ Zob. K. Jażdżewski, o. c., str. 233.

⁹²⁾ Por. W'. Antoniewicz, Pochodzenie i gatunki bursztynu w Europie. Wiadomości Archeol., t. VIII (1923), str. 135. przyp. 1. — Tamże dalsza literatura.

Ryc. 21. Krężnica Jara, pow. Lublin. St. I. Zabytki krzemienne; a) siekierka czworościenna (1), b) wiór krzemienny (32), c) odłupek ze śladami gładzenia powierzchni (27), d) fragment siekierki (2), f) tabliczka rdzeniokształtna (29), g) odłupek ze śladami gładzenia powierzchni (25), h) wiór z załuskaną krawędzią boczną (15), i) ułamek sierpa z wciętą półkuliście podstawą (19). $\frac{1}{2}$ w. n. (U w a g a: liczby w nawiasach odnoszą się do numeracji w spisie materiałów).

czwartego z osady w Krężnicy Jarej, pow. Lublin⁹³⁾), przedstawiają one w zasadzie jeden i ten sam typ. Cechują ich charakterystyczne

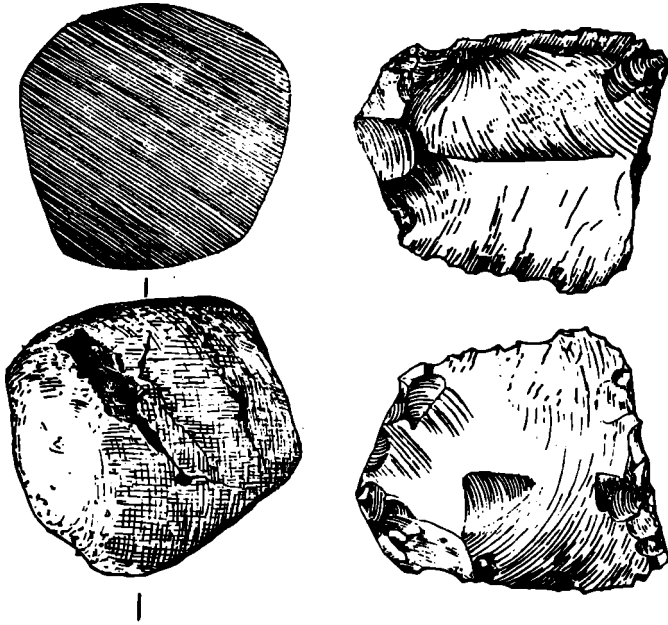
⁹³⁾ Nosek S., Materiały neolityczne z Lubelszczyzny. Annales Univ. M. Curie-Skłodowska, Lublin, 1947. Sectio F, t. II, 2, str. 197, rys. 4d oraz str. 200, rys. 6d. str. 201, rys. 8a, — wymienione tu fragmenty, przynależne są do jednego naczynia.

ucha wyniesione ponad krawędź ^{*)}, dwustożkowy zarys brzuśca, wyodrębnienie szyjki, rozchylającej się lejowato na zewnątrz oraz płaskie niekiedy wyodrębnione dno. Każdy z wymienionych tu okazów stanowi jednak osobną odmianę typu.

Największy z nich, z Lasu Stockiego, cment. „A” — przynależny zapewne do grobu II (1a) (ryc. 30), posiada brzusiec łagodnie wydęty, przy czym wyęcie znajduje się mniej więcej w połowie wysokości naczynia. Szyjka jest wyraźnie oddzielona od brzuśca płytkim rowkiem. Poniżej krawędzi, od strony zewnętrznej, znajduje się szereg płytkich zagłębień, wykonanych patykiem, w przybliżeniu prostokątnych. Ornament ten wykonano w technice ściegu bruzdowego. Kubek zaopatrzony jest w duże taśmowe ucho, które od strony wewnętrznej jest płaskie, od zewnętrznej zaś posiada plastyczną pręgę. W przekroju poprzecznym ucho przypomina trójkąt równoramienny, o zaokrąglonych kątach przy podstawie, którą tworzy wewnętrzna strona ucha. Dolny przyczep ucha jak i u innych okazów umieszczony jest na załomie brzuśca.

Drugi kubek pochodzący również z tej samej miejscowości, z cment. „D”, grób II (2) (ryc. 84), charakteryzuje się bardziej wyraźnymi, nieco ostrzej zaznaczonymi załomami. Szczególnie bardzo wyraźna jest ostrość załomu przy wyodrębnieniu szyjki, natomiast załom na brzuścu jest złagodzony zaokrągleniem. Kubek ten zdobiony jest podwójną linią poziomych zygzaków, umieszczonych poniżej krawędzi szyjki oraz pięciokrotnie powtórzonym motywem pionowym, poziomych odcisków stempelka kilkuzębego, zakończonych u dołu podobnie wykonanym odciskiem w kształcie odwróconej podstawą ku górze litery „U”. Kubek zaopatrzony jest w ozdobne ucho taśmowe, wyniesione ponad krawędź. Boczne krawędzie ucha zaznaczone są przez pionowe, półkoliste zagłębienie znajdujące się po środku. Krawędzie zdobione są szeregiem poprzecznych nacięć. Górna część ucha jest spłaszczona

*) Wyniesienie ucha ponad krawędź naczynia jest bardzo pospolite u kubków względnie czarek kultury ceramiki promienistej. Por. np. Kozłowski L., *Młodsza epoka kamienna w Polsce (neolit)*. Lwów, 1924, str. 208, tabl. XIII, rys. 1, 4, 6, 8. Zurowski J., *Neue Ergebnisse der neolithischen Forschung im südwestpolnischen Lössgebiet*. *Prähist. Zeitschr.* Bd. XXI (1930), zes. 1—2, str. 7, rys. 4. — Tenże, *Problem ceramiki promienistej*. *Wiadom. Archeol.*, t. XII (1933), rys. 4, 6, 8, 16, 18, 20—22. — Kostrzewski J., *Od mezolitu...*, str. 144, oraz 159. Jażdżewski K., *Kult. puchar. lejk...*, str. 266.

Ryc. 22. Kręźnica Jara, pow. Lublin. St. 1. Zabytki krzemienne; a) tłuk krzemienny (3), b) duże narzędzie trapezowatego kształtu (28). $\frac{1}{2}$ w. n.

i tworzy rodzaj stylizowanej główki ptasiej. Dolna część brzuśca przechodzi stożkowato w płaskie, wyodrębnione dno ⁹⁵⁾.

Kubek z Bochohnicy, pow. Puławy (ryc. 7), odznacza się niską szyjką, odchyloną na zewnątrz, słabo wyodrębnioną przez podkreślenie załomu płytkim rowkiem. Brzusiec dwustożkowy, o dość wyraźnym załomie, umieszczonym w połowie wysokości naczynia. Kubek posiada ucho niemal wałkowate, którego górna część znajdująca się ponad krawędzią jest nieco szersza (od części dolnej) i rozdzielona pionowym rowkiem zanikającym w połowie długości ucha ⁹⁶⁾. Dolny przyczep umieszczony jest cokolwiek powyżej załomu brzuśca. Dno płaskie nieznacznie wyodrębnione.

⁹⁵⁾ Kształt kubka jak i ornament sprawia wrażenie malej czaszy lejowatej o niskim kołnierzu.

⁹⁶⁾ Być może mamy tu do czynienia z prototypem uch tzw. „ansa lunata”, które jak wykazał Jażdżewski K., Kult. puchar. lejk..., str. 266, 310, przejęła kultura czasz lejowatych od kultury ceramiki promienistej. Jeżeli chodzi o teren Polski, to południowa grupa kultury czasz lejowatych jest prawie współczesna kulturze promienistej. Por. Zurowski J., o. c., str. 147, 153.

O ostatnim wreszcie okazie niewiele się da powiedzieć, gdyż zachowały się z niego tylko trzy fragmenty. I ten kubek posiadał zarys brzuśca dwustożkowy oraz krótką, lejowato rozchyloną szyjkę, wyraźnie oddzieloną od brzuśca. Górna część szyjki, wnosząc ze śladów zachowanych na stronie zewnętrznej, zdobiona była pojedynczymi festonami, wykonanymi stempelkiem dwuzębnym. Górna część brzuśca jest zdobiona pionowymi rowkami, rozmieszczonymi w równych odstępach (ok. 1,5 cm). Rowki wykonano stempelkiem dwuzębnym, w technice ściegu bruzdowego, w układzie poziomym. Całość zamknięta jest od góry i dołu pojedynczymi rowkami poziomymi, wykonanymi w tej samej technice i tym samym stempelkiem w układzie pionowym⁹⁷). Kubek zaopatrzony jest w ucho taśmowe, o przekroju poprzecznym elipsowatym. Ucho zdobione jest po stronie zewnętrznej dwoma pionowymi rowkami, ustawionymi jeden nad drugim. Rowki wykonano stempelkiem dwuzębnym w układzie poziomym w technice ściegu bruzdowego. U dołu i góry, tak jeden jak i drugi rowek, zakończony jest dwoma odciskami stempelka, rozchodzącymi się ukośnie na zewnątrz. W ten sposób dolne kreski pierwszego i górne drugiego prawie się stykają, tworząc po środku motywu figurę zwaną rombem.

Do kubków również należy zaliczyć szereg fragmentów pochodzących z osady w Krężnicy Jarej, pow. Lublin. M. in.: fragment górnej części brzuśca o zarysie dwustożkowym. Załom między szyjką a brzuścem zaznaczony jest płytkim rowkiem. Od załomu w dół zwisają dwie pionowe linie łuczków, wykonanych stempelkiem.

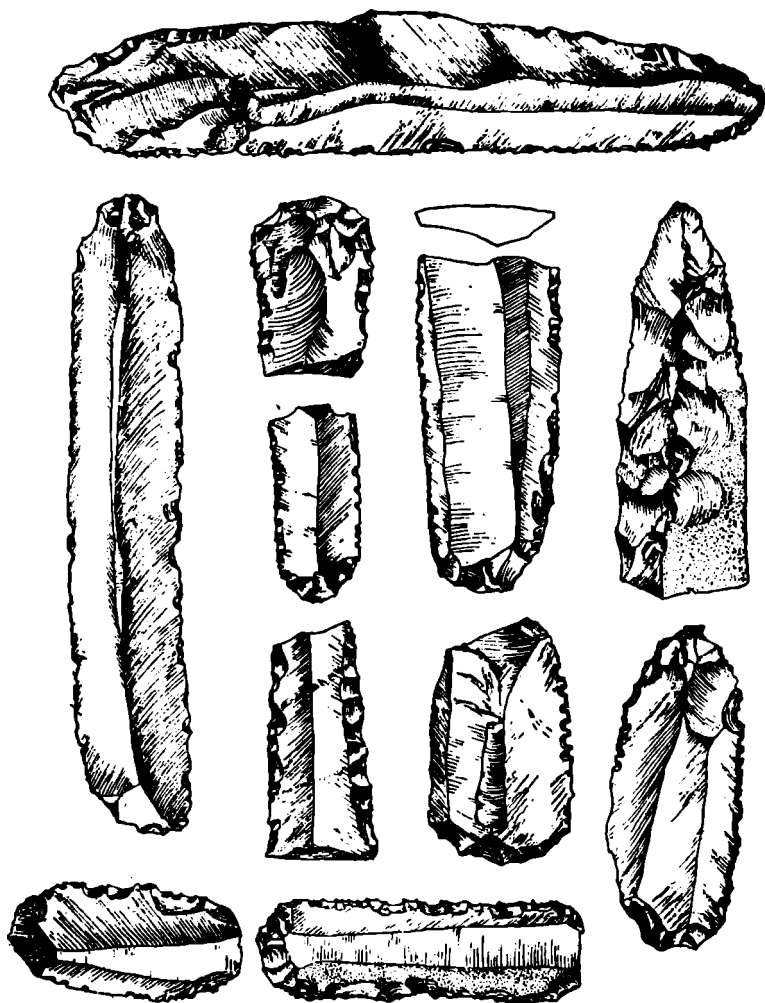
Ułamek szyjki zdobionej dwoma poziomymi liniami łuczków otwartych ku górze⁹⁸).

Reszta ułamków jest zbyt mała, by można było je bliżej określić. Z dużym jednak prawdopodobieństwem można przyjąć, iż należą one do tego typu naczyń.

Brak pierwowzorów w grupie północnej, jak również bardzo rzadkie pojawianie się kubków w grupie wschodniej (n. b. różnią się one

⁹⁷) Ornament ten jest dość często stosowany przy zdobieniu czasz lejowatych (szczególnie ornament na szyjce wykazuje duże analogie) w grupie wschodniej (faza starsza) kultury czasz lejowatych. Por. Jażdżewski K., o. c., tabl. XII, rys. 174, częściowo również tabl. XXX, rys. 573.

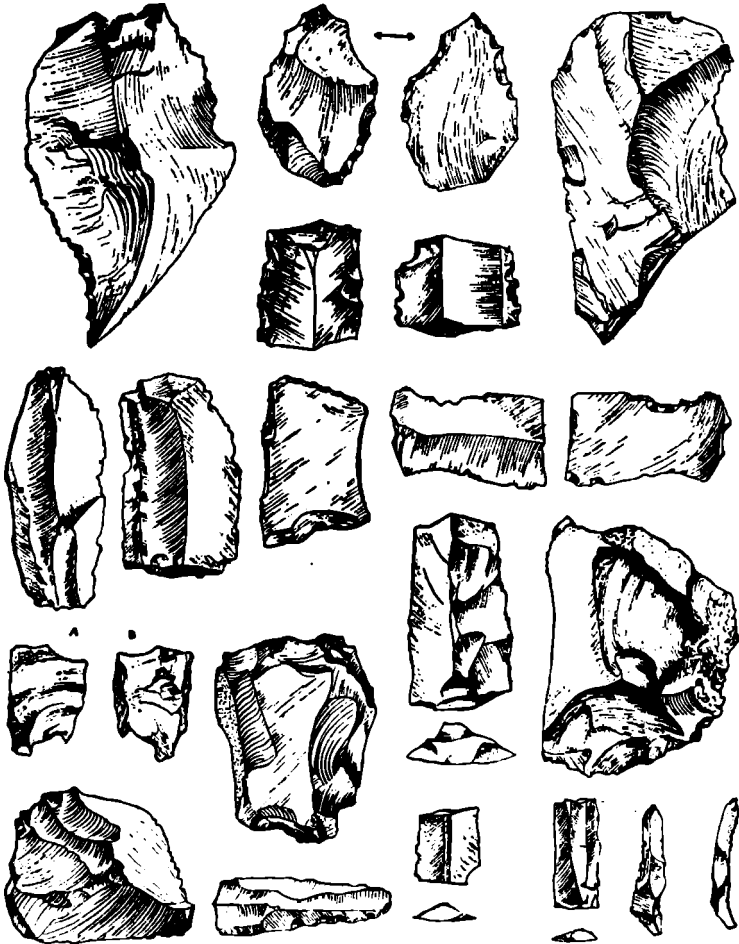
⁹⁸) Motyw ten przeważnie w połączeniu z poziomymi rzędami kresek spotykamy bardzo często na górnych częściach szyjek czasz lejowatych. Najczęściej występuje on (tj. motyw) w odmianie kujawsko-pomorskiej wschodniej grupy (faza starsza) tej kultury. Por. Jażdżewski K., o. c., str. 234.

Ryc. 23. Krężnica Jara, pow. Lublin. St. 1. Zabytki krzemienne; a) narzędzie wykonane na wiórze (4), b) narzędzie wykonane na wiórze (5), c) skrobacz wiórowy (13). d) skrobacz wiórowy (12), f) piłka wiórowa (10), g) piłka wiórowa (6), h) piłka połączona ze skrobaczem (9), i) odłupek krzemienny (14), j) piłka połączona ze skrobaczem (8), k) piłka połączona ze skrobaczem (11). l) piłka wiórowa połączona ze skrobaczem (7).

zupełnie kształtem od opisanych wyżej kubków z terenu międzyczęca) ⁹⁹⁾, można by tłumaczyć do pewnego stopnia dość dużą ilością czas lejuwatyh, które, być może, zastępowały je tak w jednej jak

⁹⁹⁾ Por. Jażdżewski K., Kult. puchar. lejk..., str. 242.

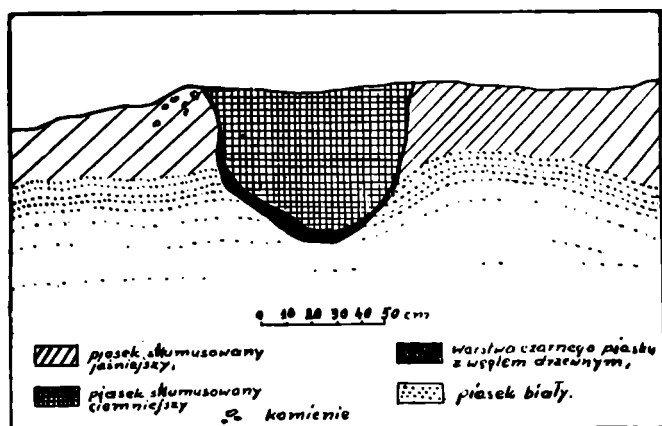

Ryc. 24. Krężnica Jara, pow. Lublin. Narzędzia krzemienne.

i drugiej grupie tej kultury. Potwierdzeniem tego przypuszczenia może być fakt, iż z omawianego lerenu nawiązują swym kształtem jak i ornamentacją właśnie do czasz lejowatych. Zaopatrzenie czaszy w ucho dało w efekcie kubek. Nastąpiło to niewątpliwie pod wpływem kultur południowych, zwłaszcza kultury ceramiki promienistej, u której kubki z uchem wyniesionym ponad krawędź naczynia są zjawiskiem bardzo częstym¹⁰⁰⁾. Zapożyczanie pewnych cech u obu wymienionych kultur

¹⁰⁰⁾ Zob. Zurowski J., Problem ceramiki promienistej..., str. 154, rys. 6, oraz por. przyp. 49 w niniejszej pracy.

jest zresztą obustronne. Wyraźnym świadectwem tego może być kubek (czerpak) kultury ceramiki promienistej z Modlnicy, pow. Kraków (jama 47), na którym występuje ornament tzw. drabinkowy typowy dla kultury czas lejowatych ¹⁰¹).

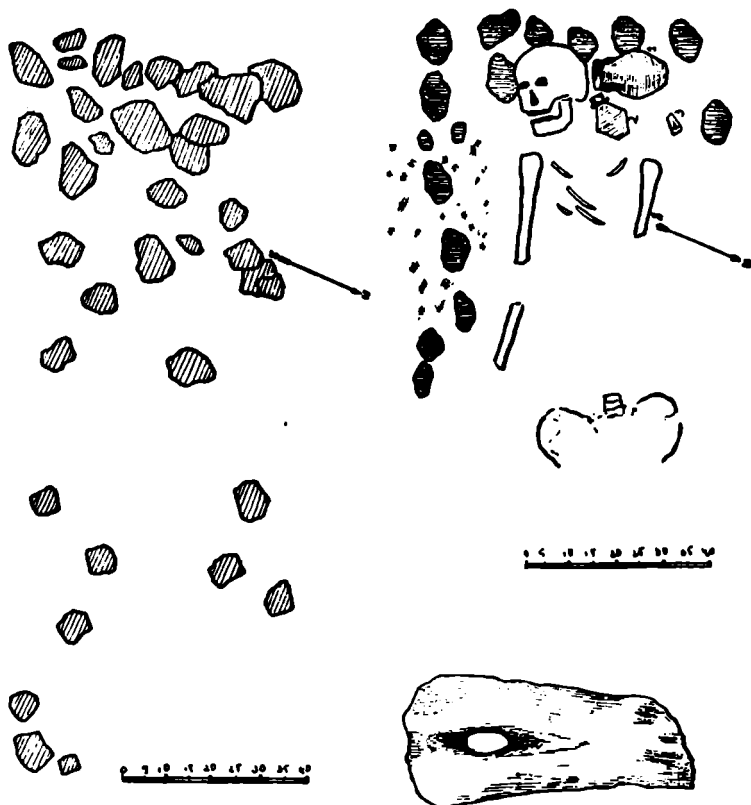
Ryc. 25. Krężnica Jara, pow. Lublin. Profil jamy.

Czerpaki

Ten typ ceramiki na naszym terenie reprezentowany jest przez okaz pochodzący z grobu XIX (14) z cmetnarzyska „B” w Lesie Stocim, pow. Puławy (ryc. 69). Czerpak odznacza się bardzo niską szyjką, zaznaczoną jedynie przez odwinięcie brzegu na zewnątrz. Krawędź szyjki półokrągła. Brzusiec łagodnie wydęty z załomem przeniesionym w dolną partię naczynia. Dolna część brzuśca przechodzi w dno, zaznaczone przez okrągłe, płytkie wgłębienie. Czerpak zaopatrzony jest w duże ucho półksiężycowate („ansa lunata”). Ucho jest za duże w stosunku do naczynka, tak że przechyla się ono (tj. naczynie) wyraźnie w stronę ucha.

Czerpak nawiązuje kształtem do czarek kultur południowych, również ucho jest typowe dla kultur ceramiki promienistej — od której zresztą zostało ono przejęte. Wszak czerpaki z uchem półksiężycowatym (lub jego prototypy), są wśród ceramiki wymienionej poprzednio kul-

¹⁰¹) Zob. Zurowski J., o. c., str. 154 — autor podkreśla, że ornament pokrywający kubek (czarkę), jest typowy dla ceramiki nordyjskiej (tj. kultury czas lejowatych), — „ale występuje on, na formie naczynka nieznanego ceramicie nordyjskiej”.

Ryc. 26. Las Stocki, pow. Puławy, cmentarzysko „A”, grób I (1). a) Warstwa kamieni nad grobem, b) plan grobu po zdjęciu warstwy kamieni, c) fragment narzędzia kościanego ca $\frac{1}{2}$ w. n.

tury bardzo częste ¹⁰²⁾. Najbliższą analogię ze względu na kształt stanowiłby czerpak z Cmielowa, pow. Opatów ¹⁰³⁾, dalej czerpak z Grzybowic Małych, pow. Lwów ¹⁰⁴⁾. Dalsze odpowiedniki znajdujemy na terenie Czech ¹⁰⁵⁾ i Moraw ¹⁰⁶⁾.

¹⁰²⁾ Por. Żurowski J., Problem ceramiki promienistej..., str. 153, oraz Jażdżewski K., Kult. puchar. lejk..., str. 266.

¹⁰³⁾ Podkowińska Z., Osada neolityczna na górze Gawroniec w Cmielowie. pow. Opatów. Wiadom. Archeol., t. XVII, zes. 2—3 (1950), tabl. XLI, rys. 2, częściowo również rys. 1.

¹⁰⁴⁾ Kozłowski L., Zarys pradziejów Polski południowo-wschodniej. Lwów, 1939, str. 21, tabl. VI, rys. 10.

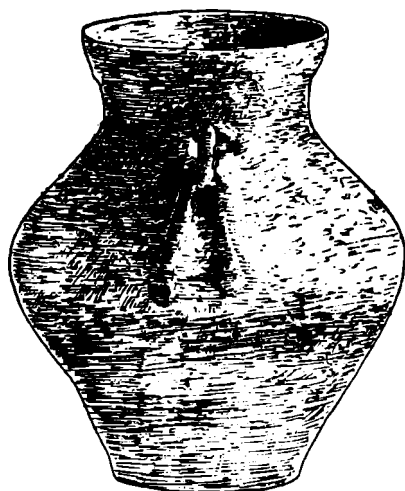
¹⁰⁵⁾ Stöckly A., Pravek zeme ceske. I, (vek kamenny). Praha, 1926 tabl. XCVI, ryc. 7.

¹⁰⁶⁾ Cervinka I. L. w Eberta — Reallexikon der Vorgesch. Bd. II, tabl. 26, rys. 3.

D z b a n y

Na istnienie tego typu naczyń, na terenie między Wisłą a Bugiem, wskazują pośrednio fragmenty dużych taśmowych uch, najliczniej spotykanych na stanowiskach osadowych.

Z osady w Krężnicy Jarej, pow. Lublin, pochodzi kilka tego typu uch. Pierwsze z nich, w przekroju poprzecznym kształtu płasko-owalnego, zdobione jest po stronie zewnętrznej pionowym odciskiem sznura dwudzielnego, któremu towarzyszą po bokach płytkie dolki wykonane stempelkiem. Drugi fragment ucha zdobiony jest trzema pionowymi rzędami, poziomo odcisniętych dolków, wykonanych stempelkiem kilku-

Ryc. 27. Las Stocki, pow. Puławy. Cmentarzysko „A”. Amforka z grobu I.

zębnym. Środkowy rząd odcisków, został oddzielony dwoma pionowymi liniami wykonanymi przez ciągle rycie patykiem. Następny fragment przedstawiający dolny przyczep ucha taśmowego, zdobiony jest pionowym rzędem poziomych, krótkich kresek wykonanych stempelkiem. Boczne krawędzie ucha zdobione są poprzecznymi, płytkimi karbami. Fragment ucha taśmowego z Samorzadek, pow. Garwolin¹⁰⁷⁾, zdobiony jest również pionowym rzędem poziomych odcisków wykonanych stempelkiem, z boków których towarzyszą zygzaki.

¹⁰⁷⁾ Zob. Jażdżewski K., Kult. puchar. lejk..., str. 216, tabl. LI, rys. 924.

Jak mogliśmy zauważyć do zdobienia uch tego typu stosowano najczęściej tzw. ornament drabinkowy, tak charakterystyczny dla zdobnictwa w grupie wschodniej (faza starsza) kultury czasz lejowatych ¹⁰⁸).

Ryc. 28. Las Stocki, pow. Puławy. Cmentarzysko „A”. Flaszka z kryzą z grobu I.

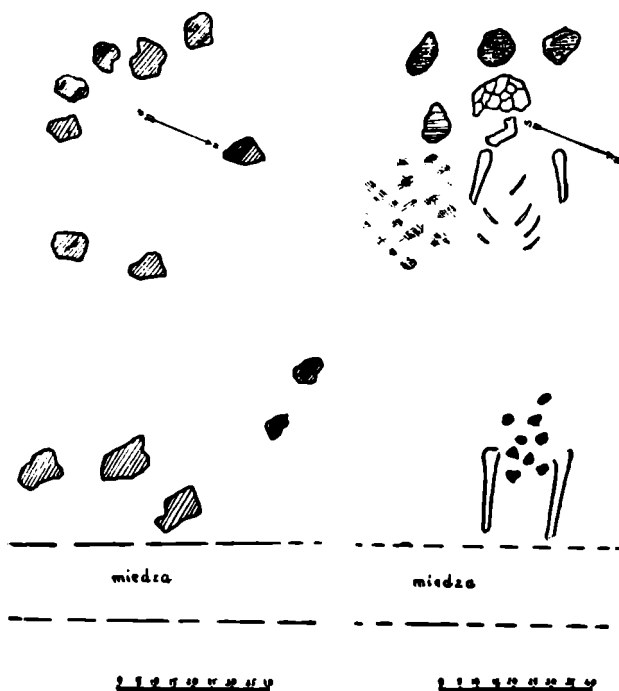
Duże ucha przedstawiające plastyczne wyobrażenia zoo- lub antropomorficzne, być może pochodzą również od dzbanów. Na omawianym obszarze znane mi są one dotychczas jedynie z Krężnicy Jarej, pow. Lublin. Jest bardzo prawdopodobne, iż ucha tego typu zostały zapożyczone od kultur południowych, za czym przemawiałby m. in. ich kształt przedstawiający najczęściej zwierzę lub postać ludzką, które n. b. nawiązują do znanych figurek kultur z cyklu wstęgowych ¹⁰⁹).

D z b a n u s z k i

Nazwą tą oznaczam typ naczyń reprezentowany przez jeden tylko okaz pochodzący z Lasu Stockiego, pow. Puławy z cmentarzyska „B”

¹⁰⁸) Por. Jażdżewski K., o. c., str. 228, 240.

¹⁰⁹) Por. np. Stocky A., o. c., tabl. XXVII ,rys. 5.

Ryc. 29. Las Stocki. pow. Puławy. Cmentarzysko „A”, grób II (2);
a) warstwa kamieni nad grobem, b) plan grobu po zdjęciu warstwy kamieni.

grób XIII (11a) (ryc. 58). Szyjka naczynka jest leżowato rozchylona na zewnątrz. Załom między brzusem a szyjką bardzo łagodny, zaznaczony jedynie przewężeniem. Brzusiec przeniesiony jest w dolną partię naczynia, przechodząc łagodnie w płaskie, nieznacznie wyodrębnione dno. Naczynko zaopatrzone jest w niewielkie taśmowate ucho, którego górny przyczep umocowano w miejscu przewężenia oddzielającego brzusiec od szyjki, dolny przyczep zaś nieco powyżej środka wysokości naczynia. Układ ucha w stosunku do płaszczyzny krawędzi szyjki jest nieco skośny. Krawędź zdobiona jest poprzecznymi nacięciami.

Dzbanuszek kształtem swym jak i ornamentem, nawiązuje do uchatych flasz z kryzą¹¹⁰). Tak samo umieszczenie ucha (którego górny przyczep przypadłaby przypuszczalnie w miejscu umocowania kryzy), jest analogiczne jak i u flasz z kryzą. Być może, iż pozostaje

¹¹⁰) Por. np. flaszę z kryzą z Zamkowej Wólki, pow. Białystok. Jażdżewski K., o. c., str. 218, tabl. L, rys. 896.

to w związku z powolną degeneracją flasz, które we wschodniej grupie (faza młodsza) kultury czas lejewatych, wychodzą zupełnie z użycia ¹¹¹).

O tym, iż mamy tu do czynienia ze zdegenerowaną flaszą z kryzą, świadczyć może fakt, że w zespołach grobowych ten typ ceramiki składany był zawsze obok głowy nieboszczyka. To samo uczyniono również i z naszym dzbanuszkami. W etnologii i prehistorii znane są liczne

Ryc. 30. Las Stocki, pow. Puławy. Cmentarzysko „A”. Kubek z grobu II.

przykłady zjawiska, że przez dodanie czy też ujęcie jakiegoś szczegółu tj. częściowej zmiany formy danego przedmiotu, sam przedmiot jednakże pełni w dalszym ciągu funkcję, jeśli wolno się tak wyrazić, swego prototypu. Brak dotychczas bliższych analogii do tego typu naczyń zdawałby się potwierdzać wysunięte przypuszczenie.

N a c z y n i a b a n i a s t e

Jedyny okaz tego typu naczyń zachowany prawie w całości — znany mi jest z Karczmisk, pow. Puławy. Naczynie to posiada lejowato rozchyloną szyjkę. Krawędź szyjki płaska. Na przejściu szyjki w brzusiec znajduje się plastyczna, pozioma listwa. Największa wydętość brzuścia przypada mniej więcej w połowie wysokości naczynia. Powyżej załomu brzuśca tj. na jego górnej części, umieszczone są cztery na przeciwległe, duże, kolankowato zgięte ucha.

¹¹¹) Zob. Jażdżewski K., o. c., str. 231.

Prócz w/w. okazu z terenu międzyczecza pochodzi również fragment brzegu szyjki podobnego naczynia z Krężnicy Jarej, pow. Lublin ¹¹²).

Opisane poprzednio naczynie z Karczmisk, zbliżone jest kształtem do naczynia z Lelowic, pow. Pińczów, woj. kieleckie ¹¹³), jakkolwiek cytowany tu okaz nie posiada uch oraz plastycznej listewki.

Ryc. 31. Las Stocki, pow. Puławy. Cmentarzysko „A”, grób III (2).
Warstwa kamieni nad grobem.

Być może, iż ten typ naczyń reprezentowany na omawianym terenie przez okaz z Karczmisk, rozwinął się z amfor, na co wskazywałoby umieszczenie uch ¹¹⁴) oraz plastyczny wałeczek u nasady szyjki. Podobne plastyczne listwy znajdujemy również u amfor wschodniej grupy (faza starsza) ¹¹⁵).

Według Jażdżewskiego ¹¹⁶) naczynia baniaste z brzuścem dwu-
stożkowym występują jedynie w południowej grupie kultury czas
lejowatych.

¹¹²) Jażdżewski K., Kult. puchar. lejk.,..., str. 265.

¹¹³) Nosek S., Zagadnienie prasłowiańszczyzny w świetle prehist. Swiatowit, t. XIX (1946—47), tabl. III, ryc. 2.

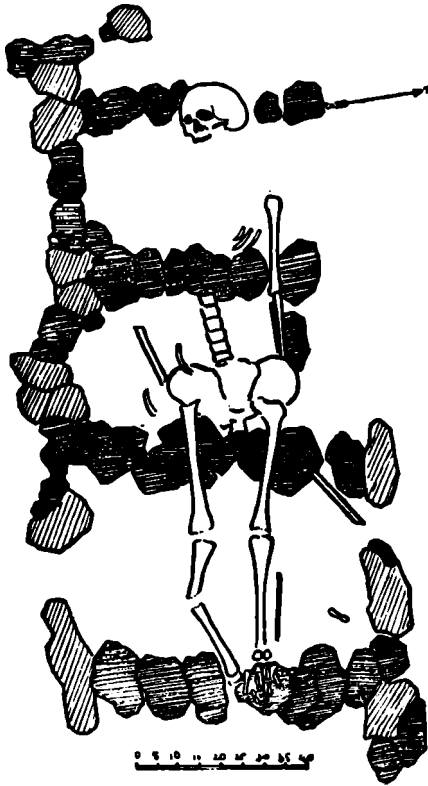
¹¹⁴) Por. Jażdżewski K., o. c., str. 239.

¹¹⁵) Por. Jażdżewski K., o. c., str. 241.

¹¹⁶) Por. o. c., str. 265.

Naczynia sitowate

Wśród ceramiki czasz lejowatych na terenie między Wisłą a Bugiem naczynia sitowate są reprezentowane wyłącznie przez ułamki pochodzące z osady w Krężnicy Jarej, pow. Lublin.

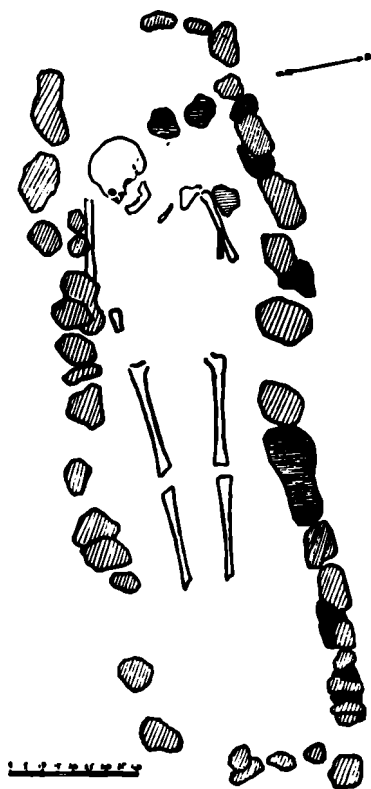

Ryc. 32. Las Stocki, pow. Puławy. Cmentarzysko „A”, grób III (2).
Plan grobu po zdjęciu pokrywy kamiennej.

Ze względu na ułamkowy charakter znalezisk niewiele można powiedzieć o samym kształcie naczyń. Biorąc pod uwagę jednak charakterystyczne cechy, podzielić je można na dwa typy. Pierwszy z nich odznaczający się niewielkimi (od 1,5—3 mm), nieregularnie okrągłymi otworkami, rozmieszczony w poziomych rzędach — o ile wolno wnosić z ułamków — na bocznych ścianach naczyń. Otworki wykonywane były patykami lub kością przez wytłoczenie gliny (przed wypa-

leniem naczyń) do wewnątrz. Glinę po stronie wewnętrznej odłamywano.

O ile mi wiadomo, ten typ naczyń został stwierdzony po raz pierwszy, wśród ceramiki kultury czas lejuwatych. Brak odpowiedników jak i pierwowzorów w grupie północnej i wschodniej omawianej tu kultury wskazuje, że przejęła je ona zapewne od kultur z cyklu wstęgowych, gdzie naczynia sitowate są bardzo licznie reprezentowane ¹¹⁷⁾.

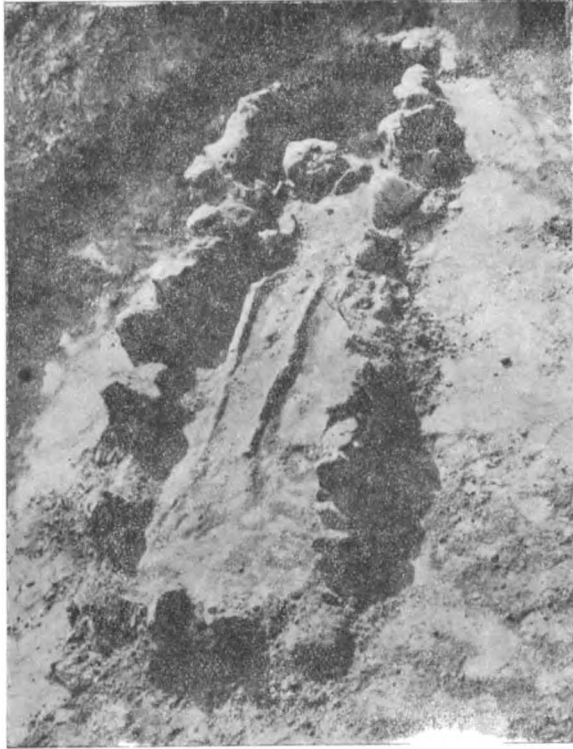
Ryc. 33. Las Stocki, pow. Puławy. Cmentarzysko „A”, grób V (7).
Plan grobu po zdjęciu warstwy kamieni.

Drugi typ, określony przez Jażdżewskiego jako „naczynia z sitowatym dnem” ¹¹⁸⁾, reprezentowany jest przez duży fragment dna, po-

¹¹⁷⁾ Por. np. Smoczyńska-Kujawska Ł., Nowe materiały do poznania kultury ceramiki wstęgowej. Z. O. W. roczn. XIX (1950), zes. 3—4, str. 40—41, rys. 5, tamże analogie i literatura.

¹¹⁸⁾ Jażdżewski K., Kult. puchar. lejk..., str. 248.

siadający okrągłe, prawie lejowate otwory (średn. otworów ok. 1,5 cm), w ilości siedmiu, z czego sześć (jak wskazują zachowane ślady), rozmieszczono koncentrycznie wokół środkowego tj. siódmego otworu.

Ryc. 34. Las Stocki, pow. Puławy. Cmentarzysko „A”, grób V (7).

Przy wykonaniu otworów, wytłoczoną glinę do wewnątrz „rozplaszczano” przez co utworzyły się wokół krawędzi (otworów) pierścieniowate zgrubienia.

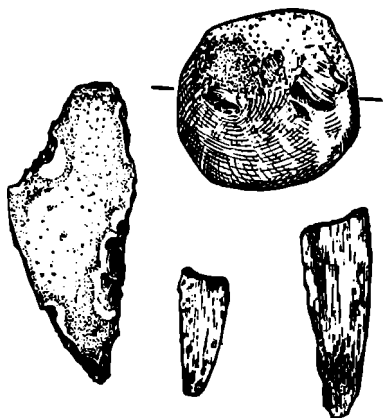
Naczynia z sitowatym dnem znane są wśród ceramiki grupy wschodniej (faza starsza)¹¹⁹⁾, jak również w południowej grupie kultury czasz lejowatych¹²⁰⁾.

¹¹⁹⁾ Zob. Jażdżewski K., o. c., tabl. XV, rys. 241 i tabl. XXIII, rys. 427.

¹²⁰⁾ Por. np. Antoniewicz Wł., *Archeologia Polski*, str. 309 i tabl. IX, ryc. 8, 8a. Jażdżewski K., o. c., str. 267–68. — Podkowińska Z., o. c., tabl. XXXVI, rys. 1.

Naczynia zasobowe

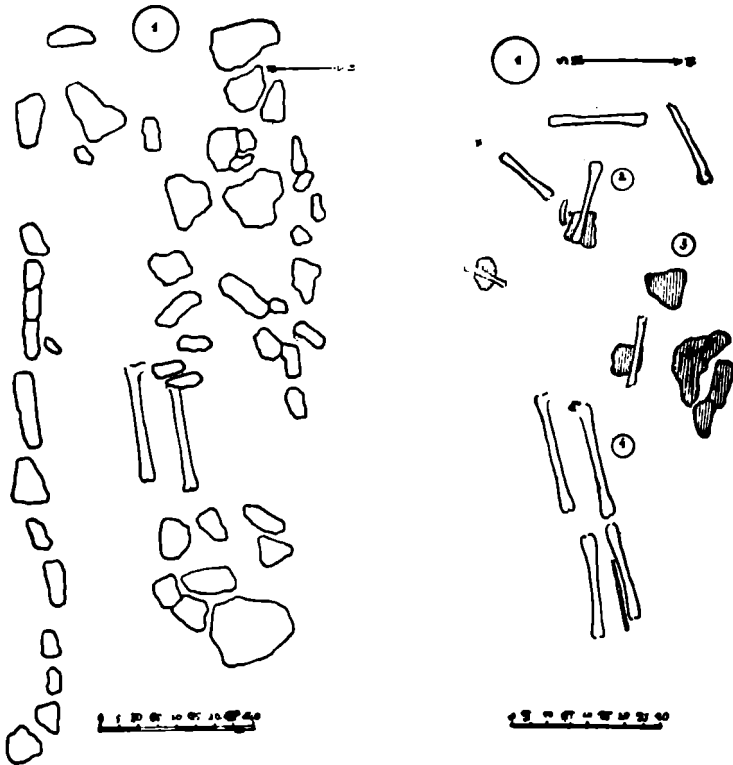
Naczynia zasobowe, a właściwie ich fragmenty, stanowią typ ceramiki najczęściej spotykany na osadach. Niestety nie udało się dotychczas z omawianego terenu zrekonstruować ani jednego całego okazu.

Ryc. 35. Las Stocki, pow. Puławy; a) narzędzie krzemienne znalezione luźnie na cmentarzysku „A”, b) tłuk krzemieniany z cmentarzyska „C”, c) fragment narzędzia kościanego z grobu XII (11), d) fragment podobnego narzędzia kościanego z grobu XII (11), cmentarzysko „B”

Najliczniej występują naczynia zasobowe o powierzchni zewnętrznej gładkiej, rzadziej częściowo chropowatej. Pierwsze z nich posiadają krawędź szyjki płaską lub półokrągłą. Brzeg naczynia wyraźnie zgrubiały tworzy po stronie zewnętrznej rodzaj arkadki, która jest zazwyczaj karbowana u dołu odciskami palca lub znacznie rzadziej stempek (Brzezinka, Brzeziny, Głupianka-Majdan, Karczmiska, Krężnica Jara, Las Stocki, Moszna, Olszyc, Osińskie, Redzyńskie, Samorządki, Starogród, Warszawa-Grochów II). Rzadziej spotykamy tu podwojenie arkadki (Głupianka-Majdan, Krężnica Jara, Las Stocki). Na niektórych okazach spotykamy plastyczne zgrubienia w miejscu gdzie przypadłaby dolna krawędź arkadki najczęściej są one karbowane poprzecznymi dołkami wykonanymi palcem (Krężnica Jara, Las Stocki, Samorządki). Podobne karby spotykamy również na samych krawędziach naczyń zasobowych. Dość rzadko występują na tym typie naczyń plastyczne krótkie, poziomo umieszczone listewki znajdujące się poniżej brzegu szyjki (Krężnica Jara). Nieco inaczej wyglądają plastyczne poziome listwy umieszczone w miejscu przejścia szyjki w brzusek, które przypominają lub może nawiązują do podobnych plastycz-

nych ornamentów spotykanych na amforach wschodniej grupy (faza starsza)¹²¹⁾, oraz baniastych naczyniach z brzućcem dwustożkowym¹²²⁾. Do bardzo rzadkich należą również okazy zdobione poniżej

Ryc. 36. Las Stocki, pow. Puławy. Cmentarzysko „B”, grób I (1);
a) warstwa kamieni nad grobem, b) plan grobu po zdjęciu warstwy kamieni.

krawędzi, od strony zewnętrznej, rzędami pionowymi słupków i poziomym zygzakiem poniżej (Brzezinka), bądź też poziomym rzędem pionowych odcisków wykonanych stempelkiem kilkuzębny (Krężnica Jara, Moszna). Analogiczny ornament spotykamy również na naczyniach zasobowych w grupie wschodniej (faza starsza), tej kultury¹²³⁾.

¹²¹⁾ Por. Jażdżewski K., o. c., str. 241.

¹²²⁾ Por. np. naczynie z Karczmisk, pow. Puławy.

¹²³⁾ Por. Jażdżewski K., o. c., str. 246.

Niektóre naczynia zasobowe, pochodzące z terenu między Wisłą a Bugiem zaopatrzone były w kolankowate duże ucha, bądź też w dość szerokie, prawie łukowate ucha przedzielone pionowym rowkiem, umie-

Ryc. 37. Las Stocki, pow. Puławy. Cmentarzysko „B”, grób I (1).

szczonym mniej więcej po środku uch (Krężnica Jara). W podobne ucha zaopatrzone były również naczynia zasobowe grupy wschodniej (faza starsza) kultury czas lejowatych¹²⁴). Niekiedy naczynia tego typu posiadały poziome listewki, półkolistego kształtu (Krężnica Jara, Las Stocki). Odpowiedniki dla nich znajdujemy we wschodniej grupie w fazie starszej¹²⁵).

Naczynia o chropowatej powierzchni zewnętrznej reprezentowane na terenie międzyrzecza przez ułamki dwóch okazów pochodzących z Lasu Stockiego, cmentarzysko „B” ziemianka V (7). Posiadają one brzeg podwójnie zgrubiały, nie zdobiony. Wydętość brzuśca, sądząc z zachowanych fragmentów, przeniesiona była w górną część naczynia. Dolna część brzuśca przechodzi stożkowato w płaskie, nie wyodrębnione dno. Wewnętrzna strona naczyń, jest bardzo starannie wygładzona, lśniąca, barwy ciemno-granatowej. Kształtem swym naczynia te zbliżają się do okazu ze Słupi Wielkiej, pow. Środa, woj. poznań-

¹²⁴) I. c.

¹²⁵) I. c.

skie ¹²⁰⁾, z tym, iż cytowany tutaj okaz posiada ucha, których brak na naszym naczyniu zasobowym.

Prócz tego z terenu między Wisłą a Bugiem znanych mi jest kilka ułamków dużych naczyń (czy zasobowych?), zdobionych poziomym zygzakiem (Krężnica Jara), bądź też pionowymi liniami poziomymi

Ryc. 38. Las Stocki, pow. Puławy. Cmetnarzysko „B”. Amfora z grobu I.

odcisków wykonanych paznokciem (Krężnica Jara). Wobec braku analogii do wyżej wymienionych okazów, ograniczam się tu jedynie do stwierdzenia, iż takie istnieją na omawianym terenie.

I n n e f o r m y c e r a m i c z n e

Pozostają wreszcie do omówienia formy, których nie dało się podciągnąć pod żaden z wyżej wymienionych rodzaj i typów.

W pierwszym rzędzie wymieniłem należy fragment dolnej części naczynia z Krężnicy Jarej, pow. Lublin, które posiadało duży otwór umieszczony w dnie. Krawędzie boczne otworu tworzyły dość szeroką, plastyczną listewkę. Na powierzchni naczynia znać ślady wtórnego prze-

¹²⁰⁾ Zob. Jażdżewski K., Kult. puchar. lejk., str. 246 i tabl. II, rys. 7.

palenia w ogniu ¹²⁷). Z tej samej miejscowości pochodzi fragment miniaturki (?) podobnego naczynka. Do ceramiki tego typu nie znam bliższych analogii.

Ryc. 39. Las Stocki, pow. Puławy. Cmentarzysko „B”, grób I (1); a) dłuto czworosienne (3), b) wiór krzemienny (2), piłka, drapacz i rozwiertnik (narzędzie „uniwersalne”) (4). W. n.

Z innych form wymienić tu można również fragment szyjki (pochodzący z Krężnicy Jarej), posiadający dość ostro uformowaną krawędź, nieco zgrubiałą po stronie zewnętrznej. Szyjka jest oddzielona od brzuśca dość szerokim płytkim rowkiem. Być może jest to fragment małej miseczki.

Z miejscowości Las Stocki, pow. Puławy, cmentarzysko „A”, grób II, (1a), pochodzi fragment małego naczynka, którego brzusiec posiada załom prawie dwustożkowy, złagodzony przez zaokrąglenie. Dolna część brzuśca przechodzi stożkowato w dno wydłużone, tworzące dość wysoką nóżkę (ok. 2 cm). W dostępnej mi literaturze nie natrafiłem na bliższe analogie do cytowanego tu naczynia.

¹²⁷) Być może jest to tzw. piecyk, — na co wskazywałoby wtórne przepalenie zewnętrznych i wewnętrznych powierzchni ścian bocznych. Jakkolwiek na zachowanym fragmencie nie dostrzeżono śladów pozostałych po otworach wentylacyjnych, w które zaopatrzone były zwykle piecyki.

Również bez analogii pozostaje okaz tarczki glinianej (częściowo uszkodzonej), pochodzący z Lasu Stockiego, cment. „C“, ziemianka V. Po jednej stronie tarczki znajduje się plastyczny guzek, umieszczony mniej więcej po środku. Naprzeciwległe na odwrotnej stronie tarczki znajduje się płytkie, okrągłe zagłębienie. Krawędzie tarczki zawinięte są nieznacznie w górę. Być może jest to „pokrywka“, służąca do zamykania otworów flasz z kryzą, na co wskazywały by wymiary tarczki, jak również zawinięcie krawędzi bocznych, które zapewne wykonano w tym celu by lepiej umocować „pokrywkę“ na szyjce naczynia. Nie jest jednak wykluczone, iż jest to ozdoba lub też jakaś zabawka dziecinna.

Na zakończenie wreszcie wspomnę o łyżkach. Jedyne okaz znany z obszaru między Wisłą a Bugiem, znaleziony został w miejscowości Wiśniewo, pow. Warszawa ¹²⁹).

Prześliki

Prześliki (ryc. 19—20) w obrębie narzędzi produkowanych przez ludność kultury czas lejuwaty z obszaru między Wisłą a Bugiem, wykonane są przeważnie z gliny nie zawierającej prawie żadnych domieszek piasku, jakkolwiek spotyka się tutaj również prześliki wykonane z gliny z niewielką domieszką piasku drobnoziarnistego. Pierwsze posiadają powierzchnię gładką, barwy żółtej lub czerwono-żółtej. Wypał na ogół dobry. Drugie natomiast są już znacznie gorzej wypalone i posiadają powierzchnię chropowatą, barwy szaro-żółtej. Przeważa kształt prześlików krążkowy, o średnicy od 5 cm do 7,5 cm, średnica otworu nie przekracza 0,8 cm. Wśród prześlików z omawianego tutaj obszaru wyróżnić możemy kilka odmian.

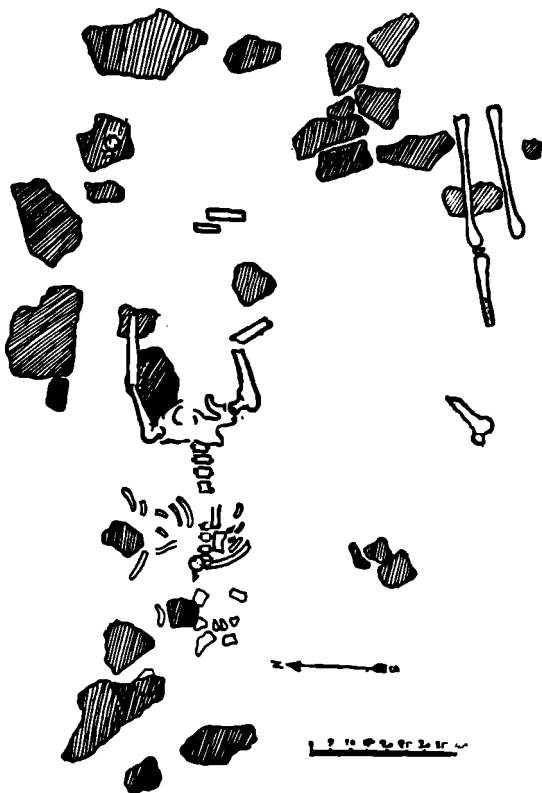
Najliczniej występują prześliki płaskie, o krawędzi prostej (Krężnica Jara, Samorządki) ¹²⁹), lub rzadziej o krawędzi półokrągłej (Krężnica Jara), dalej prześliki płasko-wypukłe, o krawędzi półokrągłej (Krężnica Jara). Niektóre z nich posiadają nieznaczną wklęsłość od strony dolnej, przy czym strona górna jest z reguły wypukła (Krężnica Jara, Samorządki) ¹³⁰). Spokrewnione z wyżej wymienionym typem są

¹²⁹) Zob. Jażdżewski K., Kult. puchar. tejk..., str. 248, tabl. XII, rys. 187. Tamże analogie i literatura.

¹²⁹) Zob. Jażdżewski K. o. c., tabl. LI, rys. 930—31.

¹³⁰) o. c., tabl. LI, rys. 929.

prześliki miseczkowate. Posiadają one dość duże wymiary (średn. krążka 7,3 cm), krawędź zgrubiałą, półokrągłą, bądź też płaską (Krężnica Jara).

Ryc. 40. Las Stocki, pow. Puławy. Cmentarzysko „B”, grób II (2).
Plan grobu po zdjęciu warstwy kamieni.

Prześlik pochodzący również z Krężnicy Jarej, posiada przekrój poprzeczny dwustożkowy, a raczej soczewkowaty, przy czym krawędź boczna złagodzona jest przez zaokrąglenie. Jest to jedyny okaz tej formy pochodzący z terenów międzyrzecza ¹⁸¹⁾.

Najczęściej spotykane tutaj prześliki są gładkie i nie posiadają żadnych ozdób. Do rzadkich znalezisk należą okazy ornamentowane. Na naszym terenie znany zaledwie kilka prześlików posiadających

¹⁸¹⁾ Podobny prześlik znaleziono w Dakowach Mokrych, pow. Grodzisk, woj. poznańskie. Zob. o. c., tabl. IX, rys. 126.

ornament złożony z kilku linii (zazwyczaj pięciu) promieniście rozchodzących się od otworu ku krawędziom bocznym (Krężnica Jara, Samorządki). Z Krężnicy Jarej pochodzi również ułamek przęślika (?), kształtu płasko-wypukłego, o krawędzi zaokrąglonej. Przęslik zdobiony był grupami dołków rozmieszczonymi naprzeciwlegle po stronie górnej, jak i dolnej. Pojawienie się przęslików ornamentowanych w kulturze czasz lejowatych (a zwłaszcza w południowej grupie), jest zapewne wyrazem wpływów kultur z cyklu wstęgowych, u których występują one dość licznie¹³²).

P l a s t y k a f i g u r a l n a

Wśród plastyki figuralnej kultury czasz lejowatych na terenie między Wisłą a Bugiem na czoło wysuwa się ornamentyka uch różnych rodzajów naczyń.

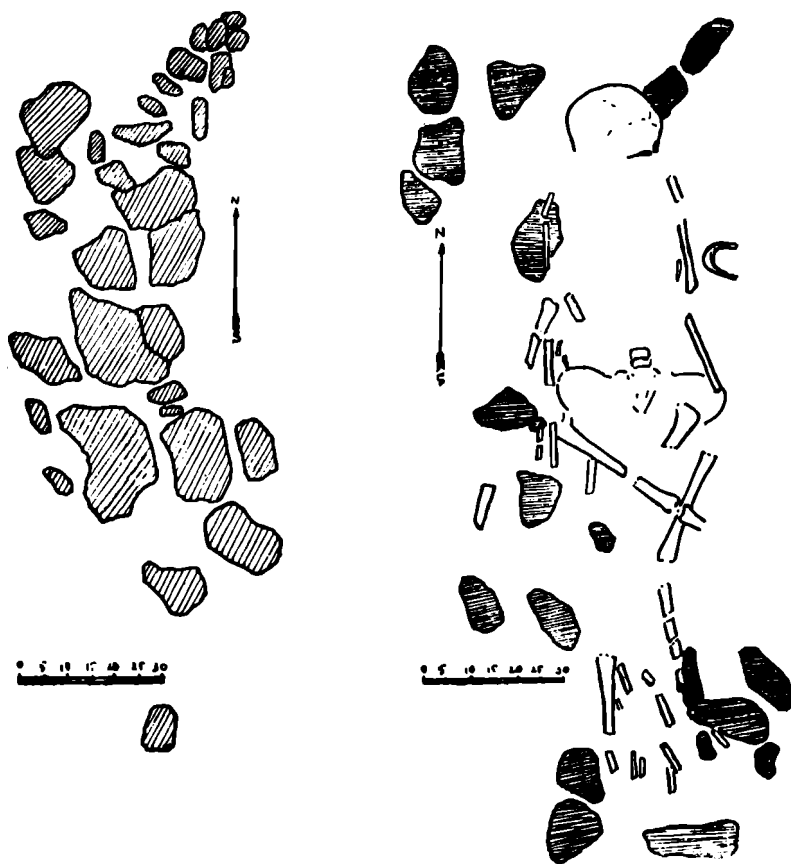
Jednym z najdoskonalszych zabytków tego rodzaju jest niewątpliwie figurka pary wołków złączonych jarzmem (ryc. 17), pochodząca z Krężnicy Jarej, pow. Lublin. Przedstawia ona dwoje zwierząt, których poszczególne części potraktowane są dość schematycznie. Nie uwzględniono np. szeregu szczegółów anatomicznych, jak oczy, nozdrza, pyski itp. Również kończyny przednie zaznaczono jedynie płytkim rowkiem wyodrębniającym jedną płaszczyznę przedstawiającą tu nogi pierwszej figurki od drugiej. Mniej więcej w podobny sposób rozdzielono kończyny tylne, z tym, że rowek rozdzielający je (tj. jedną parę nóg od drugiej) jest znacznie głębszy i wyraźniejszy, przy czym wyodrębniono również poszczególne kończyny okrągłymi otworkami. Pyski jak i rogi — sprawiają wrażenie baranich, na co zwracał już uwagę S. Nosek¹³³ — jednakże inne szczegóły jak np. ostrość grzbietów oraz jarzmo świadczą — według autora, że mamy tu do czynienia z wyobrażeniem wołków.

Następna figurka, będąca również fragmentem ucha, pochodząca z tej samej miejscowości, wyobraża zapewne łeb zwierzęcia (barana — lub kozy). Górna część ucha jest rozszerzona w trójkątną płaszczyznę,

¹³²) Por. Nosek S., Materiały neolityczne z południowej Polski. Sprawozd. P. M. A., t. III. (1950), str. 95. Passek T., Periodizacja tripolskich poselenij. Wyd. Akademii Nauk SSSR. Moskwa, 1949, str. 167, rys. 84 (od 5 do 11), str. 186, rys. 95 (14).

¹³³) Zob. Nosek S., Materiały neolityczne z Lubelszczyzny, str. 204.

na krawędziach której znajdują się poprzeczne karby. Po środku płaszczyzny umieszczona jest wypukłość przedstawiająca zapewne pysk lub nos, po bokach którego znajdują się dziurki, naśladujące prawdopodobnie oczy¹³⁴⁾.

Ryc. 41. Las Stocki, pow. Puławy. Cmentarzysko „B”, grób III (3);
a) warstwa kamieni nad grobem, b) plan grobu po zdjęciu warstwy kamieni.

Z miejscowości Las Stocki, pow. Puławy z cmentarzyska „D”, grób II (2), pochodzi kubek bogato zdobiony, zaopatrzony w taśmowe ucho z plastycznym guzkiem u góry, wyobrażającym być może główkę ptaka. Na krawędziach bocznych guzka znajdują się poprzeczne, płyt-

¹³⁴⁾ Zob. Jażdżewski K., Kult. puchar. lejk..., str. 270.

kie nacięcia. Podobne nacięcia znajdują się również na krawędziach bocznych, dolnej części ucha ¹³⁵).

Figurka antropomorficzna przedstawiająca zapewne kobietę (ryc. 14), znaleziona została w Krężnicy Jarej, pow. Lublin. Figurka stanowiła również ucho naczynia (może dzbana). Przedstawiona tu postać ludzka, wykonana jest dość schematycznie. Ręce np. zaznaczono jedynie krótkimi wypustkami ramieniowymi. Nogi są rozdzielone, przy czym kolano (u jednej nogi, druga niestety uszkodzona) — jest dość wyraźnie wyodrębnione niewielkim zgrubieniem ¹³⁶). Miejsce, w którym miała by się znajdować stopa, zaznaczono rozszerzeniem. Biodra wyodrębniono niezbyt wyraźnie jakkolwiek można uchwycić ich zarys ogólny. Od strony zewnętrznej powierzchnia figurki jest gładka, natomiast po wewnętrznej mniej więcej na wysokości piersi znajdują się dwie półokrągłe wypukłości. Figurce brak głowy.

Z tej samej miejscowości pochodzi fragment wałkowatego ucha, którego górna część jest rozszerzona w trójkątną płaszczyznę, po środku której znajduje się niewielka, guzowata wypukłość.

Sprawa uch plastycznych, pojawiających się na naczyniach południowej grupy kultury czas leżowatych, nie jest jeszcze zupełnie wyjaśniona, jednakże przypuszczenie Jażdżewskiego, iż ucha te „nie miały zapewne chyba innego znaczenia, jak tylko ornamentacyjne ¹³⁷), być może uwzględniła zbyt jednostronnie ich przeznaczenie.

Plastyczne ucha naczyń przedstawiające zoo- lub antropomorficzne figurki, można z dużym prawdopodobieństwem uważać za usiłowanie naśladownictwa kultowych figurek kultur południowych (szczególnie kultur z cyklu wstęgowych), skąd najprawdopodobniej zostały one zapożyczone ¹³⁸). Występowanie więc takich uch na ceramice mogło by

¹³⁵) Podobne ucho znane mi jest z Ćmielowa, pow. Opatów. Por. Podkowińska Z., o. c., tabl. XLVI, rys. 2a, b.

¹³⁶) Rzecz ciekawa rozdzielenie nóg u figurek ludzkich dość często spotykamy u takichże okazów z Koszyłowiec zaliczanych do tzw. stylu schematyczno-dojrzałego. Por. Majewski K., Chronologia i styl plastyki figuralnej zach.-trypiłkiej. Archeologia II (Wrocław, 1948), str. 10.

¹³⁷) Jażdżewski K., o. c., str. 270.

¹³⁸) Por. np. Stocky A., Pravek zeme ceske, I. tabl. XLVI. ryc. 5. Buttler W., Der Donauländische und der Westische Kulturkreis der Jüngerer Steinzeit (1938), str. 31—32, tabl. 7, ryc. 11—19. Kostrzewski J., Od mezolitu..., str. 136, tabl. 53, rys. 5, tabl. 56, rys. 12. — Majewski K., Studia nad kulturą trypiłką. Archeologia I. (Wrocław, 1947), str. 109 oraz 125—26.

do pewnego stopnia świadczyć o sakralnym przeznaczeniu samych naczyń. Potwierdzeniem tego przypuszczenia mógł by być kubek z grobu II (2) (cmentarzysko „D” w Lesie Stockim), który złożono obok głowy zmarłej kobiety, na której wykonano dość dziwny zabieg ma-

Ryc. 42. Las Stocki, pow. Puławy. Cmentarzysko „B”, grób IV (4).
Warstwa kamieni nad grobem.

giczny polegający na odcięciu lewej kończyny górnej w stawie barkowym i oddzieleniu dłoni, przy czym dłoń złożono pod głowę nieboszczki, ramię zaś, wtłoczono w jamę ustną. Nie jest wykluczone, iż ofiarowanie kubka ¹³⁹⁾ (n. b. jest to jedyne bodaj naczynie odkryte na cmentarzy-

¹³⁹⁾ Por. Kowalczyk J., Obrządek pogrzebowy kultur neolitycznych na ziemiach polskich (rękopis). Autor przedstawił liczne przykłady obdarowywania zmarłych naczyniami o przeznaczeniu sakralnym podkreślając, iż nie zawsze naczynia składane w grobach służyły do przechowywania pokarmów — jak to dotychczas ogólnie się przyjmowało.

skach w Lesie Stockim, tak bogato zdobione i zaopatrzone w ucho zoomorficzne), wiązało się ze wspomnianym poprzednio zabiegiem magicznym. Tu można również zwrócić uwagę na dość częste pojawianie się naczyń zdobionych (czy też przedstawiających) zoo- lub antropomorficznymi ornamentami u kultur południowych¹⁴⁰), które są uważane za ceramikę o przeznaczeniu sakralnym. Zbierając powyższe dane możemy z dużym prawdopodobieństwem przypuszczać, iż ucha zoo- i antropomorficzne występują na naczyniach, których być może używano przy spełnianiu jakichś obrzędów (może związanych z kultem bóstw płodności) jak również w czasie praktyk magicznych.

Z innych wyrobów piastycznych wykonanych z gliny wymienić należy fragmenty dwóch miniaturowych toporków znalezionych w Krężnicy Jarej, pow. Lublin. Jeden z nich przedstawia fragment ostrza kształtu półkolistego, drugi zaś część obucha kształtu prostokątnego¹⁴¹). Miniaturki zaopatrzone były w niewielkie otworki, które służyły do zawieszania toporków (trudno sobie wyobrazić, by mogły one być osadzone na „toporzyskach“ — ponieważ grubość tego ostatniego nie mogła by przekraczać 0,2 cm, tj. mniej więcej grubości zapałki) — jako ozdób. Za przypuszczeniem tym przemawiałby fakt, iż podobny toporek, przynależny zapewne do kultury czasz lejowatych¹⁴²), wykonany został z bursztynu i jako taki służył najprawdopodobniej za wisior-ozdobę. Czy przedstawiały one jakieś symbole religijne — jak przypuszcza Nosek¹⁴³), trudno stwierdzić napewne — choć nie jest to wykluczone.

Również ciekawy jest ozdobny krążek gliniany pochodzący z Krężnicy Jarej (ryc. 14). Krążek zaopatrzony jest w niewielki otwór (ok. 4 mm śr.), od którego rozchodzi się promieniście sześć linii, z których pięć składa się z rzędów łuczków, jedną zaś wykonano stempelkiem dwuzębnym w technice ściegu bruzdowego. Po stronie przeciwnej krążka znajduje się mniej więcej naprzeciwległe, również sześć linii z czego cztery wykonano stempelkiem w technice ściegu bruzdowego, dwie następne zaś przez ciągle rycie. Po środku płaszczyzny obwodu krążka znajduje się

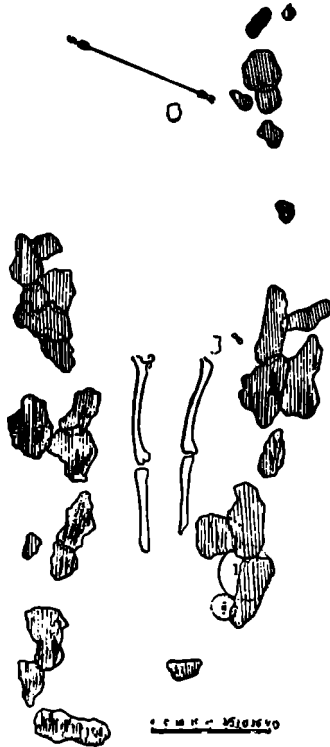
¹⁴⁰) Por. np. Stocky A., o. c., tabl. XXVII, ryc. 5. — Buttler W., o. c., str. 32, tabl. 7, ryc. 9 10, 12—14, 19. — Kostrzewski J., o. c., tabl. 52, rys. 5.

¹⁴¹) Nieco odmiennie wygląda fragment toporka z Nowego Młyna (st. 2, pow. Włocławek, woj. warszawskie, który posiada guzowy obuch. Zob. Jażdżewski K., o. c., str. 184, tabl. XXVI, rys. 495.

¹⁴²) Por. Antoniewicz Wł., Z dziedziny archeol. ziem Polski..., str. 417, rys. 87.

¹⁴³) Nosek S., Materiały neolityczne z Lubelszczyzny..., str. 212.

rowek dzielący płaszczyznę na dwie mniej więcej równe części. Rowek wykonano przez ciągłe rycie stempelkiem zagłębień, w technice ściegu bruzdowego. Rozdzielone w ten sposób krawędzie krążka pokarbowano

Ryc. 43. Las Stocki. pow. Puławy. Cmentarzysko „B”, grób V (5).
Plan grobu po zdjęciu warstwy kamieni.

poprzecznymi nacięciami. Trudno jest obecnie odgadnąć przeznaczenie krążka, być może służył on za wisior-ozdobę, na co niedwuznacznie wskazywały by jego wymiary oraz fakt, iż niektóre spotykane tutaj ozdoby wykonane były z gliny¹⁴⁴).

¹⁴⁴) Por. Nosek S., o. c., str. 212 — autor odrzuca przypuszczenie, iż mamy tu do czynienia z przęślikiem (por. przyp. 1, o. c.). Natomiast jest skłonny uważać, że „być może miał on jakieś znaczenie kultowe, mógł jednak także służyć jako zabawka“.

Z tej samej miejscowości pochodzi również niewielki krążek gliniany kształtu płasko-wypukłego. Wykonanie krążka jest dość niestaranne. Małe wymiary (średn. otworu ok. 4 mm, średn. krążka 3,2 cm) jak i ciemna obwódka dookoła otworu, która powstała zapewne przez ocieranie się krążka o jakiś miękki przedmiot (może drewno?), nasuwają przypuszczenie, iż być może mamy tu do czynienia z kółkiem od wózka (może kultowego) ¹⁴⁵.

Z innych form plastyki figuralnej wymieniść można jeszcze fragment nóżki czy guzka, posiadający przewężenie po środku długości. Sądząc po śladach zachowanych na fragmencie, jest bardzo prawdopodobne, że była to podstawka (może od figurki). Wymieniony okaz pochodzi z Krężnicy Jarej, pow. Lublin.

Oz d o b y

Zabytki tego typu podzielić można na dwie grupy tj. według materiału z jakiego były one wykonane, a więc na ozdoby wykonane z surowca pochodzenia organicznego i nieorganicznego. Z grupy pierwszej dochowały się tu ozdoby wykonane z bursztynu i kości.

Piękny okaz paciora bursztynowego znaleziono w miejscowości Las Stocki, na cmentarzysku „A” (przynależny zapewne do zespołu grobowego II (1a)). Odnacza się on nader starannym wykonaniem, posiada kształt kolisty o przekroju poprzecznym płasko-wypukłym. Pacior pokrywa obecnie patyna koloru szaro-żółtego.

Podobny pacior znaleziono w Gutanowie, pow. Puławy, jest on wprawdzie mniej starannie wykonany od poprzedniego, jakkolwiek nie różni się one między sobą wielkością. Pacior z Gutanowa posiada przekrój poprzeczny płaski o nieznacznie zaokrąglonych krawędziach.

Jeśli chodzi o ozdoby wykonane z kości to jest ich stosunkowo niewiele Są to pospolite paciorki wykonane z kości rurkowej (Antopol, grób IX (5)) (ryc. 3), o przekroju poprzecznym okrągłym lub też

¹⁴⁵) Przypuszczenie to posiada pewne cechy prawdopodobieństwa, gdyż podobne kółka spotykamy również przy wózku kultowym z Brzeźniaka, pow. Łobes, woj. szczecińskie. Por. Baltische Studien. N. F. Bd. XXXVII (Stettin, 1935), tabl. II, rys. 2 (rekonstrukcja). — Oczywiście przytoczona tutaj analogia jest dość odległa czasowo, jak i terytorialnie — została jednak użyta wobec braku bliższych odpowiedników.

trójkątnym, dalej paciorki wykonane zapewne z kręgów rybich¹⁴⁶). (Antopol), do których odpowiedniki znajdujemy wśród ozdób kultur wstęgowych¹⁴⁷). Jedyne wisiorok wykonane z kości pełnej znany mi jest z Lasu Stockiego, cmentarzysko „B“, grób XXVII (22). Wisiorok (ryc. 76), jest zaopatrzony w niewielki okrągły otwór. Podobne wisiorok spotykamy również w Czechach¹⁴⁸).

Z drugiej grupy ozdób znane są dotychczas jedynie okazy wykonane z gliny¹⁴⁹). Są to miniaturki toporów bojowych oraz płaskie krążki bogato zdobione po obu stronach i zaopatrzone w otwory do zawieszania.

Nie jest wykluczone, że niektóre ozdoby miały przeznaczenie sakralne.

Obrządek pogrzebowy

Groby

Ludność kultury czas lejewatych na omawianym terenie, zakładała swoje cmentarzyska, liczące od kilku do kilkunastu grobów, najczęściej na grzbieciech wzgórz (Antopol, Bochotnica, Gutanów, Las Stocki, Nałęczów w pow. puławskim). Groby są obecnie płaskie tj. nie zaznaczają się niczym na powierzchni terenu.

Zasadniczą formę grobu stanowi jama wkopana w ziemię na głębokość od 30—70 cm. Z wierzchu grób przesłania pokrywa, do budowy której używano kamieni (wapniak) nieregularnie łamanych. Najliczniej występują pokrywy budowane z pojedynczych warstw kamieni, rzadziej spotykamy pokrywy kilkuwarstwowe. Kształt pokryw dostosowywano zazwyczaj do kształtu jam grobowych. Przeważają pokrywy kształtu podłużnego mniej więcej zbliżone do prostokąta.

Najczęściej zorientowane są pokrywy (biorąc za podstawę oś dłuższą grobu) ze wschodu na zachód: (Antopol, groby: II (2), IV (7), V (8), VI (9), VII (11), X (6), — Las Stocki, cmentarzysko „A“, grób

¹⁴⁶) Okazy znane mi są jedynie z ilustracji.

¹⁴⁷) Por. K. Jażdżewski, Cmentarzyska kultury ceramiki wstęgowej... w Brześciu Kujawskim, tabl. III, rys. 2.

¹⁴⁸) Por. Stocky A, o. c., tabl. LXXXV. rys. 33.

¹⁴⁹) Ta grupa ozdób została szczegółowiej omówiona w ustępie o „plastyce figuralnej“ w niniejszej pracy.

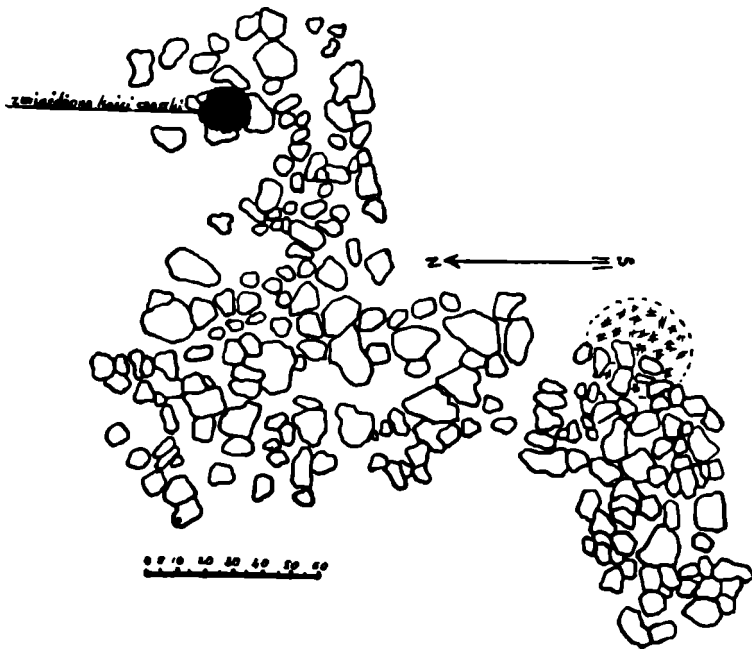
V (7), — cmentarzysko „B“, groby: I (1), II (2), VI (6), VII (6a), X (9), XII (11), XIII (11a), XV (12), XVI (12a), XXIV (19), XXV (20), XXVI (21), XXIX (24), — cmentarzysko „C“, grób, I (3), — Nałęczów, groby: I (1), II, III (2), IV (3), V (4), VII, VIII), niekiedy z odchyleniem na południe (Las Stocki, cment. „A“, groby: I (1), II (1a), — cment. „B“, groby: V (5), VIII (7), XIV (11b), XXII (15a), XXIII (18), — cment. „D“, grób I (1), — Nałęczów, grób VI, bądź też na północ Antopol, groby: VIII (3), IX (5), XI (10), — Las Stocki, cment. „A“, grób III (2), — cment. „B“, groby: IV (4), IX (8)). Pokrywy zorientowane w odmiennym kierunku występują wyjątkowo (np. Antopol, groby: III (4), XII (12), — Las Stocki, cment. „B“, groby: III (3), XVIII (13a), XIX (14), XX (14a) zorientowane były z północy na południe).

Ryc. 44. Las Stocki, pow. Puławy. Cmentarzysko „B“. Amfora z grobu V (5).

Jeżeli chodzi o konstrukcję grobów, to możemy wyróżnić dwa typy. Typ pierwszy posiada albo całe dno wyłożone dość szczelnie dużymi, płaskimi kamieniami, albo tylko część dna. Np. grób III (2) na cment. „A“, z Lasu Stockiego, gdzie znajdowały się cztery wąskie, regularnie rozmieszczone „pasy“ ułożone z kamieni. Typ drugi pozbawiony jest bruku na dnie grobu. W nielicznych wypadkach znajdujemy w nich płaskie, pojedyncze kamienie umieszczone pod niektórymi kośćmi szkieletu jak czaszka lub kończyny i mające zapewne podtrzymywać je w określonej pozycji.

Jak wykazały badania systematyczne na cmentarzyskach w Lesie Stockim, niemal każdy grób stanowił odrębną całość. W nielicznych tylko wypadkach dwie pokrywy łączyły się jednym bokiem (zazwyczaj tylko kilku kamieniami) ze sobą np. groby XII (11) i XIII (11a), również groby XIX (14) i XX (14a), na cmentarzysku „B”. W związku z tym dość niejasno przedstawia się sprawa wspólnej pokrywy kamiennej przysłaniającej groby II (2), III (4), IV (7), V (8), VI (9), VII (11), z cmentarzyska w Antopolu. Opierając się na wynikach badań w Lesie Stockim, należałoby przypuszczać, iż w danym wypadku badający nie potrafił wyodrębnić poszczególnych pokryw kamiennych, które mogły się stykać kilku kamieniami.

Ryc. 45. Las Stocki, pow. Puławy. Cmentarzysko „B”, grób VI (6).
Linia przerywaną zaznaczono zasięg pojawiania się węgli drzewnych.

Oprócz pokrywy w niektórych grobach występuje jeszcze rodzaj obwarowania bocznego, złożonego z takich samych jak pokrywa kamieni ułożonych na tym samym poziomie co szkielet. Obwarowanie to bardzo często nie jest kompletne i składa się tylko z kilku kamieni. Nie udało się stwierdzić, by w tym ostatnim wypadku układano kamienie zawsze specjalnie wokół jakiejś określonej części

zwłok. Często jednak spotykamy kamienie ułożone wokół głowy. Jest to więc zwykle obwarowane i nie ma mowy o jakiejś specjalnej konstrukcji bocznej. W związku z tym nasuwa się znowu wątpliwość czy określenie H. Wiercieńskiego grobów w Antopolu, jako „grobów ze specjalną obstawą kamienną“, które K. Jażdżewski określił nawet jako „...typ przejściowy (od grobów skrzynkowych) do grobów ze zwykłym obwarowaniem z okrągłaków“¹⁵⁰⁾, jest słuszne. Zastrzeżenia nasuwa opis zawarty w rękopiśmiennym „Dzienniku odkryć“ — H. Wiercieńskiego, gdzie autor zamieścił zgoła fantastyczne rekonstrukcje grobów¹⁵¹⁾. Z rysunków i opisu autora wynika wyraźnie tendencja upiększania całości. Przypuszczać więc należy, że budowa grobów w Antopolu nie różniła się od budowy grobów w Lesie Stockim.

Na omawianym obszarze mamy zatem groby płaskie z pokrywami kamiennymi, posiadające czasem bruk na dnie jamy i boczne obwarowanie. Tak pierwszy typ jak i drugi znajdują ściśle analogie wśród grobów grupy wschodniej z fazy starszej¹⁵²⁾. Nie spotykamy natomiast między Wisłą a Bugiem grobów pozbawionych jakiejkolwiek osłony kamiennej, którą występują na terenach zajętych przez grupę południową tej kultury¹⁵³⁾. Mielibyśmy więc jeszcze jeden dowód, co niejednokrotnie już tu podkreślano, — ścisłych związków łączących część ludności kultury czas lejąwatych osiadłej między Wisłą a Bugiem, z ludnością wschodniej grupy (faza starsza), siedzącej na terenie Kujaw i Pomorza i znajdowaniu się obu na zbliżonym stopniu rozwoju.

R y t u a ł p o g r z e b o w y

Panującym obrządkiem jest szkieletowy. Jedyne grob (XX (14a)) ciałopalny odkryto na cmentarzysku „B“ w Lesie Stockim.

Groby są zasadniczo jednostkowymi. Znamy jednak z tego obszaru także jedyny na razie grób zbiorowy. Zmarłych chowano z reguły w pozycji wyprostowanej (na wznak), przy czym nieboszczyk układany był najczęściej głową w kierunku zachodnim (Antopol, Bochońnica, Las

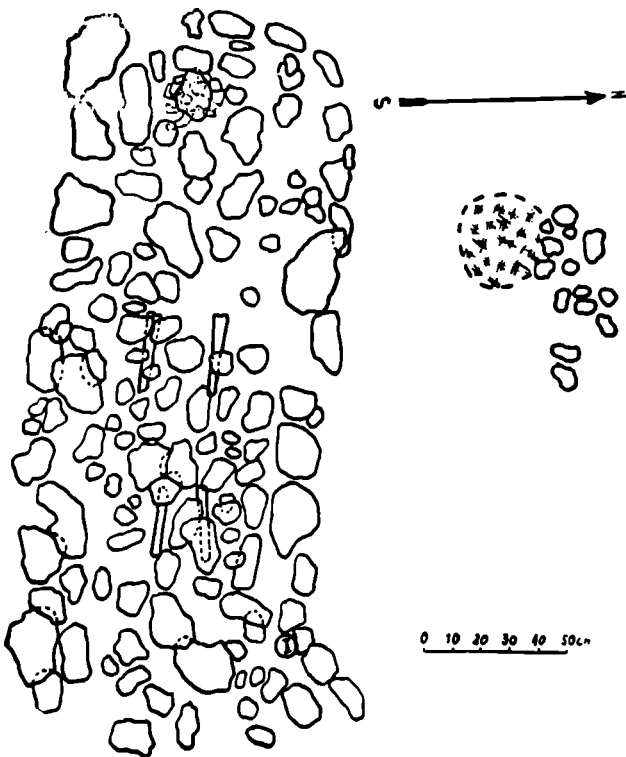
¹⁵⁰⁾ Jażdżewski K., *Kultura pucharów lejąwatych...*, str. 301.

¹⁵¹⁾ Zob. Rekonstrukcja wyglądu zewnętrznego i wewnętrznego, wykonana przez H. Wiercieńskiego w „Dzienniku Odkryć“, *Archiw. Zakładu Prehist. Uniw. M. Curie-Skłodowskiej w Lublinie*.

¹⁵²⁾ Zob. Jażdżewski K., o. c., str. 298, 300—301.

¹⁵³⁾ Por. o. c., str. 301.

Stocki, cment. „A“, grób V (7), — cment. „B“, groby: I (1), II (2), V (5), VII (a), IX (8), XI (10), XIII (11a), XIV (11b), XV (12), XVI (12a), XVII (13), XXIV (21), XXX (25), cment. „D“, grób I (1), — Nałęczów, grób IV (3)), bądź też, jakkolwiek znacznie rzadziej, w kierunku wschodnim (Las Stocki, cment. „B“, grób VI (6), — cment. „C“, grób I (3), — Nałęczów, groby: I (1), II, III (2)), z niewielkimi odchyleniami w kierunku północnym lub południowym.

Ryc. 46. Las Stocki, pow. Puławy. Cmentarzysko „B“, grób VII (6a).
Linia przerywaną zaznaczono zasięg pojawiania się węgla drzewnych.

Zwrócenie twarzy zmarłego, przy zorientowaniu głowy na wschód czy też na zachód, nie wykazuje żadnych prawidłowości. Tak w jednym jak i w drugim wypadku stwierdzamy zwrot na północ bądź też na południe niekiedy z małym odchyleniem na zachód lub na wschód. Do wyjątkowych należy zaliczyć orientację szkieletu w kierunku północnym (Antopol, grób III (4), — Las Stocki, cment. „B“, groby: III (3), XIX (14a)). Jedynym wreszcie jest grób II (2), na cment. „D“.

z Lasu Stockiego, w którym pochowano nieboszczyka głową na południe z niewielkim odchyleniem ku wschodowi. W wspomnianym tu grobie pochowany był osobnik (płci żeńskiej), na którym dokonano jakiegoś zabiegu magicznego. Lewe ramię, po uprzednim odcięciu w stawie barkowym wtłoczono do jamy ustnej. Oddzielono również dłoń, którą złożono pod głowę. Kość przedramienia leżała na wtłoczonej do ust kości ramiennej, pod kątem. Prawa ręka, a właściwie przedramię i dłoń, podłożone były pod kości miedniczne. Nogi wyprostowane silnie zsunięte ku sobie w stawach kolanowych i w kościach piętowych, wskazywałyby, iż mamy tu do czynienia z krępowaniem nóg zmarłej. Wygląd zewnętrzny pochowanej tu kobiety przedstawiał się następująco: wzrost ok. 160 cm, silny prognatyzm tj. wysunięcie całej przedniej części twarzowej ku przodowi. Na szczęce dolnej niewielka narośl. Wiek ok. 40 lat ¹⁵⁴).

Wyjaśnienie opisanego powyżej zabiegu natrafia na duże trudności wobec braku materiałów archeologicznych odnoszących się do tego zjawiska. W dostępnej mi literaturze nie natrafiłem na jakiegokolwiek bliższe czasowe analogie do omawianego tu zabiegu ¹⁵⁵).

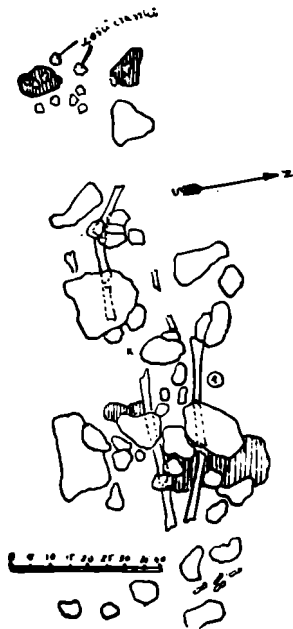
W związku z „wyjątkowymi“ pochówkami należy tu wspomnieć o układach szkieletów w pozycji częściowo skurczonej. W grobie XIX (14), na cmentarzysku „B“ w Lesie Stockim, pochowany tutaj zmarły miał nogi nieco ugięte w kolanach, natomiast kończyny górne były wyprostowane wzdłuż. Podobnie w grobie III (3) (Las Stocki, cment. „B“), kości udowe szkieletu złożone były jedna na drugą, tak że tworzyły figurę przypominającą literę „X“. Również w grobie I (1), z cmentarzyska w Nałęczowie, zmarły miał podgięte nogi i ręce, przy czym ugięcie kończyn przypomina podobne układy u zmarłych kultury wstęgowej. Jednakże zmarły spoczywa tu na wznak, a nie na boku jak u kultur wstęgowych ¹⁵⁶). Bardziej może zbliżony układ do stosowa-

¹⁵⁴) Informacji powyższych udzielił mi łaskawie prof. dr T. Dzierżykray-Rogalski.

¹⁵⁵) Być może mamy do czynienia z wiarą w upiory. Por. np. Fischer A., *Zwyczajy pogrzebowe ludu polskiego*. Lwów, 1921, str. 457. — W rozdziale poświęconym chowaniu zmarłych śmiercią nienaturalną, podaje autor następującą wiadomość, „...W Modryniu przebija się samobójcy gardło kolkiem osikowym, aby dusza nie chodziła w ciele jako upiór po świecie i niepokoiła pozostałych“. Nie należy uważać za wykluczone, że zatkanie otworu ustnego miało na celu nie dopuszczenie do wyjścia „duszy“ i szkodenia żywym.

¹⁵⁶) Por. np. Jażdżewski K., *Cmentarzyska kultury ceram. wstęgowej*. *Wiadom. Archeol.*, t. XV (1938), str. 60.

nego u kultur wstęgowych, stwierdzamy u osobnika „a”, pochowanego w grobie zbiorowym (grób XII (11), na cment. „B”, w Lesie Stockim). Układ rąk oraz złożenie zmarłego na boku (niestety o układzie nóg nie możemy nic powiedzieć, gdyż nie zachowały się kości kończyn dolnych), posiada dość bliskie analogie wśród niektórych pochówków kultury ceramiki wstęgowej z Brześcia Kujawskiego, pow. Włocławek, woj. warszawskie ¹⁵⁷).

Ryc. 47. Las Stocki, pow. Puławy. Cmentarzysko „B”, grób IX (8).

Wspomniany już grób zbiorowy XII (11), z cment. „B” w Lesie Stockim, zawierał szczątki trzech osobników. Dwu zmarłych złożono na poziomie niższym. Osobnik „a”, który znajdował się na poziomie wyższym, tj. ponad osobnikiem „c” — pochowany był, jak już powiedziałem, w pozycji skurczonej na lewym boku, głową zwrócony na zachód, twarzą ku północy. Lewa ręka silnie ugięta w stawie łokciowym podłożona była zapewne pod kości lewego policzka. Natomiast prawa zgięta pod kątem prostym, spoczywała na lewej w ten sposób, że kości przedramienia leżały mniej więcej równoległe do kości twarzy. Pod szkieletem znajdowało się kilkanaście kamieni, płaskich, oddzielających

¹⁵⁷) Zob. Jazdzewski K., o. c. tabl. XII (grob. XV) i in.

szkielet „a“ od szkieletu „c“. Osobnik „c“ spoczywał w pozycji wyprostowanej, na wznak, głową skierowany ku zachodowi, tworzą w kierunku północno-wschodnim. Ręce i nogi wyprostowane. Zastanawia tu silne zsuniecie kości podudzia, być może mamy tu do czynienia z krępowaniem nóg zmarłego. Podobnie pochowany był osobnik „b“, z tym, że twarzą zwrócony był on w kierunku południowym.

Pozostaje jeszcze do omówienia obrządek ciałopalny z jakim spotykamy się z wszelką pewnością po raz pierwszy w kulturze czas lejewatych na terenie Polski¹⁵⁸). Na uwagę zasługuje fakt, że pokrywa przysłaniająca grób ciałopalny (Las Stocki, cment. „B“, grób XX (14a)) łączyła się jednym bokiem (od strony wschodniej) z pokrywą nad grobem szkieletowym (XIX (14)). Zorientowanie osi dłuższej obu pokryw było identyczne (północ-południe). Poziom na jakim znajdował się wierzch jednej i drugiej pokrywy był również taki sam, tzn. nie stwierdzono jakiegokolwiek różnicy, która by mogła wskazywać na różnicowanie chronologiczne obu pochówków. Jednakże głębokość jam była różna. Grób szkieletowy wkopany był głębiej, natomiast ciałopalny nieco płycej. Zdaje się, że różnica głębokości jest wynikiem odmiennych obrządków pogrzebowych. W grobie ciałopalnym kości zostały zsypane na płaskie kamienie (wapniak), przy czym nie udało się stwierdzić wśród nich żadnych węgli drzewnych. Wskazywało by to, że kości były starannie wybrane ze stosu, przemyte, i dopiero zsypane do grobu.

W związku z ciałopaleniem wspomnieć należy o pojawieniu się w obrębie pokryw bądź też tuż przy grobach śladów poogniskowych (Las Stocki, cment. „A“, groby I (1), II (1a), — cment. „B“, groby: VI (6), VII (6a), XV (12)).

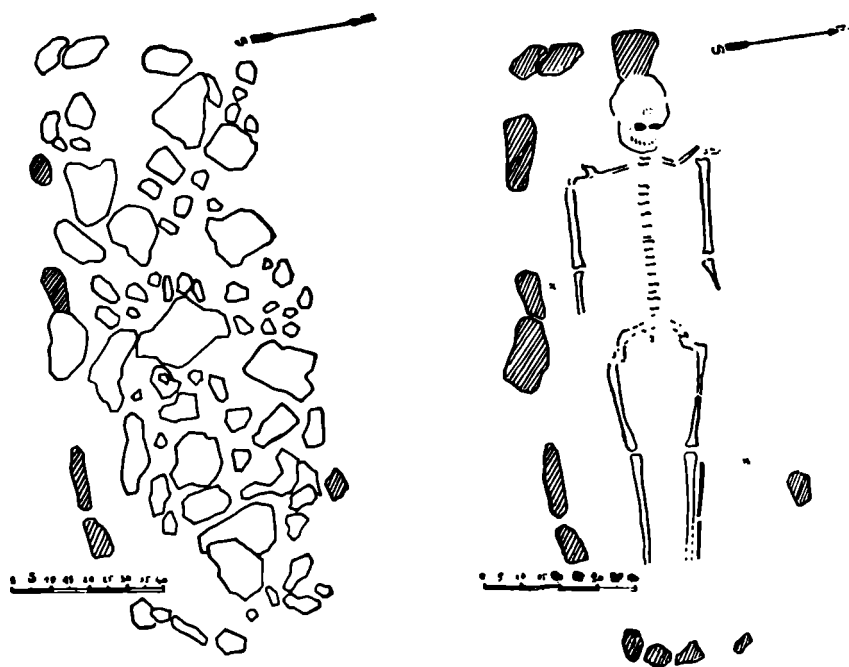
Kończąc omawianie rytuału pogrzebowego kultury czas lejewatych między Wisłą a Bugiem, należy podkreślić, iż nie różni się on zasadniczo od stosowanego we wschodniej grupie (faza starsza). Jedynie pojawianie się układu skurzonego u niektórych szkieletów, nawiązujące do rytuału kultur wstęgowych, wskazywałoby na pewne różnice pomiędzy pochówkiem na obszarze międzyrzecza, a pochówkiem wspomnianej grupy wschodniej.

¹⁵⁸) Jedyny dotąd niepewny grób ciałopalny odkryto na terenie Dolnego Śląska. Por. Jażdżewski K., Kult. puchar. lejk..., str. 302.

W y p o s a ż e n i e

Na wstępie zaznaczyć należy, że jakkolwiek wyposażenie zmarłego było na ogół skromne, to jednak w odróżnieniu od grupy północnej, czy też wschodniej z fazy starszej¹⁵⁹⁾, dary grobowe są tu bogatsze tak pod względem ilości jak i różnaitości składanych przedmiotów.

Wśród wyposażenia czołowe miejsce zajmuje ceramika, którą składano zazwyczaj obok głowy nieboszczyka, wyjątkowo zaś przy koń-

Ryc. 48. Las Stocki, pow. Puławy. Cmentarzysko „B”, grób X (9); a) wierzchnia warstwa kamieni nad grobem, b) plan grobu po zdjęciu warstwy kamieni, x = żąb.

czynach dolnych (Las Stocki, cment. „B”, grób V (5)). Przeważnie dawano jedno lub dwa naczynia (amforę, flaszę z kryzą, lub kubek), przy czym prawie z reguły są to amfora i flasza z kryzą. Jedynie w grobie XII (11), na cment. „B”, z Lasu Stockiego, złożono pucharzek tulipanowaty i flaszę z kryzą. Rzecz ciekawa, że jak dotychczas nie udało się stwierdzić na omawianym terenie, występowania czaszy lejowatej wśród ceramiki zespołów grobowych.

¹⁵⁹⁾ Por. Jążdżewski K., Kultura pucharów lejowatych..., str. 301.

Z innych przedmiotów składanych zmarłemu do grobu, należy wymienić narzędzia krzemienne, broń (topór rogowy lub kamienny), bądź też ozdoby, jakkolwiek te ostatnie są bardzo nie liczne. Wymienione poprzednio przedmioty składane były pojedynczo, lub w zespołach jak np. amfora i topór kamienny, amfora i flaszka z kryzą oraz szyćlet kościany, amfora i dółko oraz piłka krzemiana, flaszka z kryzą i narzędzie krzemienne, kubek i rozwiertnik krzemiany itp. Ta stosunkowo duża różnorodność przedmiotów jak i ich ilość, daje się być uwarunkowana ogólnym „bogactwem“ tej części ludności osiadłej na żyznych obszarach południowej części międzyrzecza. Potwierdzeniem tego przypuszczenia może być fakt, że na terenach Pomorza i Kujaw (skąd przybyła ludność tu osiadła), „bogactwo“ ludności nie było tak znaczne jak na naszym terenie, co znajduje swój wyraz w znacznie skromniejszym wyposażeniu zmarłych¹⁰⁰).

Należy wreszcie zwrócić uwagę, iż zupełny brak wybitniejszych różnicowań w uformowaniu grobów zdaje się wskazywać na brak wybitniejszego uwarstwienia socjalnego ludności tej kultury na naszym terenie. Jednakże istnieje możliwość pojawienia się tu pewnych zaczątków specjalizacji w niektórych gałęziach produkcji np. produkcja narzędzi krzemiennych w „ośrodku górniczym“, jakim były pierwotne złoża krzemienia szarego biało nakrapianego w okolicach Rachowa, pow. Kraśnik. Oczywiście zdaje sobie sprawę, że trudno tu jeszcze mówić o istnieniu w tym czasie odrębnej warstwy rzemieślników, jednakże przynajmniej zaobserwowanie tych różnic na uwagę zasługuje.

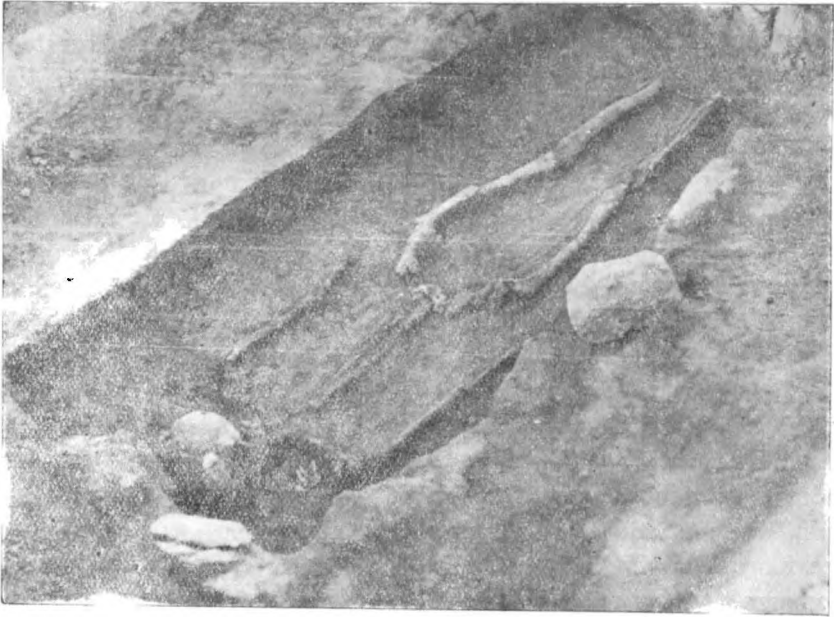
Geneza i chronologia kultury czasów lejewatych między Wisłą a Bugiem

Zagadnienie genezy kultury czasów lejewatych na terenie między Wisłą a Bugiem, nie było dotychczas przedmiotem osobnych badań. W naukowej literaturze dotyczącej polskiego neolitu spotykamy się zasadniczo z jednym poglądem, przedstawionym jeszcze w roku 1924, przez L. Kozłowskiego¹⁰¹). Jakkolwiek z biegiem czasu pogląd

¹⁰⁰) Dla przykładu może posłużyć cmentarzysko w Starym Brześciu (Kolonia), st. 1, pow. Włocławek, woj. warszawskie, — gdzie na trzynastu ogółem odkrytych tutaj grobów, tylko w jednym znaleziono amforę. Zob. Jażdżewski K., Kult. puchar. lejk..., str. 301.

¹⁰¹) L. Kozłowski, Młodsza epoka kamienna..., str. 63, 155—56 i mapa II.

ten ulegał różnym modyfikacjom, to jednak zasadnicza myśl zawarta w założeniu nie podlegała zmianom. Istotę zagadnienia w formie „skondensowanej“, przedstawił ostatnio (1939—48), J. Kostrzewski¹⁰²⁾, w encyklopedycznym wydaniu prehistorii ziem polskich,

Ryc. 49. Las Stocki, pow. Puławy. Cmentarzysko „B“, grób X (9).

przyjmując istnienie dwu grup tej kultry na omawianym terenie, tj. wschodniej (faza starsza) zajmującej niemal całą część woj. warszawskiego oraz południowej, obejmującej pozostały obszar międzyrzecza. Ta ostatnia według J. Kostrzewskiego „...przybyła zapewne ze Śląska i skupiła się głównie na lessach krakowskich i sandomierskich i stąd przeniosła się na lessy lubelskie i dalej na wschód na obszar Wołynia...“¹⁰³⁾. Taki pogląd na genezę tej kultury na terenie między Wisłą a Bugiem w świetle ostatnich badań nie da się jednak utrzymać.

W poprzednich rozdziałach niniejszej pracy, zwłaszcza przy omawianiu produkcji i obrządku pogrzebowego, podkreślałem niejedno-

¹⁰²⁾ J. Kostrzewski, *Od mezolitu do okr. wędrówek ludów*, str. 142.

¹⁰³⁾ J. Kostrzewski, *o. c.*, str. 145.

krotnie liczne związki pomiędzy plemionami omawianej kultury osiadłymi na naszym terenie, a ludnością wschodniej grupy (faza starsza) zamieszkującą tereny Pomorza i Kujaw.

Jak wykazała analiza materiału, te formy na obszarze międzyrzecza, które możemy uważać za pierwotniejsze, dadzą się nawiązać do takichże występujących w grupie wschodniej z fazy starszej. Natomiast te, które zdają się być późniejsze, posiadają często odpowiednik wśród kultur południowych (zwłaszcza kultury z cyklu wstęgowych). Nie udało się natomiast (poza bardzo nielicznymi wyjątkami) stwierdzić żadnych bliższych nawiązań — jakby należało się tego spodziewać — z południową grupą tej kultury z terenów Śląska i Sandomierszczyzny. Pozwala nam to wysnuć przypuszczenie, że początków kultury czasów lejewatych na obszarze między Wisłą a Bugiem należy szukać w grupie wschodniej na terenie Pomorza i Kujaw. Natomiast dalszy rozwój kształtował się pod wpływami starszych elementów miejscowych kultur z cyklu wstęgowych.

Jedną z cech łączących kulturę czasów lejewatych na naszym terenie w pewną całość jest ceramika i to tak poszczególne okazy jak i całe zespoły form. W pierwszym rzędzie wymienić należy czasy lejewate, które motywami ornamentacyjnymi — szczególnie zdobienie brzegów kołnierzy, jak i ornamenty plastyczne na brzuścach, — nawiązują do czasów grupy wschodniej z fazy starszej z terenu Kujaw i południowego Pomorza ¹⁶⁴).

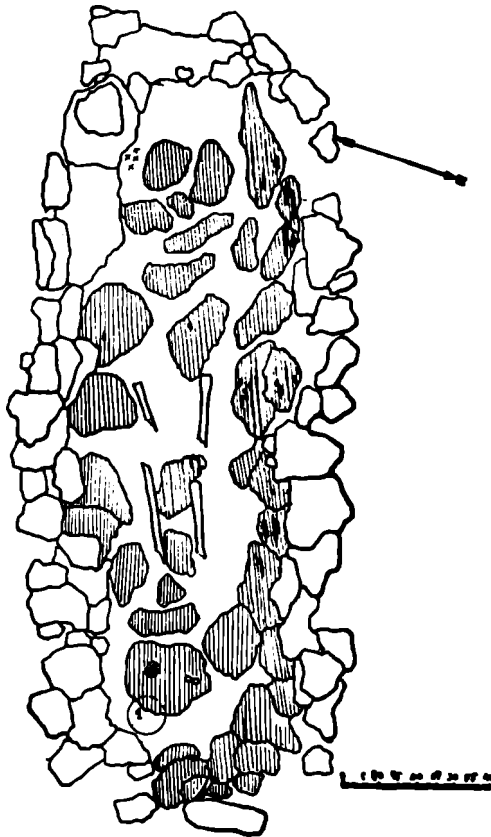
Podobne nawiązania wykazują niektóre okazy flasz z kryzą (Las Stocki, cment. „B“, grób XII (11), Antopol, grób IX (5)). Najsilniej owe związki zaznaczają się u amfor (Antopol, Chodel, Gutanów, Las Stocki, Lublin-przedm. Piaski, Nałęczów), u których ornamenty wytłaczane tzw. drabinkowe, jak i plastyczne, znajdują ściśle odpowiedniki na terenie Pomorza i Kujaw. Podobnie pojawienie się tu amfory zaopatrzonej w kolankowate ucha rozdzielone po środku pionowym rowkiem (Antopol), posiadające analogię na Pomorzu ¹⁶⁵), zdaje się wskazywać na Pomorze jako na punkt wyjścia tej formy. Wreszcie występowanie z reguły na naszym terenie amfor dwuuchych, wskazuje na bezpośredni związek tej odmiany naczyń z Pomorzem ¹⁶⁶).

¹⁶⁴) Por. np. K. Jażdżewski, o. c., str. 261.

¹⁶⁵) Por. amforę z Melzow, Kr. Angermünde. Uckermark (Marchia Wkrzańska). G. Kossinna, Urspr. u. Verbr. d. Germanen..., Mannus Bibl., Nr 6. Leipzig, 1934, str. 151, rys. 251.

¹⁶⁶) Zob. K. Jażdżewski, o. c., str. 239, tabl. XII, rys. 187.

Dalsze analogie, chociaż mniej uchwytne z powodu międzygrupowego charakteru pewnych typów ceramicznych, spotykamy również wśród naczyń zasobowych, sitowatych itp.

Ryc. 50. Las Stocki, pow. Puławy. Cmentarzysko „B”, grób XI (10); xxx = zęby, (kamienie zakreskowane znajdują się na dnie jamy grobowej).

Najbardziej może uchwytny jest ów związek między grupą wschodnią (faza starsza) i terenami międzyrzecza w obrządku pogrzebowym (budowa grobów, układ zmarłego itp.). Odkryte tu groby posiadały pokrywy kamienne, obwarowanie oraz niektóre z nich bruk na dnie jamy grobowej. Zachowanie zwyczaju analogicznego co i w grupie wschodniej (faza starsza) chowania zmarłych w pozycji wyprostowanej, w większości wypadków z głową zwróconą na zachód itp. cechy, których nie posiadają groby grupy południowej z Małopolski¹⁰⁷⁾, po-

¹⁰⁷⁾ Zob. K. Jażdżewski, o. c., str. 301.

twierdza wysunięte przypuszczenie, że plemiona kultury czas lejowatych przybyły na tereny między Wisłą a Bugiem wprost z północnego zachodu.

Najprawdopodobniej przejście Wisły nastąpiło na przestrzeni między ujściem Bugo-Narwi, a ujściem Pilicy (106). Przypuszczenie to potwierdzają stanowiska osadowe położone na prawym brzegu Wisły, a to; Wiśniewo, pow. Warszawa, Siwek, pow. Radzymin i nieco dalej na wschód od Wisły — Brzeziny, pow. Warszawa, gdzie stwierdzono istnienie zabytków wykazujących bardzo silne analogie z wschodnią grupą (faza starsza) tej kultury. Stąd przesunęły się plemiona kultury czas lejowatych dalej na południe wzdłuż prawego brzegu Wisły (por. mapkę), aż wreszcie po przekroczeniu rzeki Wieprz, weszły one na urodzajne tereny (less i czarnoziem) południowego regionu międzyrzecza.

Tutaj najprawdopodobniej napotykają (niezbyt zwarte) osadnictwo kultury wstęgowej tzw. południowo-morawskiej ceramiki malowanej.

Kultura wstęgowa wywarła dość silny wpływ na kulturę czas lejowatych na omawianym terenie, co przejawia się w wielu nowych formach zabytków. Tak np. pojawia się tu stosunkowo duża ilość przedmiotów kościanych (sztylety trójkątne z Antopola i Lasu Stockiego), jak i rogowych (topór z Lasu Stockiego), prawie nie spotykanych w grupie wschodniej (faza starsza). Tak samo plastyka figuralna, z jaką spotykamy się na naszym terenie, jest niewątpliwie naśladownictwem plastyki kultur wstęgowych, a więc wywodzi się z miejscowych elementów wstęgowych. Na karb tych samych oddziaływań należy złożyć pojawienie się przedmiotów kultowych jak glinianych miniaterek

106) Ten odcinek jest bardzo dogodny do przejścia z lewego brzegu Wisły na prawy, ponieważ „...Poniżej Zawichostu Wisła wstępuje w przełom przez wyżyny małopolskie; jej dolina zwęża się do 3, a nawet 1,5 km (Kazimierz—Puławy) w pośród brzegów do 80 m wysokich, aby jeszcze przed Warszawą rozszerzyć się na 9—15 km (szczególnie po połączeniu z doliną Narwi—Bugu); koryto staje się szerokie do 600—1000 m“, „...Zakręty są liczne, ale niezbyt ostre i tylko nurt rzeki często się przerzuca. Charakterystycznym jest dla tej przestrzeni Wisły bardzo silne zdziczenie rzeki i tworzenie się lawic wędrujących i wysp; atoli głębokość jest bardzo nieznaczna (często tylko 0,5 m)“. Zob.: L. Sawicki, Hydrografia ziem polskich, Geografia fizyczna ziemi polskich i charakterystyka fizyczna ludności. Encyklopedia Polska, t. I, działy I—II, Wyd. Akad. Um. Kraków, 1912, str. 268.

toporów (kult topora). Nieliczne wprawdzie pojawianie się układu skurczonego u niektórych zmarłych oraz grobu ciałopalnego (Las Stocki, cment. „B”, grób XX (14a)) należy odnieść również do wpływów kultur wstęgowych¹⁶⁹⁾.

Ryc. 51. Las Stocki, pow. Puławy. Cmentarzysko „B”, grób XI (10). Kamienie bocznej obstawy grobowej. W głębi (tuż przy kamieniach obstawy) znajduje się topór rogowy (1).

Osadnictwo w północnej części międzyrzecza stanowi więc najstarszą warstwę. W części południowej jest ono nieco młodsze. Jednakże nie należy przypuszczać by ta różnica czasowa była zbyt wielka na co wskazuje m. in. żywotność tradycji. Zgadzałoby się to z wynikami K. Jażdżewskiego¹⁷⁰⁾, który ustalił, że „...Na Śląsku „grupa południowa pucharów lejkowatych co najmniej w początkach swych jest współczesną z grupą wschodnią tej kultury“. Wprawdzie stwierdza autor pewne opóźnienie u grupy południowej, zaznacza jednak, że opóźnienie to nie wydaje się bardzo znaczne szczególnie na Śląsku i w Małopolsce. Fakt pewnego opóźnienia występujący w grupie południowej, na Śląsku i w Małopolsce daje jeszcze jeden dowód na stwierdzenie, że nie może być mowy o przyjsciu kultury czas lejkowatych na omawiany teren z obszarów Śląska i Małopolski, gdyż wówczas opóźnienie rozwojowe byłoby u nas jeszcze znaczniejsze. Duże znaczenie dla chronologii tej kultury mają wyniki badań w Lesie Stockim, które wykazały,

¹⁶⁹⁾ Por. J. Zurowski, Problem ceramiki promienistej..., str. 154.

¹⁷⁰⁾ K. Jażdżewski, o. c., str. 300.

że kultura czas lejowatych w pewnym okresie była współczesna kulturze amfor kulistych. Na badanych cmentarzyskach nie stwierdzono, żeby jakiegokolwiek groby tak jednej i drugiej kultury zachodziły na siebie. Dalej fakt przejścia przez kulturę amfor kulistych pewnych form zwłaszcza w ceramice (por. np. naczynia zasobowe z Lasu Stockiego odkryte w grobach kultury amfor kulistych), jak również w ornamentyce, wskazują na współczesność występowania obu kultur. I jeszcze jedna kultura neolityczna przynajmniej w pewnym okresie czasu była również współczesna z kulturą czas lejowatych, a mianowicie kultura ceramiki sznurowej. Świadczą o tym ornamenty pojawiające się na czaszach i amforach (Krężnica Jara, Las Stocki), dalej typowy dla kultury ceramiki sznurowej okaz piłki sierpowatej znaleziony na osadzie w Krężnicy Jarej. Pewne znaczenie dla datowania kultury czas lejowatych na naszym terenie posiada czasza tulipanowata, która zapewne dostała się na nasze tereny (oczywiście jako zapożyczenie formy) z obszarów zajętych przez kultury osad palowych drogą handlu wymiennego (bursztynem (?)).

Zbierając powyższe możemy z dużym prawdopodobieństwem przyjąć, że dolną granicę pojawienia się omawianej kultury na naszym terenie położyć należy na końcową fazę grupy wschodniej (faza starsza), natomiast górną — na okres zetknięcia się kultury czas lejowatych z kulturą amfor kulistych i ceramiki sznurowej. Przyjmując chronologię Kostrzewskiego należało by początki rozwoju kultury czas lejowatych na obszarze między Wisłą a Bugiem datować na drugą połowę II okresu neolitu, rozwój zaś przypadałby na końcową fazę III okresu.

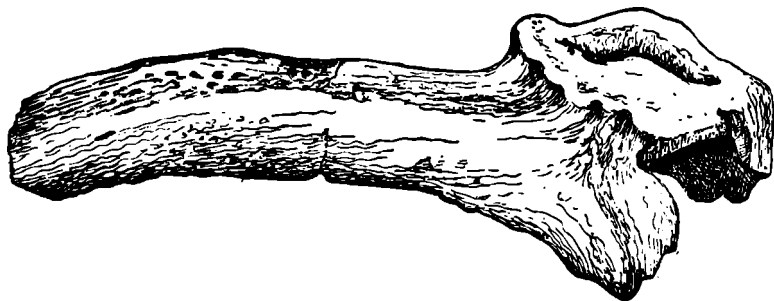
C z ę ś ć II.

Materiały

1. Antopol, pow. Puławy

W roku 1901, na gruntach przynależnych do majątku Antopol, znaleziono fragment dużego toporka kamiennego z guzowym obuchem. W dwa lata później (w marcu 1903 r.) przy poszukiwaniu kamieni do budowy drogi natknięto się na „zbirowisko kamieni, których wydobyto... fur kilkanaście“. Obok zniszczonych grobów, których ilość określa H. Wiercieński na 3—4, stwierdzono istnienie dalszych sześciu grobów, pokrytych wspólną pokrywą kamienną. „Na południe i na za-

chód od tej grupy (tj. wspomnianych sześciu grobów), w odległości kilku do kilkunastu łokci, natrafiono na podobne bruki (pokrywy) kamienne“... pod którymi znajdowały się szczątki szkieletów ludzkich. Wszystkie rozkopane groby były zgrupowane w punkcie największego wzniesienia, mniej więcej w jego środkowej partii.

Rys. 52. Las Stocki pow. Puławy. Cmentarzysko „B”
Topór rogowy z grobu XI (10). $\frac{1}{2}$ w. n.

Na cmentarzysku rozkopano ogółem 13 grobów, nie licząc poprzednio zniszczonych przez robotników.

Wzgórze, na którym znajdowało się cmentarzysko, położone jest w odległości 400 m od szosy Lublin—Nałęczów w kierunku południowym. Od strony południowej wzgórze opada dość stromo ku dolinie zw. „Ulaniny“, zaś od strony północnej dochodzi łagodnym zboczem do drogi Lublin—Nałęczów.

Według relacji H. Wiercieńskiego na wielu sąsiednich wzgórzach mają znajdować się podobne cmentarzyska.

Materiał pochodzący z wykopalisk H. Wiercieńskiego złożono początkowo w „Muzeum Nałęczowskim“, gdzie część zabytków uległa zatraceniu. Metryki (o ile istniały) zagubiono, natomiast napisy znajdujące się na niektórych zabytkach podają mylnie miejsce pochodzenia jako „Nałęczów“. Brak jest również notatek polowych, prócz „Dzienniczka odkryć“ prowadzonego przez Wiercieńskiego, który mógłby je zastąpić, gdyby można było na nim polegać. M. in. znajdują się tam dość dowolne rekonstrukcje budowy grobów, pochodzących jakoby z cmentarzyska w Antopolu. „Dzienniczek odkryć“ otrzymał Zakład Prehistorii Uniw. Marii Curie-Skłodowskiej od brata H. Wiercieńskiego w roku 1950.

Plan cmentarzyska (ryc. 1) publikowany był przez Wiercieńskiego, natomiast planiki poszczególnych grobów jak i ich wymiary,

rozmieszczenie zabytków itp. potraktował autor dość pobieżnie, podając ogólne dane — nie wyodrębniając żadnego grobu.

Wobec takiego stanu, wierne odtworzenie przebiegu wykopalisk jak i rozgraniczenie zespołów grobowych, posiadać będzie pewne braki.

Grób I (1)¹⁾. Grób ten został całkowicie zniszczony przez robotników, w czasie dobywania kamieni na budowę drogi. Wśród kamieni na dnie grobu znajdował się „toporek kamienny“ oraz „nożyk krzemieny“.

Topór kamienny (ryc. 2) z guzowym obuchem. Ostrze szerokie, półkoliste. Otwór okrągły, przesunięty ku obuchowi. Przypuszczalnie jest to topór przedstawiony w „Światowicie“, t. VI, str. 87, rys. 80.

Nożyk krzemieny, o którym wspomina Wiercieński, trudno jest zidentyfikować. Być może jest to wiór krzemieny przedstawiony w „Światowicie“, t. VI, str. 86, rys. 79.

Wśród materiałów pochodzących z cmentarzyska w Antopolu, a znajdujących się obecnie w Muzeum Lubelskim w Lublinie, nie natrafiono na wyżej wymienione zabytki.

Groby II (2), III (4), IV (7), V (8), VI (9), VII (11). Według Wiercieńskiego groby te znajdowały się pod wspólną pokrywą kamienną kształtu elipsowatego o wym. ok. 600 x 750 cm i grubości ok. 16 cm. Poszczególne groby posiadały obstawę kamienną, której szerokość ścian bocznych wahała się od 43—21 cm. Wysokość ścian bocznych obstawy dochodziła do 70 cm. Długość grobów wynosiła w przybliżeniu około 150 cm. Dna grobów „...zalegała jedyna warstwa drobnego kamienia“, — przypuszczalnie mamy tu do czynienia nie z celowym brukiem, lecz z przypadkowym osunięciem się drobnych kamieni, uszczelniających pokrywę i obstawę grobu.

Grób II (2). Wewnątrz obstawy kamiennej natrafiono na „szkielet rosłej kobiety w średnim wieku“. Ze szkieletu dochowała się czaszka oraz „szczeka dolna, w której brak dwu zębów przednich“. Orientacja grobu — wschód-zachód.

Wyposażenia brak.

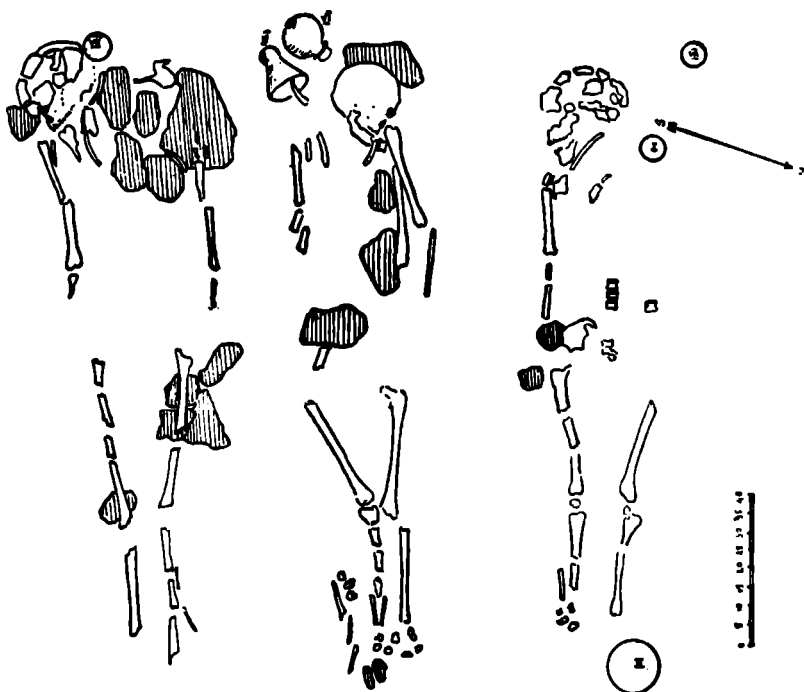
Grób III (4). Wewnątrz obstawy kamiennej spoczywał nieboszyk zwrócony głową na północ. Pomiędzy kośćmi czaszki natrafiono na paciorek kościany. Dokoła kości obojczyka znajdowało się pięć paciorków kościanych, w tym jeden podłużny.

¹⁾ W nawiasach podano numerację grobów według H. Wiercieńskiego.

Paciorek kościany, wykonany z kości rurkowej o wym. długość 2 cm, średn. 2,3 cm.

Paciorek kościany, wykonany z kości rurkowej w przekroju okrągłej o wym. długość 0,6 cm, średn. 0,5 cm.

Paciorek kościany, wykonany z kości rurkowej, o przekroju poprzecznym trójkątnym. Wymiary paciorka: długość 2,4 cm, szer. 1 cm.

Ryc. 53. Las Stocki, pow. Puławy. cmentarzysko „B”, a) grób zbiorowy XII (11); (na lewo) szkielet osobnika „b”, (na prawo) szkielet osobnika „c”, b) grób XIII (11a).

Te trzy paciorki znajdujące się obecnie w Muzeum Lubelskim posiadają po stronie zewnętrznej sygnaturę „I/231”.

Dalszych czterech paciorków, o których wspomina H. Wiercieński, nie udało się odnaleźć.

Grób IV (7). Grób ten, jak i dwa poprzednio opisane, posiadał obstawę kamienną kształtu prostokątnego. Wewnątrz obstawy prócz kilku drobnych szczątków kości nie natrafiono na jakiegokolwiek zabytki. Orientacja grobu wschód-zachód.

Grób V (8). Wewnątrz obstawy kamiennej natrafiono na szczątki czaszki. Obok kości złożony był wiór krzemienny. Po stronie zewnętrznej obstawy znajdowała się skorupa naczynia, której grubość wynosiła ok. 1 cm.

Wiór krzemienny „w kształcie paznokcia“. Przypuszczalnie jest to wiór publikowany w „Światowicie“, t. VI, str. 86, rys. 78.

Grób VI (9). Wewnątrz obstawy kamiennej nie stwierdzono żadnych śladów szkieletu. Orientacja grobu wschód-zachód.

Wyposażenia brak.

Grób VII (11). Wewnątrz obstawy kamiennej nie stwierdzono istnienia szkieletu. Orientacja grobu wschód-zachód.

Wyposażenia brak.

Grób VIII (3). Pod pokrywą kamienną nie stwierdzono istnienia obstawy, natrafiono tu na drobne szczątki szkieletu. Przy kościach czaszki znajdował się „grot czy piłka kamienna“. Pokrywa zorientowana osią dłuższą w kierunku wschód-zachód, z niewielkim odchyleniem na północ.

~ Piłka krzemienna, przypuszczalnie jest to okaz piłki wiórowej, który podaje Wiercieński w „Światowicie“, t. VI, str. 86, rys. 77.

Wśród materiałów znajdujących się w Muzeum Lubelskim nie udało się odnaleźć zabytku.

Grób IX (5). Pod pokrywą kamienną złożony był szkielet „rosłej kobiety z rękami wyciągniętymi wzdłuż ciała“, obok kości prawej ręki znajdowała się flaszka z kryzą („dzbanuszek gliniany“), narzędzie kościane („nóż“), szydło kościane („przekałaczką“), okrzesek krzemienny („igła krzemienna“) oraz „dwa paciorki kościane większe“. Orientacja grobu wschód-zachód, z odchyleniem na północ.

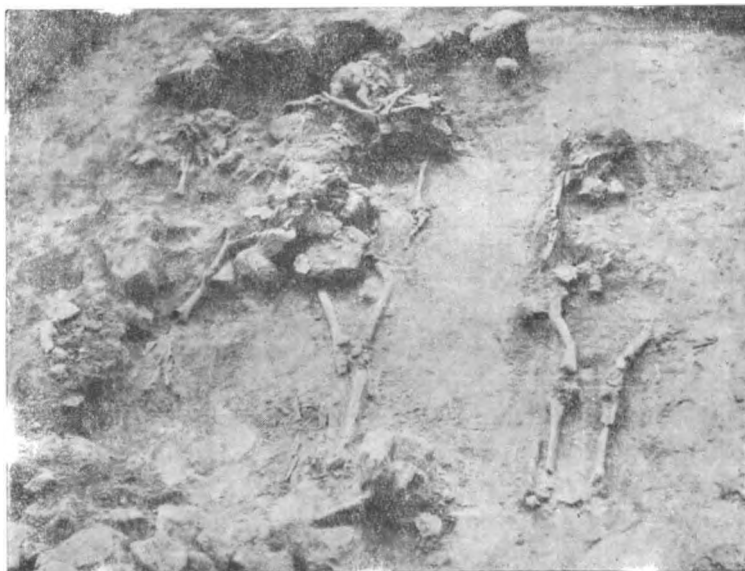
Flaszka z kryzą ryc. 3 nr 1) o załomie brzuśca półkulistym. Dolna część brzuśca przechodzi stożkowato w płaskie nie wyodrębnione dno. Szyjka stosunkowo wysoka z krawędzią wywiniętą nieznacznie na zewnątrz. Mniej więcej po środku wysokości szyjki umieszczona jest kryza. Naczynie barwy jasno-żółtej z ciemniejszymi plamami na brzuścu.

Wymiary flaszki: wys. 9,2 cm, średn. wylotu 3,4 cm, średn. kryzy 3,6 cm, wys. szyjki 3,8 cm, brzuśca 7,5 cm, średn. dna 3,4 cm.

Flaszka ta znajduje się obecnie w Muzeum Lubelskim „I/210“.

Narzędzie kościane (ryc. 3 nr 2), w przybliżeniu kształtu trójkąta o wymiarach: dł. 18,7 cm, szer. największa 2 cm, najmniejsza 0,7 cm.

Szydło kościane (ryc. 3 nr 3) częściowo uszkodzone. Wymiary w stanie obecnym: dł. 12 cm, średn. ok. 1 cm.

Ryc. 54. Las Stocki, pow. Puławy. Cmentarzysko „B”,
a) grób zbiorowy XII (11), b) grób XIII (11a).

Dwa paciorki (ryc. 3 nr 4) wykonane z kości rurkowatej. Okrzesek krzemienny niewielkich rozmiarów.

Rysunki narzędzia kościanego, szydła oraz dwu paciorków i okrzeska krzemiennego publikował Wiercieński w „Światowicie“, t. VI, str. 86, rys. 79d, str. 88, rys. 82.

Grób XI (6). Ponad grobem znajdowała się niewielkich rozmiarów pokrywa kamienna. Pod pokrywą nie stwierdzono istnienia szkieletu. Orientacja grobu wschód-zachód.

Wyposażenia brak.

Grób XI (10). Ponad grobem znajdowała się pokrywa kamienna zorientowana osią dłuższą w kierunku wschód-zachód z niewielkim odchyleniem na północ. Pod pokrywą nie stwierdzono istnienia szkieletu.

Wyposażenia brak.

Przy opisie grobu H. Wiercieński, wspomina, iż obok pokrywy natrafiono na „...ślady dużego zwierzęcia, z którego zachowała się tylko próchnica, w tymże miejscu (natrafiono na), dwie duże kości zwierzęcia, z których jedna (była) obrobiona“.

Groby XII (12), XIII (13), XIV (14). Groby te zostały rozkopane przez Malewskiego w m-cu kwietniu 1903 r. H. Wiercieński w „Dzienniczku odkryć“ podaje, że dwa spośród nich (na planiku oznaczone nr 13 i 14), „...znajdowały się jeden nad drugim“.

Wszystkie groby znajdowały się pod wspólnym nasypem, kształtu owalnego, żaden z nich nie posiadał obstawy.

Grób XII (12), posiadał orientację północ-południe. Brak danych o szkielecie i zabytkach.

Grób XIII (13), posiadał orientację północno-wschodnio-południowo-zachód. Przypuszczać należy, że znajdował się on ponad grobem XIV (14), na wskazuje kolejność numeracji. Brak danych o szkielecie i wyposażeniu.

Grób XIV (14) posiadał orientację północno-zachodnio-południowo-wschód. Niepewne dane o szkielecie i wyposażeniu.

Według relacji H. Wiercieńskiego (zob. „Dzienniczek odkryć“) w jednym z dwu ostatnich grobów (tj. XIII (13) lub XIV (14)), miała się znajdować „...cała czaszka, oraz dłuć krzemienne“.

D ł u t k o k r z e m i e n n e czworoboczne, gładzone przy ostrzu, z częściowo uszkodzonym obuchem. Dłuć wykonane jest z krzemienia szarego biało nakrapianego.

Wymiary narzędzia: dł. 7,5 cm, szer. ostrza 2,8 cm, obuch 1,6 cm x 0,5 cm.

Dłuć znajduje się obecnie w zbiorach Muzeum Lubelskiego nr I/45.

Prócz wymienionych zabytków, których przynależność do zespołów grobowych udało się ustalić, Wiercieński w artykule drukowanym w „Światowicie“, t. VI, na str. 87, wymienia jeszcze kilka innych, które zostały „wydobyte dotąd z grobów tutejszych“:

„Naczyń glinianych całych 3 (zapewne chodzi o amfory, z których dwie autor publikuje w wymienionym artykule).

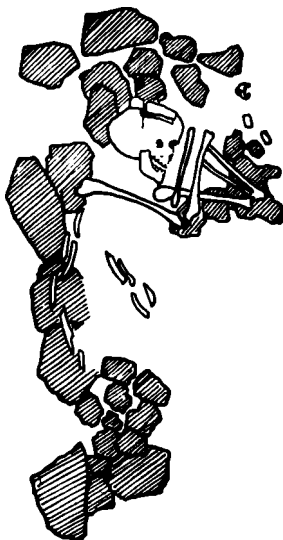
„Dzbaneczków glinianych małych 4 — jeden uszkodzony bez szyjki“ (tak nazywa Wiercieński flasze z kryzą, z których trzy zamieszczone zostały w wspomnianym artykule).

„Paciorek bursztynowy jeden“.

„Skorup z garnków — sztuk kilkanaście“.

Z wymienionych trzech amfor, tylko dwie znajdują się w zbiorach Muzeum Lubelskiego.

A m f o r a d w u u c h a z szyjką lejuatą rozchyloną. Krawędź nieznacznie odwinięta na zewnątrz. Szyjka oddzielona od brzuszca wyraźnym załomem, podkreślonym płytkim rowkiem. Na przejściu szyjki w brzusec umieszczone są dwa ucha kolankowato zgięte, naprzeciw-

Ryc. 55. Las Stocki. pow. Puławy. Cmentarzysko „B”, grób zbiorowy XII (11); szkielet osobnika „a”.

legle. Po środku uch znajdują się pionowe głębokie nacięcia, dzielące ucha na dwie mniej więcej równe części. Górna część brzuszca zdobiona jest sześcioma równomiernie rozłożonymi, pionowymi, pasmami potrójnych dość głębokich rowków, w zagłębieniu których znajdują się poprzeczne krótkie dołki odcisnięte ostrym stempelkiem. Całość tworzy tzw. ornament szczebelkowy. Cztery pasma (tj. po dwa z każdego ucha) umieszczone są w ten sposób, że tworzą nieco ukośne wstęgi zwieszające się od dolnej nasady uch aż do załomu brzuszca. Dwa pasma następne, zwieszają się od nasady szyjki do największego wybrzuszenia. Brzusiec dwustożkowy, z łagodnie zaokrąglonym załomem. Dno płaskie nie wyodrębnione. Powierzchnia naczynia gładka, barwy ciemno-brunatnej, z czarnymi plamami na brzuszcu.

Wymiary amforki: wys. 17,5 cm, wylotu szyjki 10 cm, średn. brzuśca 19 cm, średn. dna 9 cm.

Amforka dwuucha z szyjką cylindryczną, której krawędź jest nieznacznie odwinięta na zewnątrz. Szyjka oddzielona od brzuśca rowkiem. Na przejściu szyjki w brzusiec umieszczone są dwa naprzeciwległe ucha, kolankowato zgięte. Od dolnej nasady uch aż do załomu brzuśca zwieszają się dwa palczasto rozchylone, plastyczne żeberka zakończone okrągłymi zgrubieniami, po środku zakłętymi. Zarys brzuśca dwustożkowy z łagodnie zaokrąglonym załosem. Dna płaskie, nie wyodrębnione. Powierzchnia gładka, barwy ciemno-siwej.

Wymiary amforki: wys. 19,8 cm, średn. wylotu szyjki 10,1 cm, średn. brzuśca 18,4 cm, średn. dna 6 cm.

Trzy fragmenty amforki dwuuchej, z szyjką lejowato rozchyloną na zewnątrz. Tuż pod krawędzią od strony zewnętrznej szyjka zdobiona jest dwoma poziomymi odciskami sznura dwudzielnego, pod którymi znajduje się zygzak wykonany stempelkiem. Szyjka oddzielona od brzuśca wyraźnym załosem, podkreślonym płytkim rowkiem. Amforka zaopatrzona jest w dwa poziomo przekłute ucha. Od dolnej nasady uch zwieszają się wachlarzowate, palczasto rozchylone plastyczne żeberka, poprzecznie karbowane płytkimi nacięciami. Powierzchnia gładka, barwy brunatnej.

Średn. wylotu szyjki ok. 8,5 cm. Nr I/240, 1, 2, 3.

Flasza z kryzą (ryc. 4). Szyjka lejowato rozchylona na zewnątrz, umocowana jest do kryzy, która stanowi całość z resztą naczynia. Krawędź szyjki i kryzy karbowana jest poprzecznymi nacięciami. Załosem brzuśca dwustożkowy, złagodzony zaokrągleniem, przeniesiony jest w dolną część naczynia. Dno płaskie, nie wyodrębnione. Powierzchnia gładka, barwy jasnożółtej. Brzusiec nieznacznie uszkodzony: Okaz bardzo starannie wykonany.

Wymiary naczynia: wys. 11 cm, średn. wylotu 4,4 cm, średn. kryzy 4,8 cm, średn. brzuśca 9,3 cm, średn. dna 4 cm. Nr I/91.

Flasza z kryzą (ryc. 5) posiadająca szyjkę lejowato rozchyloną na zewnątrz. Na załosem między szyjką a brzuścem umieszczona jest plastyczna listewka, której krawędź zdobiona jest szeregiem okrągłych dołków. Takie same dołki, cokolwiek mniejsze, znajdują się również na krawędzi szyjki. Flaszka zaopatrzona jest w ucho wałeczkowate, górnym przeczepem umocowane do kryzy, dolnym zaś mniej więcej po środku wysokości górnej części brzuśca. Zarys brzuśca dwustożkowy, z załosem złagodzonym przez zaokrąglenie. Załosem

przeniesiony w dolną część naczynia nadaje flaszki kształt gruszkowaty. Dno płaskie, nieznacznie wyodrębnione. Powierzchnia gładka, barwy szarozółtej.

Wymiary flaszki: wys. 10 cm, średn. wylotu 5,5 cm, średn. brzuśca 7 cm, średn. dna 4 cm. Nr I/91.

Ryc. 56. Las Stocki, pow. Puławy. Cmentarzysko „B” (2),
czasza tulipanowata z grobu zbiorowego XII (11).

Flaszka dwustożkowa, załom brzuśca umieszczony w połowie wysokości naczynia. Brzusiec przechodzi stożkowato w dno, tworząc pewnego rodzaju nóżkę. Okaz, częściowo uszkodzony, brak części szyjki i kryzy. Powierzchnia gładka, barwy szarozółtej z ciemniejszymi plamami.

Wymiary naczynia w stanie obecnym: wys. 13,5 cm, średn. brzuśca 10 cm, średn. dna 3,9 cm. Nr I/91.

Literatura:

H. Wiercieński, Dzienniczek odkryć na cmentarzyskach w Nałęczowie (rękopis). Archiwum Zakładu Prehist. UMCS w Lublinie.

H. Wiercieński, Groby kamienne ze szkieletami z epoki kamienia gładzonego, odkryte pod Nałęczowem w 1903 r., Światowit, t. VI, str. 81—88.

H. Wiercieński. Groby przedhistoryczne pod Nałęczowem, Pamiętnik Lubelski 1905 r., str. 46—50.

G. Kossina, Der Ursprung der Urfinnen und Urindogermanen und ihre Ausbreitung nach Osten. Mannus, Bd. II, str. 63, rys. 8. Mylnie podano miejsce po-

chodzenia zabytków „Nalenczow, Gouv. Lublin, Polen”, — winno być „Antopol, Itd...” to samo na str. 86, oraz 93.

M. Wawrzeńczycki, Poszukiwania zabytków przedhistorycznych w Królestwie Polskim. Materiały Antropol.-Archeol. i Etnograf., (1912), t. XII, str. 42—43.

L. Kozłowski, Młodsza epoka kamienna w Polsce (neolit). Lwów, 1924, str. 63 (zamiast „Antopol” — podano Annopol) oraz str. 178, tabl. V/17.

J. Kostrzewski, Wielkopolska w czasach przedhistorycznych, II, Poznań, 1923, str. 18 oraz 237 (przypisy) nr 42.

J. Kostrzewski, Od mezolitu od okresu wędrówek ludów. Prehistoria ziem polskich. Encyklopedia Polska, t. IV, część 1 — dział V, Wyd. Pol. Akad. Um., Kraków, 1939—48, str. 143.

K. Jażdżewski, Kultura pucharów lejkowatych w Polsce zach. i środkowej. Bibl. Prehist., t. 2. Poznań, 1926, str. 260 (przyp. 118) omyłkowo przydziela autor fragment reprodukowanego naczynia w Światowicie. t. VI, rys. 76 — do czasów lejkowatych, w rzeczywistości jest to ułamek amfory. Str. 261 (przypis 132) — omyłkowo podano miejsce pochodzenia zabytku „Antopol, pow. Puławy” — winno być „Nalęczów, pow. Puławy”. — Str. 263 (przypis 154) — jak wyżej. — Str. 264 (przypis 169) — jak wyżej. — Str. 299 (przypis 399) oraz str. 301, 305, 449.

2. Bochoćnica, pow. Puławy

Na wiosnę 1904 r. H. Wiercieński i Malewski prowadząc badania na polach należących do wsi Bochoćnica, stwierdzili istnienie kilku grobów, przy czym jeden rozkopali.

Grob I. Pod warstwą kamieni (wapniak), stanowiącą zapewne pokrywę grobową, znajdowały się kości szkieletu, z którego zachowały się kości czaszki, szczęka dolna oraz kości kończyny dolnej. Nieboszczyk ułożony był w pozycji wyprostowanej, głową zwrócony w kierunku zachodnim, twarzą ku wschodowi.

Według relacji H. Wiercieńskiego obok kości czaszki miał się znajdować „paciorek kościany w szczątkach”.

Literatura:

H. Wiercieński, Dzienniczek odkryć na cmentarzyskach w Nalęczowie (rękopis). Archiwum Zakładu Prehist. UMCS w Lublinie.

H. Wiercieński, Groby kamienne ze szkieletami z epoki kamienia gładzonego, odkryte pod Nalęczowem w 1903 r., Światowit, t. VI (1905), str. 83.

K. Jażdżewski, Kultura pucharów lejkowatych w Polsce zach. i środkowej. Bibl. Prehist., t. 2. Poznań, 1936, str. 301, 449.

W zbiorach b. Muzeum im. Erazma Majewskiego w Warszawie znajdowała się flaszka z kryzą pochodząca z Bochoćnicy.

Flaszka z kryzą zaopatrzona w ucho umocowane górnym przyczepem do kryzy, a dolnym do brzuśca.

Literatura:

L. Kozłowski, Młodsza epoka kamienna w Polsce (neolit). Lwów, 1924, str. 63, 178 oraz tabl. V/15.

K. Jażdżewski, Kultura pucharów lejątych w Polsce zach. i środkowej. Bibl. Prehist., t. 2. Poznań, 1936, str. 262.

Ryc. 57. Las Stocki, pow. Puławy. Cmentarzysko „B” (5),
flaszka z kryzą z grobu zbiorowego XII (11).

W zbiorach Muzeum lubelskiego znajduje się kubek z daru Ignacego Blaszczyka zapisany w ks. inwent. (1937) w dziale I, pod numerem kolejnym 108. Tamże w rubryce „uwagi” znajduje się wzmianka że kubek pochodzi z Bochoznicy, pow. Puławy i znaleziony został w „...glebie gliniastej na głębokości około 40 cm, wewnątrz naczynia znajdowała się próchnica”.

Kubek (ryc. 7) z uchem wyniesionym ponad krawędź. Ucho wałkowane posiada po środku dość głęboką bruzdę, dzielącą je na dwie mniej więcej równe części. Szyjka słabo wyodrębniona o krawędzi półokrągłej odchylonej na zewnątrz. Brzusiec o zarysie dwustożkowym. Dolny przyczep ucha umocowany jest na załamie brzuśca. Dno płaskie, słabo wyodrębnione. Powierzchnia gładka, barwy jasnożółtej.

Wymiary naczynia: wys. 5 cm, średn. wylotu 7 cm, średn. brzuśca 8 cm, średn. dna 3,5 cm.

3. Chodel, pow. Lublin

Zebrano tutaj kilkanaście ułamków naczyń kultury czas lejewatych. M. in. są tu fragmenty kilku naczyń (może amfor) zdobionych ornamentem drabinkowym.

Materiał znajduje się w b. Muzeum E. Majewskiego — 10547—10572.

Literatura:

K. Jażdżewski, *Kultura pucharów lejkowatych w Polsce zach. i środkowej*. Bibl. Prehist., t. 2. Poznań, 1936, str. 262, 449.

4. Gutanów, pow. Puławy

Według informacji zawartych w liście T. Grabowskiego z dnia 11.IX.1903 r. do H. Wiercieńskiego na terenie b. majątku Gutanów, „...na górze gliniastej (odkryto) miejsce czarne z kamieniami wapienymi, po rozkopaniu znalazła się (tu) urna wysoka cali 7, o średn. u spodu cali 8, szyjka węższa...”. „Na powierzchni (naczynia), są kreski a między nimi znaczki, które być może są jakimś pismem klinowym... a są to może ozdoby”. „W urnie, która była bez pokrywy znajdowała się też sama czarna ziemia, zdaje się z cząstkami kości, obok urny kawałki kości ludzkiej”.

Informator kończąc list, zwraca uwagę: „Na tej samej górze znajduje się więcej kamieni”. Zapewne chodzi tu o pokrywy kamienne.

Grób I. całkowicie zniszczony przez odkrywcę. Brak jakichkolwiek danych o orientacji grobu jak i układzie szkieletu. Wnosząc z opisu ponad grobem znajdowała się pokrywa kamienna, zbudowana z wapieniaka. Z grobu tego pochodzi amfora.

Amfora (ryc. 8) o łagodnym załomie brzuśca, baniasto wydętym. Szyjka amfory lejkowato rozchylona na zewnątrz oddzielona jest od brzuśca wyraźnym załomem. Na przejściu szyjki w brzusic znajdują się dwa ucha kolankowato zgięte, naprzeciwległe. Od dolnej nasady uch po obu jego stronach zwieszają się w dół potrójne (prawie równoległe), długie linie płytko ryte, między którymi umieszczone są dwa poziome rzędy pionowych krótkich kresiek. U dołu długich linii znajdują się poziome szeregi takich samych kresiek. Dno płaskie, nie wyodrębnione.

Amfora znajduje się w b. Muzeum im. E. Majewskiego nr 16446.

Literatura:

H. Wiercieński, Dzienniczek odkryć na cmentarzyskach w Nałęczowie (rękopis). Archiwum Zakładu Prehist. UMCS w Lublinie.

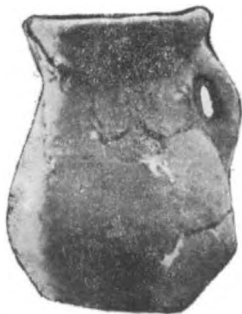
H. Wiercieński, Groby kamienne ze szkieletami z epoki kamienia gładzonego, odkryte pod Nałęczowem w roku 1903, Światowit, t. VI, str. 83.

K. Jażdżewski, Kultura pucharów lejkowatych w Polsce zach. i środkowej. Bibl. Prehist., t. 2. Poznań, 1936, str. 262.

Wł. Antoniewicz, Archeologia Polski, Warszawa, 1928, str. 309, oraz tabl. IX, ryc. 14.

Wł. Antoniewicz, Z dziedziny archeologii ziem Polski, Światowit, t. XVII (1936—37), str. 413, ryc. 80.

Prócz amfory znaleziono w Gutanowie paciór bursztynowy, kolistego kształtu. Paciór znajduje się również w b. Muzeum im .E. Majewskiego, nr 16614.

Ryc. 58. Las Stocki, pow. Puławy. Cmentarzysko „B”.
Dzbanuszek z taśmowym uchem z grobu XIII (11a).

Literatura:

E. Majewski, Katalog treściwy zbioru przedhistorycznego. Światowit, t. IX (1911), str. 137.

Wł. Antoniewicz, Archeologia Polski, Warszawa, 1928, str. 309, tabl. IX, ryc. 15.

5. Hrubieszów, pow. Hrubieszów

Według L. Kozłowskiego w zbiorach Staniszewskiego w Warszawie miały się znajdować fragmenty czasz lejkowatych, pochodzące spod Hrubieszowa.

Literatura:

L. Kozłowski, Młodsza epoka kamienna w Polsce (neolit). Lwów, 1928, str. 64, 178, tabl. V/22.

6. Husynle, pow. Hrubieszów

Topór (ryc. 9) z guzowym obuchem, wykonany z bazaltu o przekroju owalnym. Wymiary topora: dł. 16 cm, najw. szer. przy otworze 7,3 cm, szer. zaokrąglonego tępego ostrza 4,7 cm, średn. obucha 5,4 x 5,1 cm.

Okaz niezwykle starannie wypolerowany.

Topór znajdował się w zbiorach Zakładu Archeologii Przedhistorycznej U. J. P. w Warszawie — nr inw. IV—1161.

Literatura:

Wł. Antoniewicz, Z dziedziny archeologii ziem Polski, Światowit, t. XVII (1936—37), str. 418, rys. 88.

7. Karczmiska, pow. Puławy

W zbiorach Muzeum lubelskiego znajdują się zabytki pochodzące z badań prowadzonych przez ks. A. Chotyńskiego w miejscowości Karczmiska (lasek Chodlik). M. in. są to:

Duże naczynie baniaste o dwustożkowym załomie brzuśca (częściowo zrekonstruowane). Szyjka lejowato rozchylona na zewnątrz. Na przejściu szyjki w brzusiec znajduje się pozioma, dość gruba, listwa plastyczna. Największa wydętość brzuśca przypada mniej więcej w połowie wysokości naczynia. Naczynie zapatrzone jest w cztery grube, łukowato wygięte, duże ucha. Dno płaskie nie wyodrębnione. Powierzchnia gładka, barwy żółtobrunatnej.

Wymiary naczynia: wys. ok. 62 cm, średn. brzuśca ok. 40 cm, średn. dna 16,7 cm, szer. uch ok. 4 cm. Nr I/160.

Fragment szyjki naczynia (może zasobowego) z plastycznym zgrubieniem brzegu po stronie zewnętrznej, u dołu którego znajdują się płytkie dołki wyciśnięte palcem. Nr I/161.

Dwie małe kostki (może czaszki ludzkiej). Nr I/161.

W księdze inwent. Muzeum lubelskiego (Dz. I), natrafiłem na wzmiankę, że miały się tutaj znajdować prócz wspomnianych wyżej zabytków „Fragmenty ornamentacyjne naczyń, kawałki kości gładzonej z otworem oraz narzędzia krzemienne — naszyte na tekturkę“. Nr I/104. Wymienionych zabytków nie udało mi się odszukać w zbiorach Muzeum lubelskiego.

8. Krężnica Jara, pow. Lublin

W czasie badań Zakładu Prehistorii Uniw. Marii Curie-Skłodowskiej w roku 1947 na wydmy, położonej na zachód w odległości około 100 m od kościoła w Krężnicy Jarej, zebrano liczne ułamki ceramiki kultury czas lejowatych, liczne narzędzia krzemienne, dużą ilość wiórów i odlupków krzemiennych, przepalone bryłki gliny (polepa), fragmenty kamieni do szlifowania, dużą ilość węgla drzewnych oraz kawałki kości zwierzęcych. Ciekawe zabytki uzyskano również od byłego proboszcza ks. J. Frankowskiego oraz miejscowego organisty.

Ryc. 59. Las Stocki, pow. Puławy. Cmentarzysko „B”. Amfora z grobu XIII (11a).

W latach 1949–50 prowadzono dalsze badania ratunkowe na terenie tejże wydmy, z której ludność miejscowa eksploatowała piasek niszcząc znajdujące się tu zabytki. Badania powiększyły znacznie materiały i wniosły nowe dane o istniejącej tu osadzie kultury czas lejowatych.

Wśród materiałów znajduje się ponad tysiąc ułamków różnych typów naczyń nieornamentowanych, o powierzchni gładkiej, barwy żółtej, jasno brunatnej, czerwonej lub szarozółtej. Część skorup pochodzi zapewne z naczyń zasobowych na co wskazują niedwuznacznie ich rozmiary.

Pozostały materiał ceramiczny, wnosząc z charakterystycznych cech zaliczyć możemy do następujących typów:

1) Trzy ułamki szyjki czaszy lejowatej, zdobionej od strony zewnętrznej tuż pod krawędzią poziomym rzędem pionowych dołków wytłaczanych stempelkiem w technice ściegu bruzdowego. U dołu fragmentów znajduje się szeroki rowek, podkreślający załom między szyjką a brzuścem. Krawędź szyjki półokrągła, nieco skośnie ścięta do wewnątrz.

2) Ułamek brzegu szyjki lejowatej, zdobionej od zewnątrz tuż pod krawędzią poziomym rzędem niedbale wykonanych pionowych słupków. Krawędź szyjki półokrągła. Powierzchnia barwy szaro-żółtej.

3) Ułamek brzegu szyjki czaszy lejowatej, zdobionej od strony zewnętrznej poziomym rzędem, pionowych słupków. Krawędź szyjki półokrągła.

4) Fragment szyjki czaszy lejowatej, zdobionej tuż pod krawędzią poziomym rzędem, pionowych dołków wykonanych dość niedbale stempelkiem. U dołu fragmentu znajduje się poziomy dość szeroki rowek oddzielający szyjkę od brzuśca. Krawędź szyjki półokrągła, odwinięta nieznacznie na zewnątrz. W połowie wysokości szyjki znajduje się lekkie uwypuklenie na zewnątrz.

5) Ułamek szyjki czaszy lejowatej o płaskiej krawędzi. Od strony zewnętrznej, tuż pod krawędzią szyjka jest zdobiona poziomym rzędem, pionowych kresek niedbale wykonanych stempelkiem. Powierzchnia ułamka posiada charakterystyczne złuszczenia, powstałe na skutek wtórnego działania ognia. U dołu fragmentu znajduje się dość głęboka bruzda oddzielająca szyjkę od brzuśca.

6) Dwa ułamki szyjki czaszy lejowatej, zdobionej od strony zewnętrznej poziomym rzędem pionowych odcisków wykonanych stempelkiem. Krawędź szyjki półokrągła, nieznacznie ścięta do wewnątrz.

7) Ułamek szyjki czaszy lejowatej z krawędzią częściowo uszkodzoną. Od zewnątrz szyjka zdobiona jest podobnym ornamentem do opisanego poprzednio (6). Powierzchnia wykazuje charakterystyczne złuszczenia powstałe na skutek wtórnego przepalenia ułamka.

8) Trzy ułamki szyjki czaszy lejowatej, zdobionej od zewnątrz szerokim rowkiem wykonanym stempelkiem dwuzębnym, w technice ściegu bruzdowego. W pewnym miejscu ornament jest przerwany, w przerwie zaś umieszczono trzy pionowe odciski wykonane tym samym stempelkiem. Krawędź szyjki półokrągła. Powierzchnia gładka, barwy żółtoczerwonej.

9) Ułamek szyjki czaszy lejowatej zdobionej od zewnątrz tuż pod krawędzią poziomym rzędem pionowych odcisków wykonanych dość niezgrabnie patykiem. Krawędź szyjki półokrągła, odcięta na zewnątrz.

Ryc. 60. Las Stocki, pow. Puławy. Cmentarzysko „B”, grób XIV (11b).

Plan grobu po zdjęciu warstwy kamieni.

10) Trzy ułamki szyjki czaszy lejowatej zdobionej od strony zewnętrznej, tuż pod krawędzią, poziomym rowkiem wykonanym stempelkiem trójzębnym, w technice ściegu bruzdowego. Krawędź szyjki płaska. Powierzchnia barwy jasnobrunatnej.

1) Dwa ułamki szyjki czaszy lejowatej zdobionej od strony zewnętrznej tuż pod krawędzią poziomym, dość szerokim rowkiem wykonanym stempelkiem w technice ściegu bruzdowego. W pewnym miejscu ornament jest przerwany, w przerwach zaś umieszczony jest pojedynczy pionowy odcisk wykonany tym samym stempelkiem w technice

ściegu bruzdowego. Powierzchnia gładka, barwy ciemnobrunatnej. Krawędź ostra.

12) Ułamek szyjki (może czaszy lejowatej) zdobionej poziomym rzędem odcisków wykonanych patykiem lub kością w technice ściegu bruzdowego. Krawędź półokrągła. Powierzchnia gładka, barwy brunatnoszarej.

13) Trzy ułamki szyjki czaszy lejowatej zdobionej od zewnątrz tuż pod krawędzią poziomym rzędem pionowych słupków, poniżej których znajduje się poziomy zygzak. U dołu jednego z ułamków zaznacza się wyraźna bruzda, podkreślająca załom między szyjką a brzuścem. Powierzchnia barwy jasnoczerwonej z ciemniejszymi plamami.

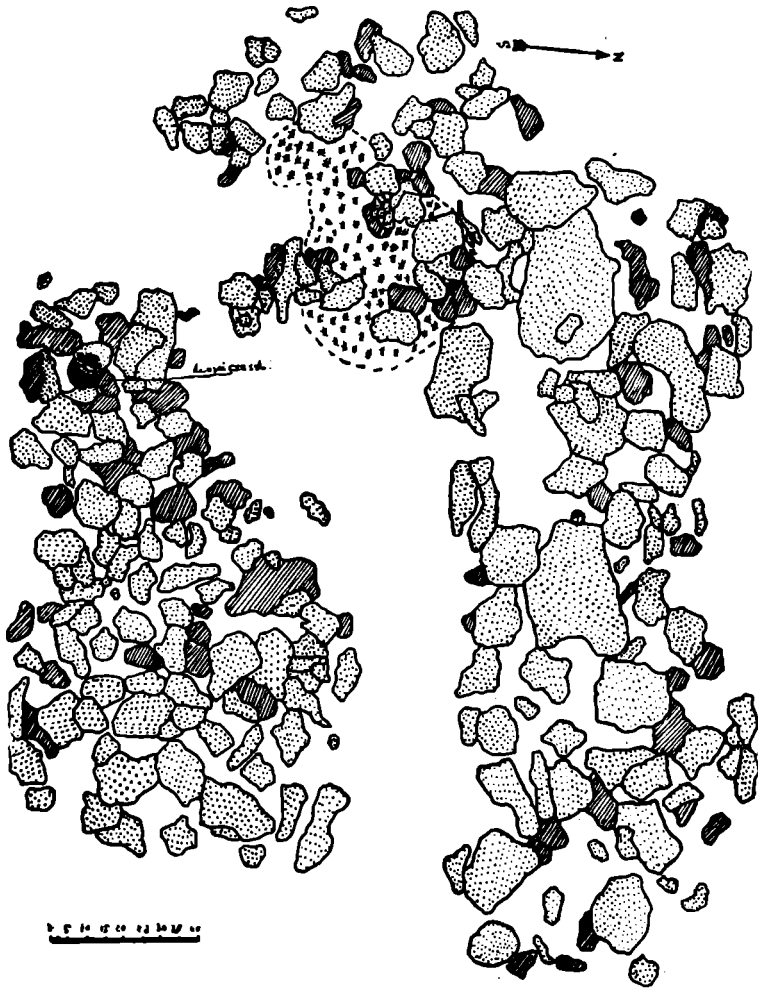
14) Fragment szyjki (zapewne czaszy lejowatej) zdobionej po stronie zewnętrznej tuż pod krawędzią poziomym rzędem ukośnie pochylonych słupków odciśniętych trójzębnym stempelkiem w technice ściegu bruzdowego, poniżej którego znajduje się zygzak. Powierzchnia barwy czerwonożółtej. Krawędź nieznacznie ścięta do wewnątrz.

15) Ułamek szyjki czaszy lejowatej zdobionej po stronie zewnętrznej poziomym rowkiem wykonanym czterozębnym stempelkiem, w technice ściegu bruzdowego, poniżej którego znajduje się zygzak. Krawędź płaska. Brzeg szyjki nieznacznie odgięty na zewnątrz. Powierzchnia gładka, barwy czerwonożółtej.

16) Ułamek brzegu szyjki czaszy lejowatej, zdobionej poniżej krawędzi ornamentem złożonym z grup pionowych, krótkich słupków odciśniętych dwuzębnym stempelkiem, poniżej których znajduje się poziomy zygzak. Krawędź cienka. Powierzchnia gładka, barwy szarożółtej.

17) Ułamek brzegu szyjki czaszy lejowatej, zdobionej po stronie zewnętrznej dwoma poziomymi pasmami zygzaków wykonanych stempelkiem. Krawędź zaokrąglona. Powierzchnia barwy czerwonożółtej.

18) Pięć dużych fragmentów szyjki czaszy lejowatej, zdobionej od strony zewnętrznej poziomym rowkiem wykonanym stempelkiem dwuzębnym (o słabo zaznaczonych zębach), w technice ściegu bruzdowego. Krawędź scieniona, nieznacznie skośnie ścięta do wewnątrz. Po środku wysokości szyjki znajduje się nieznaczne uwypuklenie na zewnątrz. U dołu fragmentów zachował się ślad szerokiej bruzdy podkreślającej załom między szyjką a brzuścem. Przypuszczalna średnica otworu 19,7 cm. Powierzchnia gładka, barwy szarożółtej z ciemniejszymi plamami.

Ryc. 61. Las Stocki, pow. Puławy. Cmentarzysko „B”; a) warstwa kamieni nad grobem XVI (12a), b) warstwa kamieni nad grobem XV (12). Linia przerywaną zaznaczono zasięg występowania węgla drzewnych.

19) Ułamek szyjki (zapewne czaszy lejowatej), zdobionej od zewnątrz tuż pod krawędzią dwoma odciskami sznura dwudzielnego, poniżej których znajduje się poziomy zygzak wykonany stempelkiem. Krawędź zaokrąglona. Powierzchnia gładka, barwy szarżółtej. Ornament wykonany bardzo niestarannie.

20) Ułamek szyjki czaszy lejowatej, zdobionej tuż pod krawędzią trzema poziomymi liniami sznura dwudzielnego. Krawędź zaokrąglona. Po środku wysokości szyjki znajduje się nieznaczne uwypuklenie na zewnątrz.

21) Sześć ułamków szyjki czaszy lejowatej zdobionej od strony zewnętrznej, poniżej krawędzi poziomym rowkiem wykonanym stempelem dwuzębnym, z którego zwisają pionowe, rozłożone mniej więcej w równych od siebie odległościach, takie same odciski w układzie poziomym. Liczba odcisków waha się od 3—4. Krawędź zaokrąglona. Powierzchnia gładka, barwy szarozółtej. U dołu jednego z ułamków znajduje się plastyczny występ.

22) Ułamek brzegu szyjki czaszy lejowatej, zdobionej tuż pod krawędzią, od strony zewnętrznej, poziomą linią podwójnych odcisków patyka, wykonanych w technice ściegu bruzdowego, z linii poziomej zwisają pionowe, krótkie, odciski stempelka dwuzębego. Ornament wykonany bardzo niedbale. Powierzchnia gładka, barwy czerwonożółtej. Krawędź zaokrąglona, nieznacznie ścięta do wewnątrz.

23) Ułamek szyjki czaszy lejowatej zdobionej tuż pod krawędzią, po stronie zewnętrznej, poziomym pasmem pionowo odciśniętym stempeków pięciozębnymi, poniżej których znajduje się zygzak. Krawędź płaska. Powierzchnia gładka, barwy żółtej.

24) Ułamek górnej części brzuśca (może czaszy lejowatej) z plastyczną listwą w kształcie półksiężyca, naklejoną tuż poniżej załomu między szyjką a brzuścem.

25) Ułamek górnej części brzuśca czaszy lejowatej z plastyczną listewką w kształcie półksiężyca, naklejoną tuż pod załosem między szyjką a brzuścem. Powierzchnia gładka, barwy żółtoczerwonej.

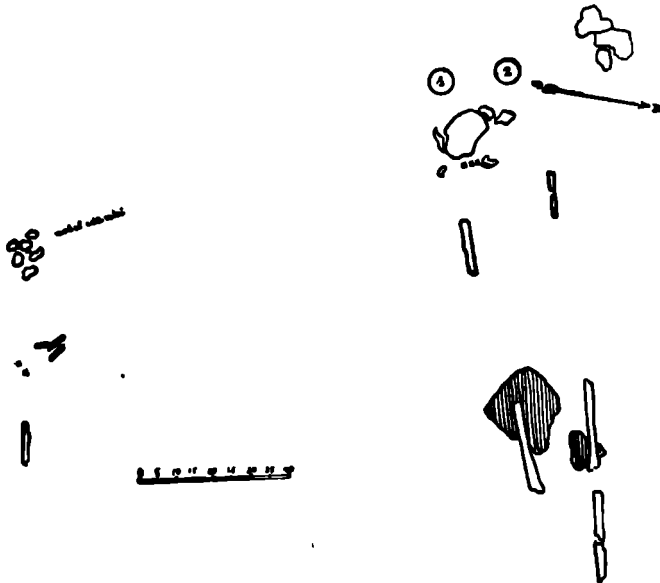
26) Ułamek górnej części brzuśca czaszy lejowatej zdobionej tuż pod załosem między szyjką a brzuścem, plastyczną listwą w kształcie litery „M”. Powierzchnia gładka, barwy czerwonej.

27) Fragment brzuśca czaszy lejowatej z uchem pionowo przekłutym, umieszczonym na załosem między szyjką a brzuścem. Od dolnego otworu ucha w dół zwisa pionowo trzy linie wykonane stempelem o cienkim szpicu, w technice ściegu bruzdowego. Wnosząc ze śladów zachowanych na fragmencie, podobne linie pionowe umieszczone były również obok ucha. Powierzchnia gładka, barwy jasnożółtej.

28) Ułamek górnej części brzuśca (może czaszy) zdobionego poniżej załomu między szyjką a brzuścem, plastyczną listewką poziomą.

29) Fragment szyjki amfory zdobionej tuż pod krawędzią dwoma poziomymi odciskami sznura dwudzielnego i umieszczonym poniżej zygzakiem. Krawędź płaska. Powierzchnia gładka, barwy szarozółtej.

30) Trzy fragmenty szyjek flasz z kryzą. Krawędzie szyjek wywinięte na zewnątrz.

Ryc. 62. Las Stocki, pow. Puławy. Cmentarzysko „B”, a) plan grobu XVI (12a), po zdjęciu warstwy kamieni, b) plan grobu XV (12), po zdjęciu warstwy kamieni.

31) Fragment flaszki z kryzą z krawędzią szyjki silnie wywiniętą na zewnątrz. Krawędź szyjki i kryzy zdobiona poprzecznymi nacięciami. Powierzchnia barwy czerwonej.

32) Fragment podobnej jak wyżej opisana flaszki z kryzą.

33) Ułamek brzegu szyjki flaszki zdobionej na krawędzi szeregiem pionowych nacięć. Podobne nacięcia znajdują się na słabo zaznaczonej kryzie. Powierzchnia gładka, barwy żółtoczerwonej.

34) Ułamki kryz zdobionych pionowymi nacięciami.

35) Ułamek kryzy niezdobionej.

36) Ułamek szyjki (może czaszy lejewatej), zdobionej poziomym pasmem pionowo odcisniętych stempelków dwuzębnych. Powierzchnia gładka, barwy żółtoczerwonej. Krawędź szyjki zaokrąglona.

37) Dwa ułamki szyjki (może kubka) z krawędzią wychyloną na zewnątrz. Od strony zewnętrznej poniżej krawędzi znajduje się ornament wykonany patykiem.

38) Ułamek szyjki (może miseczki) z brzegiem zgrubiałym i wyniętym na zewnątrz. Szyjka wyraźnie wyodrębniona od brzuśca.

39) Cztery ułamki brzegu (może kubka) zdobionego tuż pod krawędzią od strony zewnętrznej dwoma liniami poziomymi zygzaków wykonanych stempelkiem. Na jednym z ułamków znajduje się ślad przyczepu (ucha lub guzka). Krawędź zaokrąglona.

40) Ułamek brzegu szyjki (może kubka) zdobionej tuż pod krawędzią od strony zewnętrznej dwoma liniami drobnych nakłuć wykonanych ostrym patykiem. Krawędź płaska.

41) Trzy fragmenty kubka z taśmowatym uchem wyniesionym ponad krawędź. Szyjka prosta wyraźnie oddzielona od brzuśca załomem. Górna część szyjki zdobiona jest pojedynczymi festonami wykonanymi stempelkiem dwuzębnym. Brzusiec o załomie dwustożkowym złagodzonej przez zaokrąglenie, przechodzi łagodnie ku dołu. Górna część brzuśca zdobiona jest pionowymi rowkami, rozmieszczonymi w mniej więcej równych odstępach (ok. 1,5 cm). Rowki wykonane są stempelkiem dwuzębnym w technice ściegu bruzdowego w układzie poziomym. Całość zamknięta dwoma poziomymi podobnie wykonanymi rowkami, tym samym stempelkiem. Ucho dolnym przyczepem umocowane jest w miejscu największego wybrzuszenia. Mniej więcej po środku ucha, od strony zewnętrznej znajduje się rowek wykonany stempelkiem dwuzębnym w technice ściegu bruzdowego w układzie poziomym. U góry i dołu motyw zakończony jest dwoma krótkimi kreskami rozchodzącymi się skośnie na zewnątrz. Nieco poniżej powtórzono ten sam motyw w tym samym układzie, przy czym dolne kreski pierwszego i górne drugiego prawie się stykają tworząc figurę geometryczną zw. rombem. Powierzchnia naczynia gładka, barwy jasnożółtej.

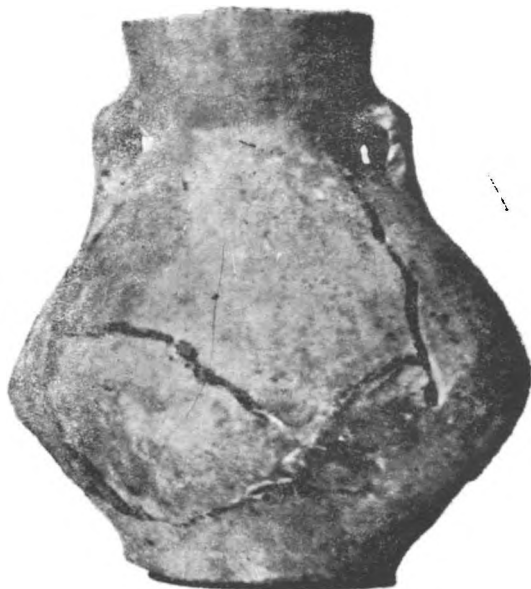
42) Ułamek brzegu naczynia (może kubka) o krawędzi szyjki zaokrąglonej. Od strony zewnętrznej poniżej krawędzi znajduje się pojedynczy poziomy rząd zygzaków wykonanych stempelkiem.

43) Ułamek brzegu szyjki kubka zdobionej od strony zewnętrznej dwoma liniami poziomo odciśniętych łuczków otwartych ku górze.

44) Fragment górnej części kubka, o dwustożkowym zarysie brzuśca, łagodnie zaokrąglonym. Od załomu między szyjką a brzuścem

zwisają dwie równoległe, pionowe linie luczków. Powierzchnia gładka, barwy szarozółtej.

45) Ułamek brzuśca z zachowaną częściowo plastyczną listwą, po środku której znajduje się podłużny, pionowy rowek. Krawędzie listwy zdobione są poprzecznymi nacięciami. Być może, iż jest to dolny przyczep ucha.

Ryc. 63. Las Stocki, pow. Puławy. Cmentarzysko „B”. Amfora z gr. XV (12).

46) Ułamek górnej części brzuśca (może czaszy lejowatej) z wyraźnie zaznaczonym załomem między szyjką a brzuścem. Poniżej załomu brzusiec zdobiony jest pojedynczym festonem, utworzonym z półkolisto rozmieszczonych drobnych dołków wykonanych stempelkiem kilkunastkowym.

47) Ułamek naczynia zdobiony rzędem poziomych, krótkich kresek w układzie pionowym, wykonanych stempelkiem.

48) Dwa ułamki naczynia zdobionego na brzuścu pionowymi rowkami utworzonymi z poziomych odcisków stempelkiem dwuzębnym w technice ściegu bruzdowego. Powierzchnia ułamków barwy czerwonej.

49) Dwa ułamki naczynia zdobionego na brzuścu zębami zwisającymi od załomu między brzuścem a szyjką i utworzonymi z trzech rowków wykonanych w technice ściegu bruzdowego ostro zakończonym stempelkiem.

50) Fragment dużego naczynia (może zasobowe) zdobionego na górnej części brzuśca dwoma liniami utworzonymi z poziomych odcisków półkolistych płytkich dołków wykonanych paznokciem. Powierzchnia gładka, barwy siwobrunatnej.

51) Dwa ułamki dużego naczynia z dość szeroką, płaską kryzą nalepioną w miejscu załomu między szyjką a brzuścem. Powierzchnia gładka, barwy żółtej.

52) Dwa ułamki dużego naczynia (może zasobowego) ze zgrubiałą krawędzią szyjki od strony zewnętrznej. Powierzchnia gładka, barwy żółtej z ciemniejszymi plamami. Krawędź szyjki płaska.

53) Fragment naczynia zasobowego z brzegiem szyjki zgrubiałym od strony zewnętrznej tworzącym arkadę dochodzącą do załomu między brzuścem i szyjką. Krawędź płaska. Szyjka wnosząc z zachowanych fragmentów miała kształt prawie cylindryczny. Powierzchnia gładka, barwy jasnożółtej.

54) Podobny fragment szyjki takiego samego naczynia jak wyżej opisane (53), z tym, iż u dołu arkadki znajduje się poziomy rząd pionowych dołków wykonanych stempelkiem. Zewnętrzna strona krawędzi karbowana jest poprzecznymi odciskami paznokcia. Powierzchnia gładka, barwy jasnożółtej.

55) Ułamek brzegu naczynia zasobowego z krawędzią łagodnie ściętą do wewnątrz. Od strony zewnętrznej krawędź szyjki karbowana skośnymi nacięciami. Poniżej krawędzi znajduje się nieznaczne zgrubienie karbowane poziomym rzędem pionowych odcisków wykonanych patykiem. Powierzchnia ułamka barwy żółtoczerwonej.

56) Ułamek brzegu z krawędzią poprzecznie karbowaną nieznacznie odchyloną na zewnątrz. Od strony zewnętrznej tuż pod krawędzią znajduje się zgrubienie pokarbowane pionowymi nacięciami. Powierzchnia gładka, barwy żółtoszarej.

57) Ułamek podobnego brzegu szyjki jak poprzednio opisany (56). Powierzchnia gładka, barwy jasno-brunatnej.

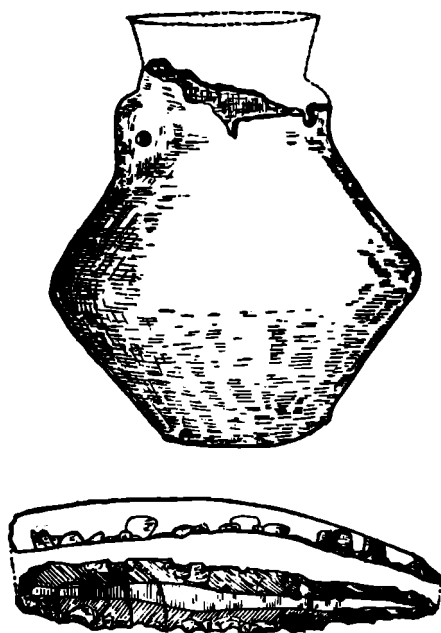
58) Dwa ułamki brzegu szyjki z krawędzią płaską. Od strony zewnętrznej brzeg szyjki nieco zgrubiały i karbowany u dołu pionowymi dołkami wykonanymi paznokciem. Powierzchnia ułamków gładka, barwy jasnobrunatnej.

59) Ułamek brzegu szyjki z krawędzią zaokrągloną. Od strony zewnętrznej krawędź zgrubiała tworzy arkadkę karbowaną u dołu poziomym rzędem pionowych odcisków wykonanych paznokciem.

60) Podobny fragment brzegu szyjki o krawędzi zaokrąglonej.

61) Podobnie wykonany fragment brzegu szyjki jak wyżej opisany.

62) Trzy fragmenty brzegu szyjki podobnie wykonanej jak wyżej opisane.

Ryc. 64. Las Stocki, pow. Puławy. Cmentarzysko „B”. Zespół zabytków z grobu XV (12); a) amforka (1), b) narzędzie krzemienne (rozwiertnik) (2).

63) Ułamek brzegu szyjki o krawędzi nieznacznie skośnie ściętej do wewnątrz. Od strony zewnętrznej krawędź zgrubiała tworzy arkadkę karbowaną u dołu poziomymi odciskami wykonanymi palcem.

64) Duży fragment szyjki naczynia zasobowego. Krawędź szyjki płaska, brzeg silnie odchylony na zewnątrz. Zgrubienie brzegu tworzy arkadkę, która na całej szerokości pokarbowana jest pionowymi dołkami. Przepuszczalnie średnica wylotu wynosiła około 19 cm. Powierzchnia gładka, barwy żółtoszarej.

65) Ułamek brzegu naczyń zasobowego o zgrubiałej po stronie zewnętrznej krawędzi, która tworzy arkadkę pokarbowaną u dołu poziomym rzędem pionowych odcisków wykonanych paznokciem.

66) Ułamek szyjki o krawędzi łagodnie ściętej do wewnątrz. Po stronie zewnętrznej w miejscu przejścia szyjki w brzusiec znajduje się nieznaczna wypukłość pokarbowana rzędem skośnych odcisków paznokciowych. Pow. gładka, barwy brunatnej.

67) Ułamek brzegu naczyń o krawędzi zaokrąglonej. Po stronie zewnętrznej zgrubiały brzeg tworzy arkadkę, na której odcisnięto stempelkiem rząd pionowych dołków.

68) Ułamek brzegu szyjki o krawędzi zaokrąglonej. Po stronie zewnętrznej tuż pod krawędzią znajduje się zgrubienie tworzące arkadkę pokarbowaną dołkami wykonanymi palcem.

69) Ułamek brzegu naczyń o krawędzi ostrej, łagodnie ściętej do wewnątrz. Od strony zewnętrznej brzeg zgrubiały tworzy arkadkę, którą pokarbowano skośnymi dołkami wykonanymi palcem. Powierzchnia szorstka, barwy żółtej z ciemniejszymi plamami.

70. Ułamek brzegu naczyń z krawędzią zaokrągloną. Po stronie zewnętrznej tuż pod krawędzią znajduje się plastyczny wałek pokarbowany odciskami palca.

71) Ułamek naczyń ze zgrubiałym brzegiem poniżej którego, od strony zewnętrznej znajduje się plastyczna listwa karbowana odciskami palca. Pow. gładka, barwy czerwonej.

72) Dwa ułamki naczyń z plastycznymi wałkami poniżej krawędzi, karbowanymi odciskami palca.

73) Dwa ułamki szyjki naczyń z płaską krawędzią, tuż poniżej krawędzi od strony zewnętrznej znajduje się plastyczny wałeczek pokarbowany odciskami paznokcia. Pow. gładka, barwy jasno-brunatnej.

74) Ułamek brzegu szyjki o krawędzi płaskiej, nachylonej skośnie na zewnątrz. Krawędź karbowana poprzecznymi nacięciami paznokcia. Krawędź od strony wewnętrznej skośnie ścięta do wewnątrz. Po stronie zewnętrznej tuż pod krawędzią znajduje się plastyczna listwa pokarbowana pionowymi odciskami paznokcia. Powierzchnia barwy żółtej, gładka.

75) Ułamek brzegu szyjki z krawędzią płaską odchyloną na zewnątrz. Po stronie zewnętrznej pod krawędzią znajduje się plastyczny wałeczek. Powierzchnia szorstka, barwy czerwonożółtej.

76) Ułamek szyjki naczynia o płaskiej krawędzi, poniżej której znajduje się plastyczne zgrubienie pokarbowane rzędem pionowych dołków wykonanych patykiem, niżej zaś drugi plastyczny wałek pokarbowany rzędem odcisków wykonanych paznokciem. Pow. barwy żółtoczerwonej.

Ryc. 65. Las Stocki, pow. Puławy. Cmentarzysko „B”, plan grobu XVII (13) i XVIII (13a) po zdjęciu pokrywy kamiennej.

77) Dwa ułamki naczynia zasobowego z szyjką odchyloną na zewnątrz, krawędź zaokrąglona tworzy rodzaj arkadki, pokarbowanej paznokciem. Poniżej krawędzi znajduje się plastyczny wałek podobnie zdobiony. Pow. szorstka, barwy żółtoszarej z ciemniejszymi plamami przy krawędzi.

78) Ułamek brzegu z krawędzią płaską. Po stronie zewnętrznej poniżej krawędzi znajdują się dwa poziome zgrubienia uło-

żone nad sobą, przedzielone wąską rysą. Zgrubienia pokarbowane są szerokimi zagłębieniami wykonanymi paznokciem. Wykonanie niezgrabne. Powierzchnia ułamka szorstka, barwy czerwonej.

79) Trzy ułamki dużego naczynia zasobowego o grubych ścianach (ok. 1,5 cm). Krawędź szyjki dość szeroka, płaska. Tuż pod krawędzią znajduje się zgrubienie przedzielone mniej więcej po środku szerokim rowkiem, tak że utworzyły się dwie plastyczne listwy poziome. Przy czym górna listwa posiada karby tylko u dołu wykonane paznokciem, natomiast dolna karbowana jest z obydwu stron podobnymi odciskami ułożonymi nieco ukośnie.

Na jednym z ułamków znajduje się krótka pozioma listwa tworząca uchwyt. Powierzchnia gładka, barwy żółtej z ciemniejszymi plamami.

80) Ułamek naczynia zasobowego z krawędzią półkolistą. Od strony zewnętrznej znajduje się podwojone zgrubienie brzegu karbowane odciskami palca. Powierzchnia gładka barwy żółtej.

81) Sześć ułamków szyjki z zaokrągloną krawędzią, której strona zewnętrzna zdobiona jest rzędem pionowych dołków wykonanych stempelkiem, poniżej których znajduje się taki sam rząd dołków. Powierzchnia gładka, barwy szarożółtej.

82) Kilkanaście ułamków brzegów niezdobionych (zapewne naczyni zasobowych).

83) Ułamek szyjki naczynia zasobowego o krawędzi płaskiej. Po stronie zewnętrznej znajduje się ślad po górnym przyczepie ucha. Powierzchnia szorstka, barwy jasnożółtej.

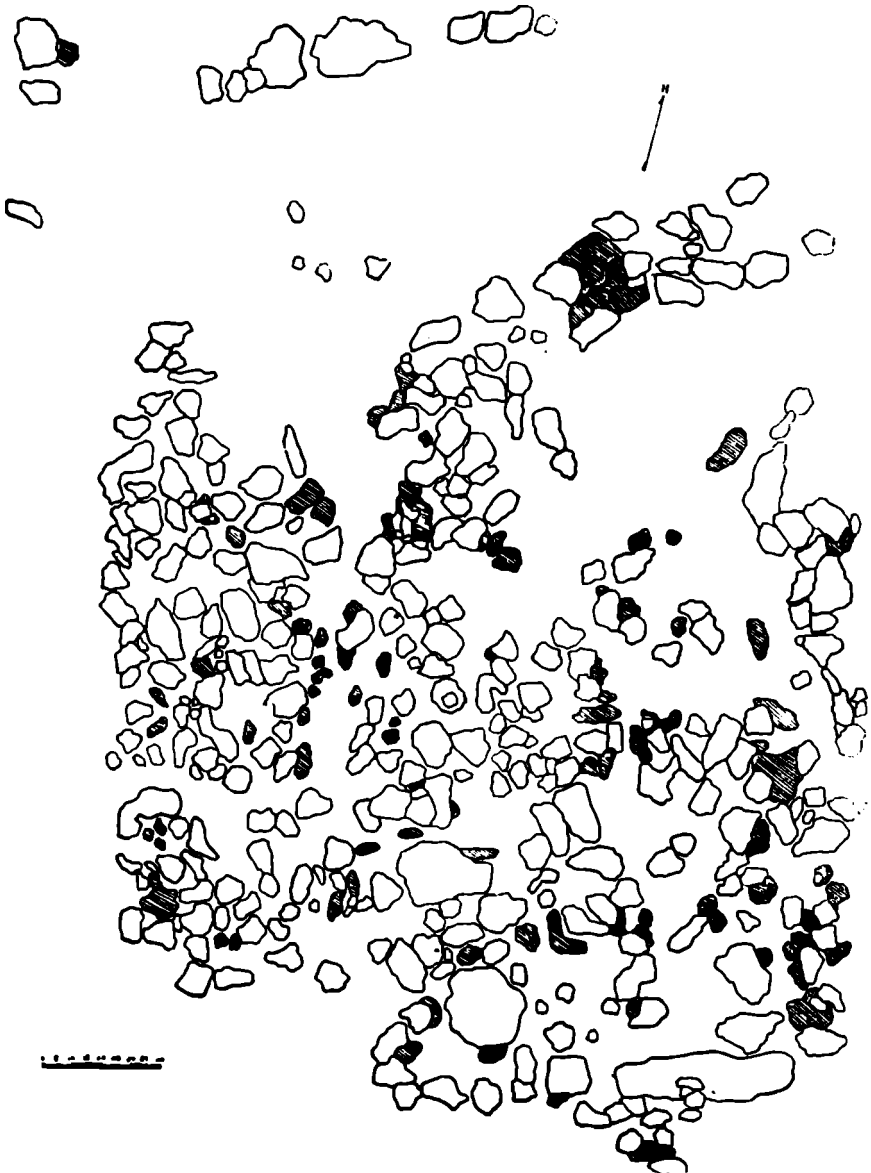
84) Dwa ułamki szyjki naczynia zasobowego o krawędzi zaokrąglonej. Poniżej krawędzi od strony zewnętrznej znajduje się ślad istniejącego tu niegdyś uchwytu (ucha). Powierzchnia szorstka, barwy szarożółtej.

85) Skorupa z dużego naczynia (zapewne zasobowego) zdobionego zygzakiem wykonanym stempelkiem. Powierzchnia gładka, barwy jasnożółtej.

86) Ułamek naczynia z uchem umieszczonym na załomie między szyjką a brzuścem. Ucho kolankowate, poziomo przekłute.

87) Ułamek dużego naczynia (może zasobowego) o grubych ścianach, zaopatrzonego w ucho kolankowate, poziomo przekłute.

88) Ułamek naczynia (może zasobowego) o bardzo grubych ścianach, zaopatrzonego w ucho kolankowate umieszczone na załomie brzuśca. Górna część ucha zaokrąglona, dolna płaska.

Ryc. 66. Las Stocki, pow. Puławy, cmentarzysko „B”. Warstwa kamieni nad grobem XX 14a) — ciałopalnym.

89) Duże ucho kolankowato zgięte pochodzące zapewne z naczynia zasobowego.

90) Ułamek naczynia z zachowanym fragmentem dolnego przyczepu ucha w miejscu załomu brzuśca. Pow. gładka, barwy szarozółtej.

91) Ułamek naczynia zasobowego o grubych ściankach, po stronie zewnętrznej zachował się ślad po przyczepie ucha umocowanego na załomie brzuśca. Powierzchnia gładka, barwy czerwonej.

92) Ułamek naczynia (może amfory) z zachowanym fragmentem dolnego przyczepu ucha.

93) Ułamek naczynia z zachowanym śladem po dolnym przyczepie ucha kolankowatego, które umieszczone było na załomie między szyjką a brzuścem.

94) Duży fragment naczynia zasobowego o bardzo grubych ściankach (około 1,5 cm). Naczynie zaopatrzone było w duże ucho łukowate umocowane na załomie brzuśca. Po środku ucho przedzielone jest głębokim pionowym rowkiem. Powierzchnia gładka, barwy szarozółtej.

95) Fragment ucha taśmowatego.

96) Fragment górnej części ucha wałeczkowatego zaopatrzonego w guzek.

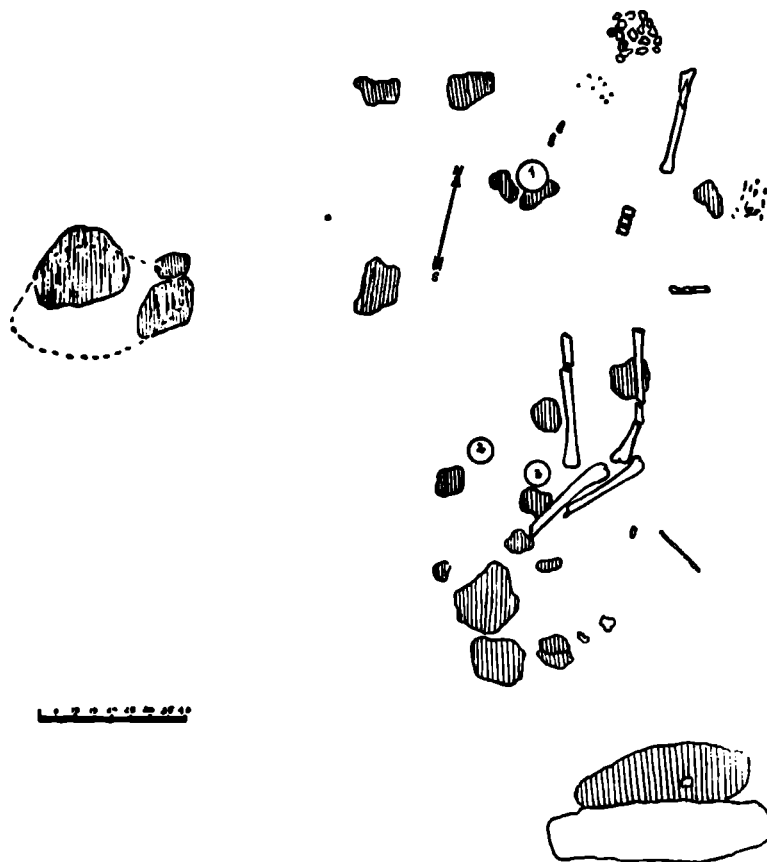
97) Fragment dolnej części dużego ucha taśmowatego (zapewne od dzbana). Od strony zewnętrznej ucho jest zdobione pionowym rzędem poziomych krótkich kresek wykonanych stempelkiem. Krawędzie boczne ucha pokarbowane są skośnymi nacięciami.

98) Ułamek ucha wałeczkowatego. Ucho podzielone jest na trzy części dwoma płytkami pionowymi rowkami. Na powstałych w ten sposób wypukłościach odcisnięto pionowe rzędy poziomych krótkich kresek wykonanych stempelkiem dwuzębnym. Całość tworzy ornament tzw. drabinkowy.

99) Fragment ucha ukształtowanego na wzór spłaszczonego wałka. Po stronie zewnętrznej mniej więcej pośrodku ucha biegnie pionowy odcisk sznura dwudzielnego, po obu stronach którego znajdują się niemal naprzeciwległe rozmieszczone trójkątne dolki wykonane stempelkiem.

100) Fragment ucha uformowanego na wzór figurki ludzkiej (ryc. 14). Ręce zaznaczone przy pomocy wypustki ramiennej. Biodra dość wyraźnie zaznaczone. Jedna noga zachowana w całości, druga częściowo uszkodzona. Od strony wewnętrznej figurka zaopatrzona jest w dwa nieznaczące guzki umieszczone mniej więcej na wysokości „klatki piersiowej“ (naśladownictwo piersi kobiecej). Powierzchnia starannie gładzona, barwy czerwonożółtej.

101) Trzy ułamki naczynia sitowanego zaopatrzonego w małe otworki (ryc. 15) przekłute patykami o średnicy 0,3 cm. Powierzchnia szarozółta.

Ryc. 67. Las Stocki, pow. Puławy; cmentarzysko „B”, a) plan grobu ciałopalnego XX (14a) po zdjęciu warstwy kamieni, — linią przerywaną zaznaczono miejsce zalegania przepalonych kości; b) plan grobu szkieletowego XIX (14), po zdjęciu warstwy kamieni.

102) Duży fragment dna naczynia sitowanego (ryc. 16). Dno zaopatrzone jest w jeden środkowy otwór (zachowany w całości), wokół którego prawie koncentrycznie rozmieszczonych było sześć innych otworów tej samej wielkości. Po jednej stronie dno płaskie, po drugiej (zapewne wewnętrznej) nieznacznie wypukłe. Średn. otworów około 1,4 cm.

103) Fragment dużego naczynia o dość grubych ściankach (około 1,2 cm). Naczynie zaopatrzone jest w duży otwór (n. b. zajmuje on niemal całą powierzchnię dna) umieszczony w dnie. Brzeg dna posiadał plastyczną listwę od strony wewnętrznej, której szerokość wynosi około 2,3 cm. Powierzchnia naczynia posiada charakterystyczne spękania od strony wewnętrznej i zewnętrznej, które pochodzą od wtórnych działań ognia na wypalone już naczynie.

104) Fragment miniaturowego naczynka zaopatrzonego w otwór na dnie. Powierzchnia naczynka gładka, barwy ciemnobrunatnej.

105) Kilkanaście fragmentów den różnej wielkości. Wszystkie dna płaskie, nie wyodrębnione.

106) Dno większego naczynia o średn. 10,3 cm. Dno płaskie, nieznacznie wyodrębnione.

107) Duże dno naczynia zasobowego o średn. 11 cm. Dno płaskie, nie wyodrębnione.

108) Niewielkich rozmiarów dno (zapewne flaszki z kryzą) o średnicy 4,5 cm.

109) Trzy dna (zapewne amfor) płaskie, nie wyodrębnione o średnicy około 5,5 cm.

110) Ułamek dna naczynia (może miseczki). Powierzchnia gładka, barwy ciemnożółtej.

111) Fragment nóżki przewężonej w połowie wysokości. Podstawa płaska. Powierzchnia gładka, barwy czerwonożółtej. Wymiary przedmiotu: podstawa 2 x 1,8 cm, wys. 3,1 cm.

112) Figurka gliniana, przedstawiająca parę zwierząt sprężgniętych jarzmem (ryc. 17). Postacie zwierząt przedstawione są bardzo schematycznie, szczególnie lby. Mają one wygląd łbów baranich z powodu ostrego zakończenia pysków i stosunkowo dużych, zakręconych, do tyłu rogów. Szczegółów takich jak nozdrza, gęba, oczy — brak. Jarzmo zaznaczone jest w kształcie poprzeczki nieznacznie zgrubiałej na karkach obu figurek. Sposób wymodelowania grzbietów wskazuje, że mamy tu do czynienia z wołkami, a nie z baranami, u których to grzbiety są łagodnie zaokrąglone, podczas gdy u naszych figurek są one zaznaczone kanciasto, ostro. Nogi przednie nie są zaznaczone w ogóle, tworzą one gładką, szeroką płaszczyznę. Zady zwierząt jak i nogi przedstawione są również schematycznie z tym, że rozdzielono je okrągłymi otworkami. Figurka stanowiła zapewne ucho. Poza nielicznymi drobnymi uszkodzeniami, figurka zachowana jest doskonale. Po-

wierzchnia gładka, lśniąca, barwy żółtej, jedynie lby są nieco ciemniejsze z żółtawymi plamami. Wymiary figurki: długość 6 cm, wys. tułowia 2,5 cm, dług. jarzma 4 cm.

113) Fragment obucha miniaturowego toporka (ryc. 18) wykonanego z gliny. Obuch prostokątny o wymiarach 2 x 1,8 cm. Na fragmencie zachował się częściowo okrągły otwór.

Ryc. 68. Las Stocki, pow. Puławy, cmentarzysko „B”, (na lewo) — grób ciałopalny XX (14a), (na prawo) — grób szkieletowy XIX (14).

114) Fragment ostrza miniaturowego toporka (ryc. 18) wykonanego z gliny. Ostrze łukowato wygięte, szerokość ostrza 1,5 cm. Na fragmencie zachował się ślad owalnego otworu.

115) Kółko gliniane zaopatrzone pośrodku w mały okrągły otwór, dokoła którego znajduje się ciemna obwódka. Wykonanie niestaranne. Z jednej strony kółko jest nieznacznie wypukłe. Wymiary kółka: średn. 3,3 cm, średn. otworu 0,4 cm, grubość 0,5—0,6 cm.

116) Zdobiony krążek gliniany (ryc. 14), z okrągłym otworem po środku, od którego rozchodzą się promieniście linie w ilości sześciu. Pięć pośród nich składa się z łuczków wykonanych stempelkiem, szosta

zaś z okrągłych małych zagłębień. Po drugiej stronie krążka, znajduje się również sześć linii z czego cztery wykonano stempelkiem w technice ściegu bruzdowego, dwie zaś przez ciągłe rycie, dość głębokiego rowka. Na obwodzie krążka (środkiem) znajduje się głęboki rowek wykonany stempelkiem w technice ściegu bruzdowego, dzieląc tym samym obwód na dwie części, które pokarbowano poprzecznymi nieco ukośnymi nacięciami. Powierzchnia gładka, barwy żółtej. Wymiary krążka: średn. 4 cm, średn. otworu 0,5 cm, grubość 0,7 cm.

117) Fragment przęślika płaskiego o krawędzi zaokrąglonej. Średnica przęślika 6,8 cm, średn. otworu 0,8 cm, grubość 1,8 cm.

118) Fragment przęślika płasko-wypukłego, krawędź okrągła. Powierzchnia gładka, barwy żółtej. Wymiary przęślika: średn. 7,2 cm, grubość przy otworze 1,5 cm.

119) Fragment przęślika płasko-wypukłego o krawędzi zaokrąglonej. Powierzchnia gładka, barwy żółtej. Wymiary przęślika: średn. ok. 5 cm, średn. otworu ok. 0,8 cm, grubość przy otworze 1,2 cm.

120) Fragment przęślika dwustronnie wypukłego, o krawędzi zaokrąglonej. Powierzchnia szorstka, barwy ciemnożółtej. Wymiary przęślika: średn. ok. 4,9 cm.

121) Fragment przęślika z jednej strony miseczkowato wgłębionego, z drugiej zaś wypukłego z nieznacznym spłaszczeniem przy otworze. Powierzchnia gładka, barwy czerwonożółtej. Krawędź płaska, szeroka. Wymiary przęślika: średnica ok. 5,6 cm, średnica otworu 0,8 cm.

122) Przęślik gliniany w kształcie krążka lekko wypukłego koło otworu. Krawędź płaska, zaokrąglona. Wymiary przęślika: średnica 6 cm, średn. otworu 0,8 cm, grubość 0,7 cm.

123) Przęślik gliniany w kształcie krążka dość niezgrabnie ulepionego. Powierzchnia gładka, barwy brązowoczerwonej. Wymiary przęślika: średn. 6,2 cm, średn. otworu 0,8 cm, grubość 0,7 cm.

124) Przęślik gliniany podobny do opisanego powyżej (patrz 123). Wymiary przęślika: średn. 5,7 cm, średn. otworu 0,8 cm.

125) Przęślik gliniany płasko-wypukły, niezgrabnie wykonany. Krawędź zaokrąglona. Powierzchnia szorstka, barwy żółtej. Wymiary przęślika: średn. 5,5 cm, średn. otworu 0,8 cm.

126) Przęślik gliniany dwustożkowy, lekko spłaszczony przy otworze, krawędź zaokrąglona. Powierzchnia gładka, barwy ciemnożółtej. Wymiary przęślika: średn. 4,5 cm, średn. otworu 0,8 cm, grubość 1,8 cm.

127) Przęślik gliniany miseczkowato-wypukły. Krawędź płaska, szeroka. Powierzchnia chropowata, barwy szarej. Wymiary przęślika: średn. 7 cm, średn. otworu 0,7 cm, grubość przy otworze ok. 1,8 cm.

128) Ułamek przęślika płasko wypukłego o krawędzi zaokrąglonej. Na ulamku zachowała się część ornamentu jakim zdobiony był przęślik, są to grupy drobnych dolków wykonanych ostro zakończonym patykiem. Powierzchnia gładka, barwy żółtej

Ryc. 69. Las Stocki, pow. Puławy. Cmentarzysko „B”. Czerpak z uchem „ansa lunata” z grobu XIX (14).

N a r z ę d z i a k r z e m i e n n e

1) Siekierka czworościenna z krzemienia szarego biało nakrapianego, o przekroju soczewkowatym. Ostrze wąskie, półkoliste ze śladami gładzenia. Obuch zgrubiały, w przybliżeniu kształtu prostokątnego. Całość wykonana dość niedbale. Na ostrzu znajdują się ślady drobnych uszkodzeń pochodzących zapewne z czasów późniejszych. Wymiary siekierki: długość 15,5 cm, największa grubość 3 cm, szerokość ostrza 4,6 cm.

2) Fragment podobnej siekierki wykonanej z krzemienia szarego biało nakrapianego. Ostrze półkoliste ze śladami gładzenia, miejscami silnie wyświecone. W miejscu odlamania znajdują się ślady powtórnego użycia fragmentu do labrykacji odłupków. Szer. ostrza 5 cm.

3) Tłuk krzemienisty, kulistego kształtu. Średn. tłuka około 6 cm. Narzędzie wykonano z krzemienia szarego biało nakrapianego.

4) Narzędzie wykonane na wiórze z krzemienia szarego biało nakrapianego. Krawędzie boczne załuskane drobnym retuszem. Szczyt prawie półkolisty, zatępiony grubym retuszem. Na krawędziach narzędzia znać ślady silnego wyświecenia. Długość wióra 16,5 cm, szer. około 1,1 cm.

5) Podobne narzędzie wykonane na wiórze z krzemienia szarego biało nakrapianego. Oba końce narzędzia zatępione niedbale. Jedna z krawędzi bocznych załuskana drobnym retuszem. Długość wióra 14,8 cm, szer. około 3,1 cm.

6) Fragment narzędzia wykonanego na wiórze z krzemienia szarego biało nakrapianego. Krawędzie wióra załuskane drobnym retuszem. Szczyt półkuliście zatępiony retuszem grubym. Na krawędziach bocznych narzędzia znać ślady wyświecenia. Długość w stanie obecnym: 7,5 cm, szer. około 3,2 cm.

7) Narzędzie krzemienne częściowo uszkodzone, ze śladami wtórnych napraw na krawędziach bocznych. Szczyt półkuliście zatępiony grubym retuszem. Po stronie grzbietowej wióra zachowała się częściowo kora wapienna. Narzędzie wykonano z krzemienia szarego biało nakrapianego. Długość w stanie obecnym 7,3 cm, szer. 2,3 cm.

8) Narzędzie wykonane na wiórze z krzemienia szarego biało nakrapianego. Szczyt narzędzia zatępiony półkuliście grubym retuszem. Krawędzie boczne wióra, na których znać ślady wyświecenia, wyżębiono drobnym retuszem. Długość wióra 7,5 cm, szer. ok. 3 cm.

9) Narzędzie krzemienne wykonane na wiórze z krzemienia szarego biało nakrapianego. Jedna z krawędzi bocznych, na której znajdują się ślady wyświecenia, jest wyżębiona. Szczyt narzędzia półkuliście zatępiony. Długość 5,5 cm, szer. ok. 3 cm.

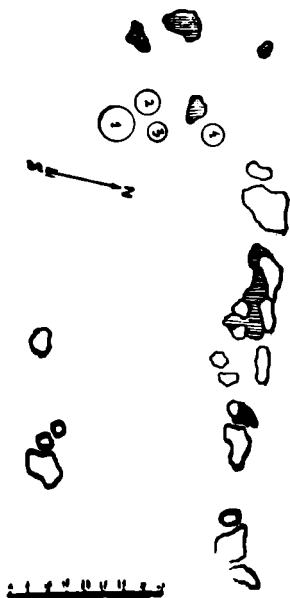
10) Narzędzie wykonane na wiórze krzemiennym, częściowo uszkodzone. Krawędzie boczne załuskane grubym retuszem, wykazują ślady wtórnych napraw. Długość w stanie obecnym 5 cm, szer. ok. 2,2 cm.

11) Narzędzie wykonane na wiórze krzemiennym. Boczne krawędzie załuskane grubym retuszem, wykazują ślady słabego wyświecenia. Szczyt narzędzia półkuliście zatępiony. Długość 5,3 cm szer. ok. 2,5 cm.

12) Narzędzie wykonane na wiórze krzemiennym. Obie krawędzie boczne załuskane są drobnym retuszem. Szczyt półkuliście zatępiony grubym retuszem. Na jednej z krawędzi bocznych znajdują ślady wyświecenia. Narzędzie częściowo uszkodzone. Długość w stanie obecnym ok. 4,5 cm, szer. 1,8 cm.

13) Narzędzie wykonane na wiórze zbliżonym do odlupka. Krawędzie boczne załuskane drobnym retuszem. Koniec półkuliście załuskany. Na bocznych krawędziach znajdują się ślady słabego wyświecenia. Długość 4,2 cm, szer. ok. 2,6 cm.

14) Duży odlupek krzemienisty w przekroju poprzecznym trójkątny. Powierzchnia załuskana grubym retuszem. Na odlupku zachowała się częściowo kora wapienna. Długość 8,8 cm.

Ryc. 70. Las Stocki, pow. Puławy. cmentarzysko „B”. Plan grobu XXIII (18).

15) Narzędzia wykonane na wiórze z krzemienia szarego biało nakrapianego. Jedna z krawędzi narzędzia jest drobno wyżębiona, przy czym wąska przestrzeń przy niej jest silnie wyświeconą. Od strony zewnętrznej zachował się ślad kory wapiennej.

16) Ułamek narzędzia wykonanego na wiórze krzemienistym, ze śladami retuszu na krawędziach bocznych.

Wszystkie wyżej wymienione narzędzia wykonane zostały z krzemienia szarego biało nakrapianego.

17) Ułamek narzędzia wykonanego na wiórze z krzemienia „pasiastego”. Boczne krawędzie narzędzia załuskane są grubym retuszem.

18) Drobne narzędzie wykonane na wiórze z krzemienia barwy mleczno-białej. Boczne krawędzie załuskane drobnym retuszem.

19) Ułamek narzędzia (o przekroju poprzecznym soczewkowatym) załuskanego retuszem powierzchniowym. Krzemień nosi ślady przepalenia w ogniu, o czym świadczą charakterystyczne odpryski powierzchni. Narzędzie wykonano z krzemienia szarego biało nakrapianego.

20) Drobne nieregularne narzędzia wykonane na odłupku z krzemienia szarego biało nakrapianego. Boczne krawędzie załuskane są drobnym retuszem.

21) Duże narzędzie wykonane z krzemienia szarego biało nakrapianego. Jedna z krawędzi załuskana jest drobnym retuszem. Narzędzie posiada dość ostry szpic.

22) Duży odłupek z takiegoż krzemienia, nawiązujący swoim kształtem do poprzednio opisanego narzędzia.

23) Grocik igielkowaty (?) wykonany z krzemienia naturalnego.

24) Narzędzie wykonane na wiórze z tzw. „czarnego krzemienia nadbużańskiego“. Jedna z bocznych krawędzi wióra posiada niewielkie półkoliste zakłębienie, którego krawędzie załuskane są drobnym retuszem.

25) Odłupek z krzemienia szarego biało nakrapianego. Na powierzchni zachowały ślady gładzenia. Jedna z krawędzi załuskana jest drobnym retuszem.

26) Odłupek z takiegoż krzemienia ze śladami gładzenia na powierzchni,

27) Odłupek z krzemienia „pasiastego“ ze śladami gładzenia na powierzchni.

28) Duże narzędzie krzemienne, trapezowatego kształtu, załuskane na krawędziach obustronnym retuszem. Krzemień szary biało nakrapiany.

29) Tabliczka rdzeniokształtna z krzemienia szarego biało nakrapianego.

30) Cztery rdzenie z krzemienia szarego biało nakrapianego.

31) Kilkadziesiąt odłupków nieregularnych z krzemienia szarego biało nakrapianego.

32) Dziesięć drobnych wiórów z takiegoż krzemienia.

33) Trzy odłupki amorficzne z krzemienia „pasiastego“.

34) Kilka odłupków z tzw. „czarnego krzemienia nadbużańskiego“.

Z zabytków kamiennych pochodzących z tej miejscowości wymienić wreszcie należy trzy ułamki kamienia do szlifowania. Kamień barwy jasno-czerwonej o drobnoziarnistej konsystencji.

Poza wymienionymi zabytkami odkryto tu skupisko kamieni ułożonych kuliście. Kamienie pokryte były warstwą wypalanej gliny, na której zachowały się odciski pni drzewnych płasko zaciosanych. Prócz tego koło paleniska znaleziono kilkanaście ułamków skorup ze śladami wtórnego przepalenia w ogniu. Wśród wymienionych poprzednio kamieni znajdował się tłuk krzemieny opisany pod nr. 3. Wymiary paleniska 60 cm x 75 cm.

Ryc. 71. Las Stocki, pow. Puławy. Cmentarzysko „B”.
Flasza z kryzą z grobu XXIII (18).

W 1947 odkryto również ślad ogniska w postaci nieckowatej jamy. (Ryc. 25).

Wymienione materiały znajdują się w zbiorach Zakładu Prehistorii Uniw. Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie.

Literatura:

S. Nosek, Materiały neolityczne z Lubelszczyzny. *Annales Univ. Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F*, vol. II, 2. Lublin, 1949, str. 191—214.

S. Nosek, Ślady kultów religijnych wschodniej części basenu śródziemnomorskiego w neolicie Polski. *Z Otch. Wiek. roczn. XVIII*, zes. 11—12, str. 178—186.

W zbiorach Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie znajdują się również materiały pochodzące z Krężnicy Jarej, pow. Lublin (czy z tego samego stanowiska!). M. in. są tu liczne ułamki naczyń, przęśliki, fragmenty ucha zoomorficznego itp. zabytki kultury czasz lejowatych.

Literatura:

M. Drewko, *Wiad. Archeol.* VI, str. 183.

K. Jażdżewski, *Kultura pucharów lejowatych w Polsce zach. i środkowej. Bibl. Prehist.*, t. 2. Poznań, 1936, str. 265, 268, 270, 449.

9. Las Stocki, pow. Puławy

Cmentarzyska we wsi Łas Stocki, pow. Puławy, odkryto w czasie badań przeprowadzonych w lecie 1949 roku przez Zakład Prehistorii Uniw. Marii Curie-Skłodowskiej. Miejsce odkrycia położone jest w odległości około 3,5 km na zachód od stacji kolejowej Klementowice.

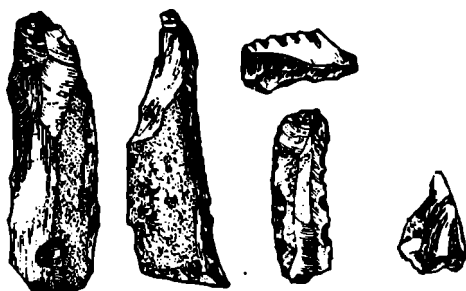
Na południe stąd w odległości ok. 2 km. płynie rzeczka Bystra, która wpada do Wisły.

Wieś Las Stocki rozciąga się na przestrzeni 2,5 km². Okolice, w której znajdują się cmentarzyska jest typową dla obszarów lessowych i przedstawia malowniczo rozrzucone wzgórza, poprzecinane krętymi wąwozami, które porasta na stokach rzadki las liściasty i krzewina. Jeszcze w siedemdziesiątych latach minionego stulecia całą okolicę pokrywał las sosnowy, który z czasem wykarczowano, ziemię zaś zajęto pod uprawę. Na skutek zorywań i wpływów atmosferycznych zbocza wzgórz obniżyły swój poziom od 20—35 cm, co widać wyraźnie na miedzach wznoszących się ponad płaszczyznę pól. Warstwa gleby uprawnej sięga tutaj do głębokości 25—35 cm, poniżej której znajduje się żółty less.

Cmentarzyska skupiają się w części wsi zwanej „Z a z u g”.

Cmentarzysko „A” położone jest w miejscu największego wzniesienia pagórka, na polach Andrzeja Rodzika i Bolesława Kópika. Odkryto tutaj pięć grobów kultury czasz lejowatych oraz jamę kulturową

kultury amfor kulistych. Groby posiadały pokrywy kamienne (tak jak i inne groby odkryte na dalszych cmentarzyskach) zbudowane z wapieniaka nieregularnie łamanego, który dobywano z dość odległej odkrywki, znajdującej się w odległości około 2—3 km, od wsi.

Ryc. 72. Las Stocki, pow. Puławy, cmentarzysko „B”. Grupa krzemieni z grobu XXIII (18); a) nieregularne narzędzie krzemienne (c). b) okrzesek krzemieny (b), c) wiór krzemieny z załuskanymi krawędziami bocznymi (a), d) odłupek amorficzny (3).

Cmentarzysko „B” oddalone było od poprzednio opisanego około 110—125 m, w kierunku północnym. Cmentarzyska rozdziela wąwóz o dość stromych zboczach, ciągnących się ze wschodu na zachód. Większość odkrytych tu grobów zgrupowana była w środkowej i południowo-wschodniej części wzniesienia. Jak wykazały próbne wykopy — na zachód od odkrytych już grobów — znajdują się dwa lub trzy groby, których ze względu na stan zasiewów nie rozkopano. Cmentarzysko „B” zajmowało pola gosp. Agnieszki Jończyk, Jana Karpińskiego i Józefa Kozaka. Ogółem odkryto tu trzydzieści grobów oraz jedną jamę kulturową. Przynależność kulturowa jamy II (17) ze względu na brak typowych zabytków jest wątpliwa.

Cmentarzysko „C” znajdowało się w odległości 56 m, od w/w. cmentarzyska w kierunku północno-wschodnim. Większość odkrytych tutaj grobów należała do kultury amfor kulistych. Jedynie grób I (3) oraz ziemianka I (3) przynależą do kultury czas lejuwatyh. Cmentarzysko położone jest po środku niewielkiego wzniesienia o łagodnie opadających zboczach na polu Bolesława Kopika.

Na południowy zachód w odległości około 1 km od wyżej wymienionych cmentarzysk ieży cmentarzysko „D” na polu Stanisława Kuty.

Jak wykazały badania znajdowały się tu dwa groby kultury czas lejowatych. Systematycznie przebadano północno-zachodnią część wzniesienia, pozostawiając nieprzekopany z uwagi na stan zasiewów, południowo-wschodni teren wzgórza.

Cmentarzysko „A“

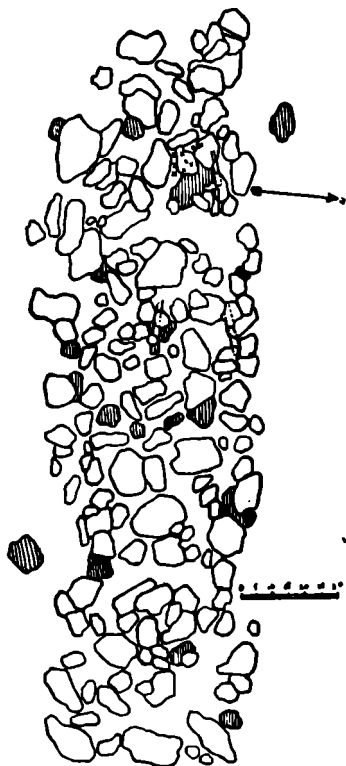
Grób I (1)²⁾. (Ryc. 26). Na głębokości ok. 20 cm, pojawił się wierzch pokrywy grobowej zbudowanej ze średniej wielkości kamieni (wapniak), nieregularnie łamanych. Pokrywa zorientowana była osią dłuższą w kierunku wschód-zachód z nieznacznym odchyleniem na południe. Kształt pokrywy w przybliżeniu prostokątny o wym. 160x70 cm. Południowo-zachodnia część pokrywy dobrze zachowana, natomiast część północno-wschodnia i środkowa były uszkodzone. Po usunięciu kamieni na głębokości ok. 40 cm³⁾ natrafiono na kości szkieletu. Od strony zachodniej i częściowo południowej szkielet otaczało kilkanaście kamieni leżących na tym samym poziomie. Ze szkieletu dochowały się jedynie fragmenty czaszki, kilka żeber, prawa kość ramieniowa i kawałek kości przedramieniowej oraz część lewej kości ramiennej. Nieboszczyk ułożony był w pozycji wyprostowanej, głową zwrócony na południowy zachód, twarzą na południe. Ręce wyprostowane wzdłuż. Pod czaszką znajdowały się dwa płaskie kamienie. Obok szkieletu od strony południowej, na wysokości kończyn górnych, wśród kamieni otaczających kości pojawiła się ciemna plama z węgielkami drzewnymi. Obok czaszki, tuż przy kości potylicznej leżały dwa naczynia 1) a m f o r k a, 2) f l a s z a z k r y z ą. Naczynia ustawione były nieco skośnie na boku, otworami skierowane ku czaszce. W odległości ok. 10 cm od strony północnej leżało n a r z ę d z i e k o ś c i a n e (3).

1) A m f o r k a (ryc. 27) dwułożkowa o łagodnie zaokrąglonym brzuchu, z dwoma łukowatymi, naprzeciwległymi, małymi uchami, umieszczonymi na przejściu szyjki w brzusiec. Od dolnej nasady uch aż do załomu brzuszka zwisają dwa palczasto rozchylone, plastyczne żeberka zakończone okrągłymi zgrubieniami pośrodku zakłętymi. Przypominające swym kształtem wiszące owoce wiśni. Szyjka lejowato rozchylona, posiada pośrodku wypukłość nazewnątrż, przez co górna jej

²⁾ W nawiasach podaję numerację terenową grobów.

³⁾ Pomiar głębokości — liczony od obecnej powierzchni pola.

część zagięta jest do wewnątrz. Powierzchnia naczynia gładka, barwy ciemno-szarej, miejscami żółto-brunatnej, w przełomie intensywnie czarna. Dno słabo wyodrębnione, w środku zakłęsłe. Wysokość naczynia 15,4 cm, średn. otworu 8,8 cm, wys. szyjki 3,6, średn. brzuśca 11,5 cm, średn. dna 6,5 cm.

Ryc. 73. Las Stocki, pow. Puławy, cmentarzysko „B”. Plan grobu XXIV (19).

2) F l a s z a z k r y z ą (ryc. 28) dwustożkowa, o dość ostrym załamie brzuśca. Szyjka lejowato rozchylona. Na przejściu szyjki w brzusiec umieszczona jest kryza o zaokrąglonej krawędzi. Dno niewyodrębnione, lekko zagłębione do środka. Powierzchnia gładka, barwy brunatno-żółtej, z czerwonymi plamami. Egzemplarz jest nieudolnie wykonany (szczególnie niezgrabnie wykonana jest kryza).

Wysokość flaszki 11,5 cm, średn. otworu 5,5 cm, wys. szyjki 2,5 cm, średn. kryzy 5,8 cm, średn. brzuśca 8,5 cm, średn. dna 4,4 cm.

3) **Narzędzie kościane** (zapewne sztylet), wykonane z kości ociosanej i starannie wygładzonej, w swej szerszej części posiada elipsowaty otwór, od którego pionowo w dół i do góry rozchodzi się płytki rowek. Powierzchnie narzędzia silnie wyswiecone.

Długość w stanie obecnym 6 cm, szerokość na wysokości otworu 2,5 cm, średnica otworu 0,8 x 0,5 cm. Grubość narzędzia nie przekracza 0,4 cm, z tym, że zwęża się wydatnie ku krawędziom.

Grób II (1a) (ryc. 29). Na przedłużeniu osi dłuższej w kierunku wschodnim I (1), w odległości ok. 35 cm, natrafiono na kilkanaście bezładnie rozrzuconych kamieni (wapniak) stanowiących zapewne pokrywę grobu. Kamienie zaiegały na głębokości od 18 do 20 cm i zajmowały obszar o wymiarach 135 cm na 80 cm. Po usunięciu kamieni ukazały się kości szkieletu na głębokości około 35 cm, licząc od powierzchni pola. Od strony południowo-zachodniej i południowej koło czaszki znajdowało się cztery kamienie, które być może są resztką zniszczonej obstawy. Ze szkieletu dochowały się zmiażdżone kości czaszki, kości lewego i prawego przedramienia, żebra oraz fragmenty kości udowych. Nieboszczyk ułożony był w pozycji wyprostowanej, głową zwrócony na południowy-zachód, twarzą na południe. Ręce wyciągnięte wzdłuż ciała. Obok szkieletu od strony południowej, mniej więcej na wysokości kości kończyn górnych, pojawiła się ciemna plama z węgielkami drzewnymi. Wśród kości udowych oraz nieco powyżej znajdowała się grupa skorup (1).

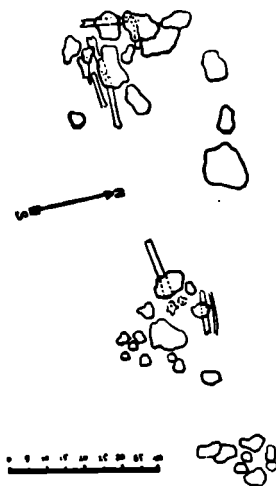
W nie wielkiej odległości od miejsca gdzie przypuszczalnie powinny znajdować się stopy szkieletu, natrafiono na naczynie w skorupach oraz pacior bursztynowy. Prawdopodobnie są to dary złożone w grobie Ia (1a). Nie jest jednak wykluczone, że pochodzą one z innego zupełnie zniszczonego grobu.

Grupa skorup (1). Z ułamków tych udało się zrekonstruować, fragment naczynia o załomie brzuśca dwustożkowym, łagodnie zaokrąglonym. Brzusiec przechodzi w dno wysokie, wyodrębnione. Niestety nie udało się uzyskać całkowitego profilu. Powierzchnia naczynia gładka, barwy żółto-szarej.

Wtręt obcy stanowią dwa ułamki niecharakterystyczne, naczynia amfor kulistych, znajdowały się one wśród skorup (1).

Kubek (ryc. 30) z uchem wyniesionym ponad krawędź naczynia. Szyjka lejowato rozchylona na zewnątrz, oddzielona załomem od brzuśca. Krawędź szyjki półkolistą. Od strony zewnętrznej tuż pod kra-

węźnią znajduje się ornament w postaci poziomej linii złożonej z dołków wykonanych patykami. Brzusiec dwustożkowy o załamie złagodzone przez zaokrąglenie. Ucho wałkowate, nieznacznie spłaszczone przy krawędziach, górnym przyczepem umocowane do krawędzi szyjki, dolnym zaś na załamie brzuśca. Dno płaskie, słabo wyodrębnione. Powierzchnia barwy brunatno-żółtej z ciemniejszymi plamami. Wysokość naczynia 10,2 cm, średn. otworu 8 cm, średn. brzuśca 11,2 cm, średn. dna 5,2 cm, szer. ucha 2,4 cm.

Ryc. 74. Las Stocki, pow. Puławy, cmentarzysko „B”. Plan grobu XXV (20).

Pacior bursztynowy kolisty o przekroju poprzecznym płasko-wypukłym. Cały pacior pokryty jest jasno-brunatno-żółtą patyną. Średn. zewnętrzna 4,7 cm, średn. otworu 1,7 cm, grubość ściany wewnętrznej 1,1 cm, zewnętrznej 0,4 cm.

Grób III (2). Na głębokości około 20 cm pojawiła się pokrywa grobowa zbudowana ze średniej wielkości kamieni (wapniak) okrągłych i płaskich, tworzących warstwę grubości ok. 23 cm (ryc. 31). Pokrywa kształtu prostokątnego, o wym. 210x90 cm, osią dłuższą zorientowaną w kierunku północny-wschód, południowy-zachód. Po usunięciu pokrywy, na głębokości ok. 43 cm, licząc od pow. pola, spoczywał szkielet na czterech pasach kamiennych (ryc. 32), rozmieszczonych w równych mniej więcej odstępach. Pasy ułożone były pod czaszką, klatką piersiową, poniżej kości miednicy oraz pod kośćmi stopy. Od strony połud-

niowej i częściowo od strony północnej kilkanaście większych kamieni tworzyło boki obstawy. Natomiast od strony wschodniej i zachodniej, brak obstawy, być może, że zastępowały ją w/w. pasy kamienne. Ze szkieletu dochowały się kości czaszki (brak szczęki dolnej), w szczęce górnej brakowało siekaczy, na kości podniebienia (ściśle doń przylegając), znajdował się mały, płaski kamyk. Prócz wymienionych kości, zachowało się kilka żeber, kilka kręgów dolnych, kości miednicy, kości lewej kończyny górnej, prawa kość przedramienia oraz kości kończyn dolnych. Nieboszczyk ułożony był w pozycji wyprostowanej, głową zwrócony na południowy-zachód, twarzą na południe. Lewa ręka wyciągnięta wzdłuż, prawa kość przedramienia spoczywała na kościach miednicy. Wyposażenia brak.

Grób IV (6). Na głębokości około 20 cm pojawiły się luźnie rozrzucone kamienie. Zalegały one przestrzeń 120 x 80 cm. Po usunięciu warstwy kamieni nie stwierdzono śladów kości szkieletu i zabytków. Przymuszalnie jest to jeden z grobów zniszczonych w czasie karczowania lasu.

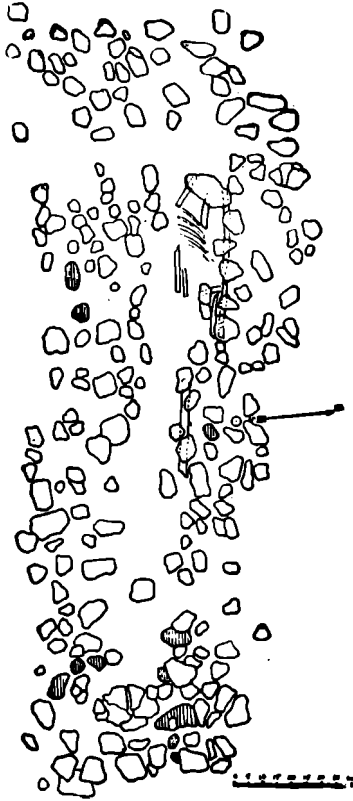
Grób V (7) (ryc. 33—34). Na głębokości ok. 25 cm pojawiła się pokrywa grobowa, zbudowana z jednej warstwy różnej wielkości kamieni. Pokrywa zorientowana osią dłuższą w kierunku wschód-zachód. Kształt pokrywy w przybliżeniu prostokątny z zaokrąglonymi narożnikami. Wymiary pokrywy 250 x 75 cm. Pod pokrywą, na głębokości około 39 cm licząc od powierzchni pola, spoczywał szkielet wewnątrz obstawy kamiennej zachowanej ze wszystkich czterech stron. Ze szkieletu dochowały się kości czaszki, kości kończyn górnych (lewa kość ramieniowa silnie uszkodzona i rozwleczona), oraz kości kończyn dolnych. Nieboszczyk ułożony był w pozycji wyprostowanej, głową zwrócony na zachód, twarzą na południe. Ręce zapewne wyciągnięte były wzdłuż ciała. Od strony północnej, koło czaszki leżały dwa kamienie, być może miały one na celu utrzymanie czaszki w określonej pozycji. Wyposażenia brak.

J a m a o d p a d k o w a. Na północ od grobu I (1), w odległości około 150 cm, znajdowała się jama odpadkowa kultury amfor kulistych.

Materiały znalezione luźnie na terenie cmentarzyska „A”

1) **A m f o r a** dwustożkowa o ostrym załomie brzuśca. Szyjka lejowato rozchylona, oddzielona wyraźnym załomem od brzuśca. Na przejściu szyjki w brzusec znajdują się dwa naprzeciwległe, kolanko-

wate ucha. Dolny przyczep uch tworzy plastyczną ozdobę. Powierzchnia gładka, barwy brunatno-żółtej z ciemniejszymi plamami. Przelom intensywnie czarny. Dno płaskie, wyodrębnione. Wysokość 15,2 cm, średn. otworu 9,5 cm, wys. szyjki 3 cm, średn. brzuśca 15,5 cm, średn. dna 5,5 cm.

Ryc. 75. Las Stocki, pow. Puławy, cmentarzysko „B”. Plan grobu XXVI (21).

Amforka znajdowała się w odległości około 3 m, na północny zachód od grobu II (2), ułożona na boku, wylotem skierowana na południowy-zachód.

2) Narzędzie z krzemienia pasiastego (ryc. 35), wykonane na oślupku. Krawędzie boczne drobno-zaluskane, jeden koniec zatępiony szpiczacie, drugi półkolisty. Po jednej stronie pozostawiona kora wapienna.

Cmentarzisko „B“

Grób I (1) (ryc. 36—37). Na głębokości 18—20 cm znajdowała się warstwa kamieni (wapniak), tworząca pokrywę grobową. Kształt pokrywy podłużny, w przybliżeniu nieregularnie prostokątny, o wymiarach 200x85 cm, osią dłuższą zorientowany w kierunku wschód-zachód. Środkową część pokrywy stanowiły kamienie luźnie rozrzucone, wśród których pojawiły się kości udowe szkieletu. W zachodniej części pokrywy znajdowała się amfora, dolną częścią tkwiąc wśród kamieni obstawy. Po usunięciu kamieni, na głębokości około 35 cm licząc od powierzchni pola, pojawiły się kości szkieletu z którego dochowały się dwa zęby, kawałek żebra, rozwleczone kości kończyn górnych poniżej kości udowych). Nieboszczyk spoczywał z nogami ugiętymi w kolanach i nieco uniesionymi ku górze, stopami skierowany na wschód. Na ślady czaszki nie natrafiono, Od strony południowej, zachodniej oraz częściowo północnej luźno związane ze sobą kamienie tworzyły obstawę.

W okolicy, gdzie przypuszczalnie powinna znajdować się czaszka stała amforka (1) wylotem skośnie skierowana ku górze w kierunku wschodnim. Na północny-wschód od amforki, w odległości około 35 cm leżał wiór krzemienny (2), na przedłużeniu linii, w odległości 55 cm (licząc od amforki), obok kamieni obstawy, leżało dłutko krzemienne (3). Tuż przy lewej kości udowej, cokolwiek poniżej złożona była piłka krzemienna (4).

1) *Amfora* (ryc. 38) dwustożkowa z załomem brzuśca zaokrąglonym. Szyjka wyraźnie oddzielona od brzuśca załomem podkreślonym płytkim rowkiem. Krawędź skośnie ścięta do wewnątrz, półokrągła. Górna partia szyjki nieznacznie zagięta do wewnątrz. Tuż pod krawędzią, od strony zewnętrznej, znajduje się ornament złożony z poziomego odcisku sznura dwudzielnego, poniżej którego biegnie rząd zygzaczków wykonanych stempelkiem. Na przejściu szyjki w brzusiec umieszczone są dwa ucha kolankowate. Od dolnej nasady uch aż do załomu brzuśca zwiesza się pionowy rząd poziomych kresek, któremu towarzyszą po bokach zygzaczkami wykonane stempelkiem. Mniej więcej w równych odstępach, na przemianległe, znajduje się ornament złożony z dwu pionowych (równoległych), linii odcisniętych sznurem dwudzielnym, zamkniętych po bokach zygzaczkami odcisniętym stempelkiem. Ornament podkreśla tektonikę naczynia. Dno wyraźnie wyodręb-

nione, płaskie. Powierzchnia gładka, barwy szaro-żółtej z ciemniejszymi plamami.

Wysokość 18 cm, średn. otworu 10 cm, wys. szyjki 3,8 cm, średn. brzuśca 18 cm, średn. dna 6,5 cm.

2) **Wiór krzemienny** (ryc. 39). Krawędź boczna wyżębiona, silnie wyświecona. Narzędzie wykonane z krzemienia nadburzańkiego. Długość 4 cm.

Ryc. 76. Las Stocki, pow. Puławy, cmentarzysko „B”.
Wisiorek kościany z grobu XXII (22).

3) **Dłutko** (ryc. 39) czworościenne, gładzone przy ostrzu. Obuch cienki. Narzędzie wykonane z krzemienia „pasiastego”. Długość dłuta 7,5 cm, szer. ostrza 2,7 cm, szer. obucha 2 cm.

4) **Piłka** (ryc. 39) z krzemienia nadburzańkiego. Krawędzie boczne wyżębione, tylec półkolisty zatępiony tworzy drapacz. Szczyt szpiczasto załuskany od strony dolnej i grzbietowej. Narzędzie posiada połączone cechy piłki, drapacza i rozwiertnika. Długość narzędzia 10 cm, szerokość 17 cm.

Grób II (2) (ryc. 40). Na głębokości ok. 20 cm pojawił się wierzch pokrywy kamiennej, zbudowanej z jednej warstwy różnej wielkości i kształtu kamieni (wapniak). Pokrywa zorientowana była osią dłuższą w kierunku wschód-zachód. Kształt pokrywy prawie prostokątny o wymiarach 225 cm na 175 cm. Część nasypu od strony południowo-zachodniej silnie uszkodzona. Pod pokrywą na głębokości mniej więcej około 35—40 cm, licząc od powierzchni pola, spoczywał szkielet, z którego dochowały się kości czaszki, kilka kręgow, żebra, kości miednicy, fragmenty kości udowych oraz kości podudzia, które znajdowały się od w/w. kości w odległości około 60 cm na wschód. Nieboszczyk ułożony był w pozycji wprostowanej, głową zwrócony na zachód. Ręce wyprostowane były zapewne wzdłuż ciała. Wśród kości szkieletu znajdowały się dwa okrzeski krzemienne. Kilkaścian kamieni luźnie rozrzuconych na dnie grobu, być może stanowiło ślad dawnej obstawy.

W środkowej i zachodniej części grobu wystąpiły ślady węgielków drzewnych oraz korzenie drzew.

1) O k r z e s e k krzemieny ze śladami załuskania na krawędzi bocznej, słabo wyświecony. Krzemień czarny radbużański.

2) O k r z e s e k krzemieny, zbliżony swym charakterem do wióra. Krzemień szary biało nakrapiany.

Grób III (3) (ryc. 41). Na głębokości ok. 15 cm znajdował się wierzch pokrywy grobowej zbudowanej z różnej wielkości i kształtu kamieni. Pokrywa zorientowana była osią dłuższą w kierunku północ-południe. Kształt pokrywy prawie prostokątny o wymiarach 185x90 cm. Już wśród wierzchnich kamieni pokrywy znajdowały się kości szkieletu. Po usunięciu pokrywy na głębokości około 25—30 cm licząc od powierzchni pola, natrafiono na szkielet, z którego zachowały się kości czaszki, kości kończyn górnych, kości miednicy, kości kończyn dolnych. Szczęka dolna leżała przesunięta na odległość 23 cm, w kierunku wsch. Kości prawego uda, spoczywały na lewej kości udowej, natomiast kości podudzia (tak lewego jak i prawego) leżały równolegle do siebie. Nieboszyk ułożony był w pozycji wyprostowanej, głową zwrócony na północ, twarzą na południowy wschód. Ręce wyciągnięte były wzdłuż ciała. Od strony zachodniej, północnej i południowej znajdowały się kamienie leżące na tej samej mniej więcej głębokości co szkielet. Wyposażenia brak.

(Uwaga: wobec tego, iż kości szkieletu pojawiły się już wśród górnej części pokrywy, należy się liczyć z tym, że pewne zmiany w układzie kości szkieletu nastąpiły prawdopodobnie w czasach późniejszych).

Grób IV (4). Na głębokości około 20 cm znajdował się wierzch pokrywy grobowej (ryc. 42), zbudowanej z kilku warstw różnej wielkości i kształtu kamieni. Pokrywa zorientowana była osią dłuższą w kierunku wschód-zachód z nieznacznym odchyleniem na północ. Kształt pokrywy prostokątny o wymiarach 260 cm x 100 cm. Po usunięciu pokrywy na głębokości około 90 cm licząc od powierzchni pola natrafiono na drobne kawałki kości w bardzo złym stanie zachowane. Nie udało się ustalić pozycji w jakiej ułożony był nieboszyk. Wyposażenia brak.

Grób V (5) (ryc. 43). Na głębokości ok. 20 cm znajdował się wierzch pokrywy grobowej zbudowanej z dwu warstw różnej wielkości i kształtu kamieni. Pokrywa zorientowana była osią dłuższą w kierunku wschód-zachód z odchyleniem na południe. Kształt pokrywy prawie prostokątny o wymiarach około 270 cm x 110 cm. Część pokrywy południowo-zachodnia uległa zupełnemu zniszczeniu (prawdopodobnie w czasie kar-

czowania lasu). Po usunięciu pokrywy na głębokości około 75 cm licząc od powierzchni pola natrafiono na kości szkieletu, z którego dochowały się kości kończyn dolnych (tj. kości udowe i kości podudzia) oraz drobna kostka (może krąg piersiowy), która znajdowała się w odle-

Ryc. 77. Las Stocki, pow. Puławy, cmentarzysko „B”. Plan grobu XXX (25).

głości około 55 cm w kierunku zachodnim od kości udowych. Nieboszczyk ułożony był w pozycji wyprostowanej, głową zwrócony zapewne na zachód. Od strony północnej, wschodniej oraz częściowo zachodniej (tylko do połowy), zachowała się zwarta obstwa kamienna. Wśród kamieni obstawy od strony północnej, mniej więcej w okolicy lewej stopy tkwiła amforka, wylotem (tj. otworem szyjki) zwrócona nieco ku górze, w kierunku południowym. Amforka znajdowała się na

głębokości około 65 cm — licząc od pow. pola. Poniżej amforki około 9 cm w kierunku wschodnim, również wśród kamieni obstawy znajdował się topór z guzowym obuchem, który był zwrócony ostrzem do wnętrza grobu.

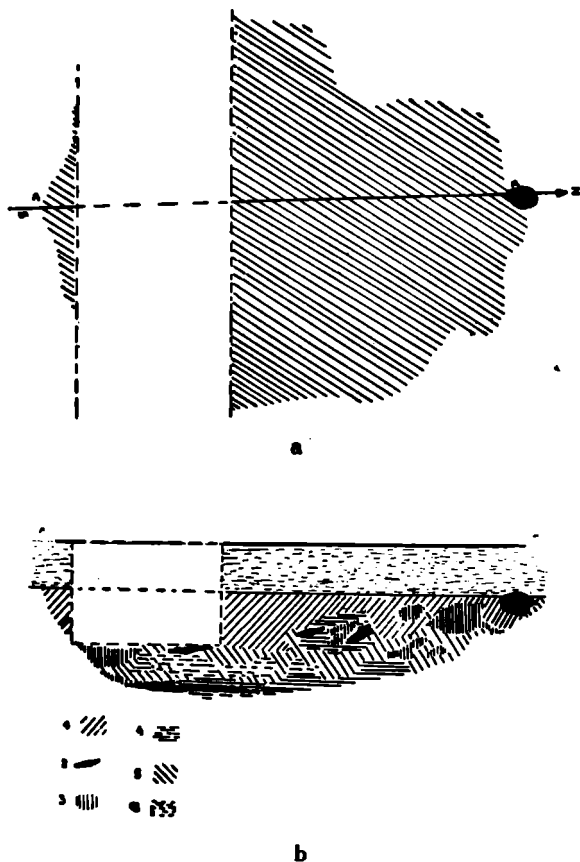
1) **A m f o r k a** (ryc. 44) dwustożkowa z załomem brzuśca złagodzoneym przez zaokrąglenie. Szyjka prawie cylindryczna, oddzielona jest od brzuśca wyraźnym, płytkim rowkiem. Tuż poniżej krawędzi nieznacznie uszkodzonej, od strony zewnętrznej znajdują się dwa poziome odciski sznura dwudzielnego. Na przejściu szyjki w brzusec umieszczone są dwa naprzeciwległe, kołankowato zgięte ucha. Dolny przyczep uch tworzy plastyczny ornament wachlarzowaty, zanikający ku załomowi brzuśca. Dolna część brzuśca przechodzi stożkowato w dno płaskie, nieznacznie wyodrębnione, po środku zakłęśłe. Powierzchnia naczynia gładka, barwy ciemno brunatnej, miejscami czerwono-żółtej. Wysokość amfory 16 cm, średn. otworu 8,8 cm, średn. brzuśca 16,4 cm, średn. dna 5,5 cm.

2) **T o p ó r** (ryc. 87) z guzowym obuchem o przekroju poprzecznym prawie kolistym. Ostrze silnie uszkodzone. Długość topora w stanie obecnym 13,5 cm, średn. obucha 5,6 x 5,3 cm, najw. szer. przy otworze 6,8 cm, najw. szer. ostrza 6,3 cm, średn. otworu 2,6 cm.

Grób VI (6) (ryc. 45). Na głębokości ok. 20 cm natrafiono na dwa skupiska kamieni różnej wielkości i kształtu. Kamienie stanowiły pokrywę grobową o wymiarach 180 x 110 cm. Pokrywa zorientowana była osią dłuższą w kierunku wschód-zachód. Po usunięciu kamieni natrafiono na zmiążdżone kości czaszki złożone we wschodniej części grobu. Na inne kości szkieletu nie natrafiono. Nieboszczyk zwrócony był zapewne głową w kierunku wschodnim. Od strony południowo zachodniej pokrywa grobowa połączona była z drugim skupiskiem kamieni kształtu prostokątnego o wymiarach 110 cm x 65 cm. Po usunięciu pokrywy w zachodniej części — znajdowały się ślady węgielków drzewnych, zgrupowane na przestrzeni 45 cm x 35 cm.

Grób VII (6a) (ryc. 46). W odległości ok. 50 cm od grobu VI (6), w kierunku na zachód natrafiono na głębokości ok. 20 cm na pokrywę grobową zbudowaną z średniej wielkości kamieni. Pokrywa zorientowana była osią dłuższą w kierunku wschód-zachód. Kształt pokrywy prostokątny o wymiarach 260 cm x 110 cm. Po usunięciu kamieni pokrywy natrafiono na głębokości około 35—40 cm na kości szkieletu, z którego dochowały się zmiążdżone kości czaszki, kości kończyn dolnych (tj. kości udowe i kości podudzia). Nieboszczyk spoczywał w po-

zycji wyprostowanej, głową zwrócony na zachód. Od strony północnej i południowej a także częściowo wschodniej i zachodniej otaczały szkielet dość duże kamienie leżące na tym samym poziomie co i kości, które stanowiły obstawę grobową. Wśród kamieni pokrywy znajdował się mały okrzesek krzemienny. Wyposażenia brak.

Ryc. 78. Las Słocki, pow. Puławy, cmentarzysko „B”,

a) rzut poziomy jamy kulturowej I (16),

b) przekrój pionowy wzdłuż linii A—B;

1 — less przemieszany z ciemną ziemią, 2 — warstwa lessu przemieszanego z węglem drzewnym, 3 — less wypalony na czerwono, 4 — less wypalony na brązowo, 5 — warstwa ziemi (lessu?) ciemnobrunatnej, 6 — humus.

Na północ od grobu, w odległości około 60 cm, natrafiono na kilkanaście średniej wielkości kamieni (wapniak), obok których wystąpiły ślady węgielków dzewnych zgrupowane na przestrzeni 20 cm x 20 cm.

Grób VII (7). Na głębokości około 25 cm pojawił się wierzch pokrywy grobowej zbudowanej z kilku warstw, większych i mniejszych kamieni. Pokrywa zorientowana była osią dłuższą w kierunku wschód-zachód z dużym odchyleniem na południe. Kształt pokrywy prostokątny o wymiarach 220 cm x 90 cm. Po usunięciu kamieni natrafiono na głębokości około 85 cm licząc od obecnej powierzchni pola, na ślad kości (może kończyny dolnej), leżący mniej więcej po środku długości grobu. Na inne kości szkieletu nie natrafiono. Wyposażenia brak.

Grób IX (8) (ryc. 47). Na głębokości ok. 18—20 cm pojawił się wierzch pokrywy grobowej zbudowanej z kilku większych oraz kilkudziesięciu mniejszych kamieni. Pokrywa zorientowana była osią dłuższą w kierunku wschód-zachód z nieznacznym odchyleniem na północ. Kształt pokrywy prawie prostokątny o wymiarach 155x75 cm. Pomiędzy kamieniami pokrywy pojawiły się niektóre kości szkieletu. Po całkowitym usunięciu kamieni, na głębokości około 35 cm licząc od obecnej powierzchni pola, natrafiono na dalsze kości szkieletu, z których zachowały się zmiażdżone kości czaszki, kości kończyny górnej (prawej) i fragmenty lewej, ząb, kości kończyn dolnych oraz kości stopy. Nieboszczyk ułożony był w pozycji wyprostowanej, głową zwrócony na zachód. Ręce były wyciągnięte zapewne wzdłuż ciała. Obok prawej kości udowej leżał ząb. Przy lewej kości udowej — od strony północnej — złożony był odłupek krzemieny (amorficzny). Poniżej lewej kończyny dolnej (pod kolanem) podłożony był większy kamień.

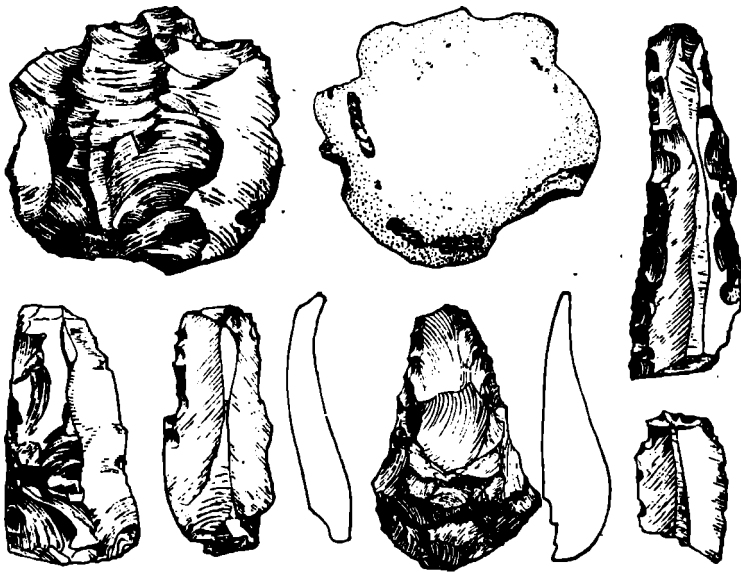
(Uwaga: część pokrywy grobowej uległa zniszczeniu (szczególnie część północno-wschodnia) w czasie różnych prac ziemnych wykonywanych w związku z uprawą roli w czasach obecnych).

Grób X (9) (ryc. 48—49). Na głębokości ok. 18 cm natrafiono na wierzch pokrywy grobowej zbudowanej z różnej wielkości i kształtu kamieni. Pokrywa zorientowana była osią dłuższą w kierunku wschód-zachód. Kształt pokrywy prostokątny o wymiarach 165x80 cm. Po usunięciu kamieni na głębokości około 35 cm licząc od obecnej powierzchni pola, natrafiono na szkielet, z którego zachowały się kości czaszki, kręgi, obojczyk lewy i prawy, kości lewego i prawego ramienia, fragmenty obu kości przedramieniowych, szczątki kości miednicy oraz kości kończyn dolnych. Nieboszczyk spoczywał w pozycji wyprostowanej, głową zwrócony na zachód, twarzą na wschód (głowa wsparta była na kamieniu). Ręce wyprostowane wzdłuż ciała. Od strony północnej obok kości podudzia leżał ząb. Od strony południowej obok kości prawego przedramienia również znajdował się ząb. Na kości czołowej (ok. 2 cm

ponad łukiem brwiowym) na przedłużeniu glabelli znajdowało się niewielkie, prostokątne (1 cm x 1,5 cm) zagłębienie, nie przechodzące na wylot czaszki.

Wyposażenia brak.

(Uwaga: Od strony południowej, na tej samej mniej więcej głębokości co szkielet znajdowało się kilka średniej wielkości kamieni, być może jest to pozostałość obstawy grobowej).

Ryc. 79. Las Stocki, pow. Puławy, cmentarzysko „B”. Zabytki krzemienne zebrane luźnie z terenu cmentarzyska; a) duży nieregularny odlupek krzemienisty z zachowaną korą wapienną, b) narzędzie krzemienne znalezione obok jamy kulturowej I (16), c) fragment uszkodzonego dłutka krzemienistego, d) wiór z załuską kręwą boczną, e) drapacz wykonany na odlupku, f) fragment piłki wiórowej. 1/2 w. n.

Grób XI (10) (ryc. 50—51). Na głębokości 17 cm natrafiono na wierzch pokrywy grobowej zbudowanej z kilku warstw kamieni. Pokrywa zorientowana była osią dłuższą w kierunku wschód-zachód z nieznacznym odchyleniem na południe. Kształt pokrywy prostokątny o wymiarach 225 x 100 cm. Po usunięciu kamieni na głębokości około 75 cm licząc od powierzchni pola, natrafiono na szkielet, z którego zachowały się kości kończyn dolnych (tj. kości udowe i kości podudzia) oraz jedna kość zapewne — śródstopia. W odległości około 60 cm od kości udo-

wych, w kierunku zachodnim leżały zęby. Nieboszczyk ułożony był w pozycji wyprostowanej, głową zwrócony na zachód, twarzą na południe (!). Zmarły spoczywał na kilkunastu dość dużych, płaskich kamieniach, tworzących dość zwarty bruk na dnie grobu.

Przy kości śródstopia, od strony wschodniej, w odległości około 15 cm leżał topór rogowy ostrzem skierowany na północ, dolną częścią otworu — w kierunku szkieletu. Od strony południowej, północnej, zachodniej oraz wschodniej, zmarłego otaczały dość duże kamienie, stanowiące zwartą obstawę grobową.

1) Topór rogowy (ryc. 52) z asymetrycznym ostrzem, jednostronnie ściętym. Topór zaopatrzony jest w elipsowaty otwór do osadzenia rękojeści. Wymiary topora: dł. 21 cm, średn. otworu 4 x 2 cm. Stan zachowania dobry.

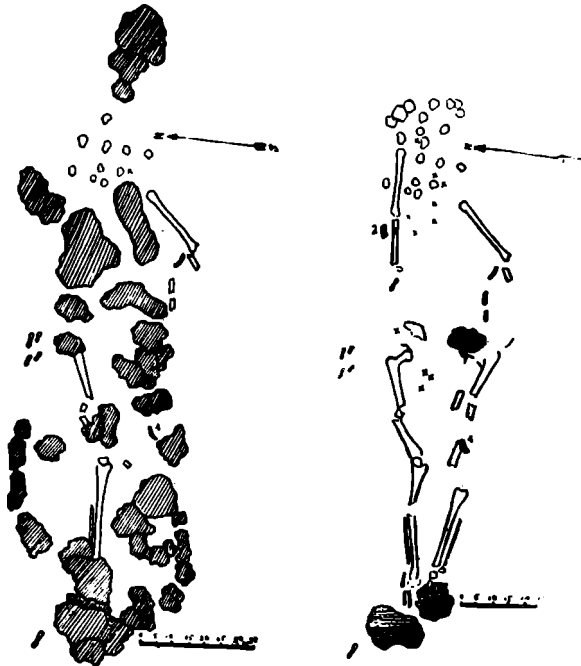
Grób XII (11) (ryc. 53—55). Na głębokości ok. 20—21 cm natrafiono na wierzch pokrywy grobowej zbudowanej z różnej wielkości i kształtu kamieni. Kształt pokrywy prawie prostokątny o wym. 255 x 145 cm. Pokrywa zorientowana była osią dłuższą w kierunku wschód-zachód. Po usunięciu wierzchnich kamieni pokrywy pojawiły się kości dwu szkieletów (tj. szkielet osobnika „a” oraz osobnika „b”), przy czym osobnik „a” leżał na poziomie nieco wyższym, niż osobnik „b”.

Szkielet „a” (ryc. 55), z którego zachowały się kości czaszki, żebra, kości kończyn górnych oraz częściowo kości miednicy (nie natrafiono natomiast na jakiegokolwiek ślady kości kończyn dolnych), spoczywał na kilku dość dużych, płaskich kamieniach. Zmarły spoczywał na lewym boku, głową zwrócony na zachód, twarzą na północ. Lewa ręka była silnie zgięta w łokciu z dłonią skierowaną ku twarzy (być może podłożoną pod lewy policzek), natomiast prawa ręka zgięta pod kątem prostym, leżała na lewej — przy czym kości przedramienia ułożone były mniej więcej równoległe do kości twarzy. Wyposażenia brak.

Szkielet „b”, z którego dochowały się zmiażdżone kości czaszki, kości kończyn górnych, kości kończyn dolnych oraz lewy i prawy obojczyk i fragment łopatki, znajdował się na poziomie nieco niższym od poprzednio opisanego szkieletu (ok. 25 cm) w odległości około 20 cm, w kierunku południowym. Nieboszczyk spoczywał w pozycji wyprostowanej, głową zwrócony na zachód, twarzą na południowy wschód. Ręce wyciągnięte wzdłuż ciała. Pod czaszką oraz lewą kością udową znajdowały się średniej wielkości, płaskie kamienie. Przy czaszce (obok kości potylicznej) leżał ułamek kościanego narzędzia (sztylet kościany).

1) Ułamek narzędzia kościanego (ryc. 35) o ostro zakończonym szczycie (prawie trójkątnym). Narzędzie wykonane jest z kości płaskiej, gładzonej z zaokrąglonymi krawędziami bocznymi.

Szkielet „c“, z którego zachowały się kości czaszki, ułamek żebra, lewa kończyna górna oraz fragmenty prawej, kości kończyn dolnych, spoczywał pod kamieniami, na których leżał osobnik „a“, na głębokości około 65 cm (tj. poziom na jakim spoczywał osobnik „b“) licząc od

Ryc. 80. Las Stocki, pow. Puławy. Cmentarzysko „C“, grób I (3); a) wierzchnia warstwa kamieni nad grobem, b) plan grobu po zdjęciu warstwy kamieni.

obecnej powierzchni pola. Nieboszczyk ułożony był w pozycji wyprostowanej, głową zwrócony na zachód, twarzą na północny-wschód. Ręce wyprostowane. Nogi silnie zsunięte (szczególnie kości podudzia) do siebie. Pod czaszką znajdował się średniej wielkości kamień, kilka kamieni znajdowało się również na wysokości miednicy oraz lewego boku. Obok czaszki od strony południowej (tj. przy kości potylicznej) leżał puchar tulipanowaty, otworem zwrócony nieco skośnie na wschód. Wewnątrz pucharu znajdował się ząb zwierzęcy oraz fragment ostrza

narzędzia kościanego (sztylet kościany). Na zachód od pucharu w odległości około 3 cm, leżała flaszka z kryzą — zwrócona nieco skośnie otworem w dół, dnem skierowana ku górze w kierunku południowym.

2) *Czasza tulipanowata* (ryc. 56) z wysoką lejowato rozchyloną szyjką, pośrodku której znajduje się nieznaczne wypuklenie na zewnątrz. Krawędź szyjki płaska, nieznacznie odchyłona na zewnątrz. Szyjka oddzielona od brzuśca dość wyraźnym załomem, niezbyt ostrym. Brzusiec dwustożkowy o załomie złagodzonej przez zaokrąglenie. Dolna część brzuśca przechodzi w półkuliste, nieznacznie spłaszczone dno. Czasza pozbawiona jest jakichkolwiek ozdób. Powierzchnia gładka, barwy żółto-czerwonej z ciemniejszymi plamami. Wysokość naczynia 13,5 cm, średn. otworu 15,8 cm, średn. brzuśca 7 cm, średn. dna około 5,3 cm, wys. szyjki 9,5 cm, głębokość pucharu 10,7 cm.

3) *Ułamek narzędzia kościanego* (ryc. 35) o ostro zakończonym szczycie (prawie trójkątnym). Narzędzie wykonane jest z kości płaskiej, gładzonej. Wymiary narzędzia: w stanie obecnym: dł. około 4,5 cm, najw. szer. 1,8 cm.

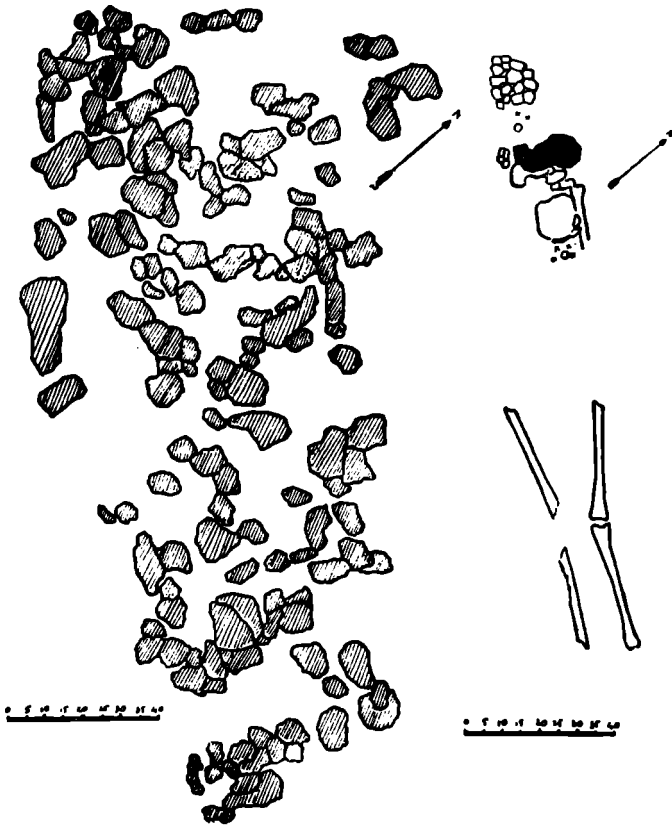
4) *Ząb zwierzęcy (siekać)* częściowo uszkodzony.

5) *Flaszka z kryzą* (ryc. 57) z szyjką cylindryczną, z krawędzią nieznacznie odwiniętą na zewnątrz, szyjka przechodzi w kryzę o krawędzi zaokrąglonej i nieco zgrubiałej. Brzusiec kulisty, nieznacznie spłaszczony na dnie z płytkim okrągłym wgłębieniem. Powierzchnia gładka, barwy żółto-brunatnej z ciemniejszymi plamami. Wysokość naczynia 13,4 cm, średn. otworu 5 cm, wys. szyjki 2,2 cm, średn. kryzy 6,6 cm, średn. brzuśca 10,4 cm, średn. dna 3 cm.

Wśród kamieni pokrywy grobowej, w jej części wschodniej znajdował się odłupek krzemienisty — krzemień szary biało nakrapiany.

Grób XIII (11a) (ryc. 53—54). W odległości ok. 30 cm, na północ od grobu XII (11) natrafiono na głębokości ok. 20 cm, na kamienie pokrywy grobowej — silnie uszkodzonej w środkowej części. Pomiedzy kamieniami znajdowały się luźne kości szkieletu. Kształt pokrywy w przybliżeniu prostokątny o wymiarach 185 x 65 cm. Po usunięciu kamieni pokrywy na głębokości około 50 cm licząc od obecnej powierzchni pola, natrafiono na szkielet, z którego zachowały się zmiażdżone kości czaszki, żebro, kręgi, prawa kończyna górna, fragment prawej kości miednicznej, kości prawej oraz lewej kończyny dolnej. Nieboszczyk ułożony był głową na zachód, twarzą na południe w pozycji wyprostowanej. Obok prawej kości miednicznej znajdował się mały kamień.

Na północ od kości czaszki w odległości około 10 cm leżał dzbanuszek. Przy lewej kości podudzia w odległości około 15 cm znajdował się amfora. Na północny-zachód w odległości 25 cm od kości czaszki leżał odłupek z krzemienia szarego biało nakrapianego.

Ryc. 81. Las Stocki, pow. Puławy. Cmentarzysko „D”, grób I (1);
a) warstwa kamieni nad grobem. b) plan grobu po zdjęciu warstwy kamieni.

(Uwaga: Środkowa część pokrywy grobowej była uszkodzona przez korzenie drzew — rosnącego tutaj niegdyś lasu. Wymienione wyżej naczynia w czasie odpreparowania grobu przedstawiały się jako skupiska ułamków naczyń, które po zrekonstruowaniu dały się typologicznie określić).

1) D z b a n u s z e k (ryc. 58) z lejowato rozchylną szyjką. Załom między brzusem a szyjką bardzo łagodny, zaznaczony jedynie

przewężeniem. Największe wydęcie brzuśca przeniesione jest w dolną część naczynia, przechodząc łagodnie w płaskie, nieznacznie zaznaczone dno. Naczynie zaopatrzone jest w niewielkie taśmowate ucho, umocowane nieco skośnie w stosunku do płaszczyzny krawędzi szyjki. Górny przyczep umocowany jest w miejscu przewężenia szyjki, dolny zaś nieco powyżej środka wysokości naczynia. Krawędź szyjki zdobiona jest poprzecznymi nacięciami. Powierzchnia gładka, barwy czerwono-żółtej.

Wymiary naczynia: wys. 9,6 cm, średn. otworu 5,7 cm, średn. brzuśca 7,8 cm, średn. dna 5 cm.

2) *A m f o r a* (ryc. 59) dwustożkowa o zarysie brzuśca złagodzonego przez zaokrąglenie. Szyjka lejowato rozchylona na zewnątrz, posiada nieznaczne uwypuklenie mniej więcej pośrodku wysokości. Krawędź szyjki półokrągła, wywinięta lekko na zewnątrz, od strony wewnętrznej jest nieco zgrubiała. Brzusiec wyraźnie oddzielony od szyjki dość ostrym załomem podkreślonym rowkiem. Na przejściu szyjki w brzusiec umieszczone są dwa, stosunkowo małe, naprzeciwległe, kolankowato zgięte ucha. Dolna część brzuśca przechodzi stożkowato w wyraźnie zaznaczone, pośrodku zakłęśłe dno. Powierzchnia gładka, barwy czerwono-żółtej, miejscami brunatnej.

Wymiary naczynia: wys. 16,8 cm, średn. otworu 10,5 cm, średn. brzuśca 17,8 cm, wys. szyjki 2,5 cm, średn. dna 6,5 cm.

3) *O d ł u p e k z k r z e m i e n i a* szarego biało nakrapianego.

Grób XIV (11b) (ryc. 60). Na głębokości 20 cm pojawiła się pokrywa grobowa, zbudowana z mniejszych i większych kamieni. Pomiedzy kamieniami pokrywy w jej południowo zachodniej części, pojawiły się kości czaszki, oraz żebra. Kształt pokrywy w przybliżeniu prostokątny o wymiarach 200 cm x 65 cm. Pokrywa zorientowana była osią dłuższą w kierunku wschód-zachód z odchyleniem na południe. Po usunięciu wierzchniej warstwy kamieni na głębokości około 35—40 cm licząc od pow. obecnej pola, natrafiono na szkielet, z którego zachowały się kości (częściowo zmiążdżonej czaszki, kości lewej kończyny górnej oraz kości przedramienia prawego, żebra, kręgi, kości kończyn dolnych. Niektóre żebra, jak i kręgi przesunięte były ponad czaszkę — to samo lewa kość przedramienia. Nieboszczyk ułożony był w pozycji wyprostowanej, głową zwróconą na zachód, twarzą na południe Ręce złożone były dłońmi na biodra.

Od strony północnej, zachodniej oraz częściowo południowej szkielet otaczały średniej wielkości kamienie, które znajdowały się na tej samej głębokości co i kości szkieletu.

Wypozażenia brak.

(Uwaga: Od strony północnej w odległości około 40 cm od pokrywy grobowej znajdowało się kilka kamieni ułożonych w półkole).

Ryc. 82. Las Stocki, pow. Puławy. Cmentarzysko „D”, grób II (2); a) wierzchnia warstwa kamieni nad grobem, b) plan grobu po zdjęciu warstwy kamieni.

Grób XV (12) (ryc. 61—62). Na głębokości ok. 20 cm znajdował się wierzch pokrywy grobowej zbudowanej z dużych oraz średniej wielkości kamieni. Kształt pokrywy prostokątny o wymiarach 220 x 90 cm. Pokrywa była zorientowana w kierunku wschód-zachód. Po usunięciu wierzchnich kamieni na głębokości około 35—40 cm licząc od powierzchni pola, natrafiono na szkielet, z którego zachowały się kości czaszki, kilka zębów, kawałki kości długich (może kończyn górnych) oraz kości kończyn dolnych, przy czym z prawej koczyny dolnej za-

chowała się jedynie kość udowa. Nieboszczyk spoczywał w pozycji wyprostowanej, głową zwrócony na zachód, twarzą na południe (?). Ręce wyciągnięte wzdłuż (?). Pod prawą kością udową znajdował się dość duży, płaski kamień, nieco mniejszych rozmiarów kamień znajdował się również pod lewą kością udową (mniej więcej w okolicy stawu kolanowego). Obok czaszki w odległości około 6 cm na zachód ustawiona była amforka wylotem skierowana ku górze. Na północ od amforki w odległości ok. 8 cm, leżało narzędzie wykonane na wiórze z krzemienia pasiastego.

Od strony południowo-zachodniej znajdowało się skupisko kamieni luźnie rozrzuconych na przestrzeni około 95 cm x 85 cm. Po usunięciu kamieni natrafiono na ślady węgielków drzewnych oraz korzeni drzew rosnącego tutaj niegdyś lasu. Ślady węgli drzewnych występowały na przestrzeni 65 cm x 45 cm.

(Uwaga: Kości czaszki wykazują ślady złuszczeń oraz spękań charakterystycznych dla częściowo nadpalonych kości).

1) **A m f o r k a** (ryc. 63) o zarysie brzuśca dwustożkowym. Górna część szyjki częściowo uszkodzona. Brzusiec wyraźnie oddzielony od szyjki załosem. Na przejściu szyjki w brzusiec umieszczone są dwa naprzeciwległe kolankowato zgięte ucha. Dolna część brzuśca przechodzi stożkowato w płaskie, niewyodrębnione, cokolwiek przy brzegu załkłe dno. Powierzchnia gładka, barwy żółto-siwej, miejscami brunatnej. Wymiary amforki: wys. (po częściowej rekonstrukcji szyjki) 11,6 cm, średn. otworu 4,6 cm, średn. brzuśca 10,5 cm, średn. dna 6,7 cm.

2) **N a r z ę d z i a k r z e m i e n n e** (ryc. 64). Narzędzie wykonane jest na wiórze z krzemienia „pasiastego“, posiada ono półkuliście załpiony tylec grubym retuszem. Szczyt szpiczaście załstrzony załuskany jest nieco drobniejszym retuszem przykrawędnie i powierzchniowo tworząc rozwiertnik (świder). Szczyt narzędzia jak i część przy nim jest silnie wyświecona, natomiast pozostała część nie wykazuje jakichkolwiek śladów wyświecenia. Długość narzędzia 11 cm, najw. szer. ok. 1,7 cm, grubość około 0,4 cm.

Grób XIV (12a) (ryc. 61—62). Na południe od grobu XV (12), w odległości ok. 35—38 cm natrafiono na pokrywę grobową zbudowaną ze średniej wielkości kamieni. Kształt pokrywy nieregularnie prostokątny o wymiarach 150x95 cm. Pokrywa zorientowana była osią dłuższą w kierunku wschód-zachód. Część pokrywy północno-zachodnia uległa częściowemu zniszczeniu. Po usunięciu wierzchniej warstwy kamieni na głębokości około 35—40 cm licząc od obecnej pow. pola, natrafiono

na kilka kawałków zniszczonej zupełnie czaszki, na wschód od niej w odległości 15 cm znajdowały się zęby, obok których natrafiono na parę kości trudnych do określenia (może kości kończyny górnej (?)). Nieboszczyk ułożony był głową na zachód, twarzą na południe lub na wschód (?).

Ryc. 83. Las Stocki, pow. Puławy. Cmentarzysko „D”, grób II (2).

Wyposażenia brak.

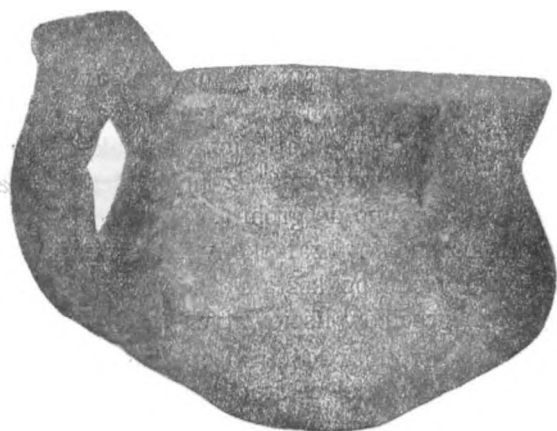
(Uwaga: Nie jest wykluczone, iż jest to grób dziecka, za czym przemawiają: cienkie kości czaszki jak i zęby, które nie wykazują starć korony).

Grób XVII (13) (ryc. 65). Na głębokości ok. 20 cm znajdował się wierzch pokrywy grobowej zbudowanej z kilku większych oraz średniej wielkości kamieni. Kształt pokrywy prostokątny o wymiarach 230 cm x 115 cm. Pokrywa była zorientowana osią dłuższą w kierunku wschód-zachód z niewielkim odchyleniem na południe. Po usunięciu wierzchnich kamieni na głębokości około 35—40 cm licząc od obecnej powierzchni pola natrafiono na szkielet, z którego zachowały się fragmenty czaszki, prawa kość ramieniową oraz fragmenty kości kończyn dolnych. Szczęka dolna oddalona była od czaszki 15 cm w kierunku na północny-zachód. Nieboszczyk ułożony był w pozycji wyprostowanej, głową zwrócony na zachód, twarzą na północ (?). Ręce wyprostowane wzdłuż ciała. Na wysokości klatki piersiowej leżały dwa średniej wielkości, płaskie kamienie. Pod lewą kość podudzia podłożony był płaski kamień. Od strony zachodniej oraz częściowo północnej i południowej leżało kilkanaście różnej wielkości kamieni — na tym samym mniej więcej poziomie co i kości szkieletu. Wyposażenia brak.

Grób XVIII (13a). W odległości około 80 cm, w kierunku południowo-zachodnim od grobu XVII (13), znajdowała się grupa kamieni o wymiarach 70 x 40 cm, podługowatego kształtu, przy czym osią dłuższą była ona (tj. grupa kamieni) zorientowana w kierunku północ-południe z niewielkim odchyleniem na zachód. Po usunięciu kamieni, na głębokości około 35—40 cm licząc od obecnej powierzchni pola, natrafiono na szczątki szkieletu, z którego zachowały się żebra, fragment szczęki, kilka luźnie leżących zębów oraz kręgi. Stan zachowania szkieletu nie pozwolił na ustalenie pozycji w jakiej spoczywał zmarły. Wyposażenia brak.

Grób XIX (14) (ryc. 66—68). Na głębokości 35 cm znajdował się wierzch pokrywy grobowej zbudowanej ze średniej wielkości kamieni. Kształt pokrywy prostokątny o wymiarach 355x175 cm. Pokrywa zorientowana była w kierunku północ-południe. Po usunięciu wierzchnich kamieni na głębokości około 70 cm, licząc od obecnej powierzchni pola, natrafiono na kości szkieletu, z którego zachowały się fragmenty czaszki, kilka luźnie leżących zębów, kości lewej kończyny górnej oraz kości dolnych kończyn. Nieboszczyk spoczywał w pozycji lekko skurczonej z nogami ugiętymi w stawach kolanowych. Ręce wyprostowane. Głową zwrócony na północ, twarzą zapewne na zachód. Pod kością udową lewej kończyny znajdował się niewielki płaski kamień. Na tym samym poziomie co i kości szkieletu leżało kilkanaście luźnie rozrzuconych kamieni. Od strony zachodniej w odległości około 25 cm od

lewej kończyny górnej znajdowała się grupa kości zwierzęcych, które według określenia prof. dr. G. Dehnela należały do „szczura ziemnego wkopującego się dość głęboko w ziemię“. Po prawej stronie szkieletu tj. od strony wschodniej, mniej więcej na wysokości klatki piersiowej, stał na dwóch małych, płaskich kamieniach czerpak z uchem „ansa lunata“ (1). Naczynie ustawione było wylotem ku górze. Obok kości podudzia, na nieco wyższym poziomie, znajdowała się skorupa niecharakterystyczna oraz wiór krzemienisty (2).

Ryc. 84. Las Stocki, pow. Puławy. Cmentarzysko „D“. Kubek z uchem wyniesionym ponad krawędź szyjki z grobu II (2).

(Uwaga: Na północ od zwartej pokrywy grobowej leżało kilka większych kamieni, które być może poprzednio należały do opisanego powyżej grobu a w czasach obecnych zostały rozwleczone na odległość 60 cm od wspomnianej pokrywy).

1) Czerpak (ryc. 69) z dużym uchem typu „ansa lunata“. Szyjka naczynia stosunkowo niska, zaznaczona przez odwinięcie na zewnątrz brzegu. Krawędź szyjki półokrągła. Największa wydętość brzuśca przeniesiona jest w dolną partię naczynia. Dolna część brzuśca przechodzi w dno, zaznaczone przez płytkie okrągłe wgłębienie. Powierzchnia gładka, barwy ciemno-szarej z bunatnymi plamami.

Wymiary czerpaka: wysokość 5,3 cm, średn. wylotu 6,7 cm, średn. brzuśca 8 cm, średn. dna 1,8 cm, rozchylenie końców skrzydełek ucha 5 cm.

2) Wiór krzemienny z częściowo zachowaną korą wapienną na powierzchni. Krzemień szary biało nakrapiany. Wiór nie posiada załuskań. Długość 5,4 cm, szer. 1,5 cm, grubość około 0,6 cm.

Grób XX (14a) (ryc. 66—68). Tuż obok pokrywy grobowej (XIX (14)), prawie się z nią łącząc od strony zachodniej, znajdowała się pokrywa grobowa XX (14a). Wierzch pokrywy leżał na tym samym poziomie co i grobu XIX (14). Pokrywa zbudowana była ze średniej wielkości kamieni nieregularnie łamanych. Kształt pokrywy podłużny o wymiarach 190 x 80 cm. Pokrywa zorientowana była w kierunku północ-południe. Po usunięciu wierzchniej warstwy kamieni na głębokości ok. 50 cm, licząc od obcej powierzchni pola, natrafiono na przepalone kości, które zsypane były na trzy płaskie kamienie. Wśród kości znajdowały się następujące przedmioty: 1) przepalony fragment grocika krzemienego, 2) okrągławy kamyk, 3) tzw. lalka wapienna.

(Uwaga: Wśród kości nie natrafiono na jakiegokolwiek ślady węgielków, należy więc przypuszczać, iż po spaleniu zmarłego, kości przemyto a następnie zsypano do grobu).

1) Grocik krzemienny załuskany na krawędziach bocznych drobnym retuszem. Sądząc po kształcie zachowanego fragmentu był on zbliżony do tzw. „grocików liściowatych“.

Grób XXI (15). Na głębokości 20 cm znajdował się wierzch pokrywy grobowej, zbudowanej ze średniej wielkości kamieni nieregularnie łamanych. Kształt pokrywy prostokątny o wymiarach 190 cm x 90 cm. Pokrywa była zorientowana w kierunku północ południe z nieznacznym odchyleniem na wschód. Pod pokrywą nie stwierdzono śladów kości szkieletu. Wyposażenia brak.

Grób XXII (15a). Na północ od poprzednio opisanego grobu w odległości około 60 cm, znajdowała się grupa kamieni zajmująca przestrzeń 150 cm x 70 cm, zorientowana osią podłużną w kierunku wschód zachód z nieznacznym odchyleniem na południe. Pod kamieniami nie stwierdzono śladów kości. Wyposażenia brak.

(Uwaga: Na zachód od grobu XXI (15) w odległości około 90 cm, znajdowało się kilkanaście luźnych kamieni rozciągniętych w kierunku zachodnim na przestrzeni około 180 cm x 70 cm. Pod kamieniami nie stwierdzono istnienia kości jak i zabytków. Kamienie znajdowały się na głębokości około 20 cm).

Grób XXIII (18) (ryc. 70). Na głębokości ok. 20—22 cm znajdowały się kamienie zajmujące przestrzeń 140 x 70 cm. Kamienie rozciągnięte były w kierunku wschód-zachód z nieznacznym odchyleniem na

południe. W zachodniej części grobu na głębokości około 30 cm, licząc od obecnej powierzchni pola, leżała flaszka z kryzą (1), ustawiona nieco ukośnie, na boku z wylotem skierowanym ku północy. Tuż obok flaszki w odległości 3 cm w kierunku zachodnim leżały trzy krzemienie (2), przy czym najniżej leżał wiór krzemienisty (a), na nim zaś okrzesek (b), bezpośrednio ponad nim, jakgdyby je pokrywając położone było dość duże nieregularne narzędzie krzemienne (c). W odległości 2 cm na

Ryc. 85. Mapka Nalęczowa i okolicy (według M. Wawrzeńckiego).

północ od wylotu flaszki znajdował się amorficzny odłupek krzemienisty (3), nieco dalej zaś (ok. 15 cm) w tym samym kierunku, natrafiono na przepalony kawałek drzewa (4). Na ślady kości nie natrafiono.

(Uwaga: Kamienie tworzyły jak gdyby obstawę zachowaną od strony północnej i częściowo południowej. Wewnątrz obstawy natrafiono na ślady korzeni drzew rosnącego tu niegdyś lasu. Należy więc przypuszczać, że pokrywa grobowa wraz z kośćmi szkieletu uległa całkowitemu zniszczeniu w czasie karczowania lasu).

1) Flaszka z kryzą (ryc. 71) o zarysie brzuśca łagodnie wydętym, którego załom przeniesiony jest w dolną partię naczynia. Szyjka lejowato rozchylona na zewnątrz. Krawędź szyjki zdobiona jest poprzecznymi karbami, również krawędź kryzy jest podobnie ornamentowana. Dno wyraźnie oddzielone od brzuśca załomem, tworzy rodzaj niskiej nóżki. Powierzchnia flaszki gładka, barwy żółtobrunatnej.

Wymiary naczynia: wys. 12 cm, średn. otworu 4,3 cm, średn. kryzy 5,3 cm, średn. brzuśca 8.2 cm, wys. dna 1,5 cm, średn. dna 4 cm.

2) Grupa krzemieni: a) Wiór krzemienisty z załuskanyymi krawędziami bocznymi, b) okrzesek krzemienisty, c) nieregularne narzędzie krzemienne z częściowo załuskanyymi krawędziami bocznymi. Dł. 7,4 cm, szer. 2,2 cm (ryc. 72). Wszystkie wyżej wymienione zabytki wykonane są z krzemienia barwy woskowej.

3) Odłupek amorficzny z krzemienia barwy woskowej (ryc. 72).

4) Przepalony kawałek drzewa zapewne sęk (?).

Grób XXIV (19) (ryc. 73). Na głębokości ok. 20 cm znajdował się wierzch pokrywy grobowej zbudowanej ze średniej wielkości kamieni. Pokrywa zorientowana była osią dłuższą w kierunku wschód-zachód. Kształt pokrywy prostokątny o wymiarach 230 cm x 75 cm. Po usunięciu kamieni na głębokości około 57 cm licząc od obecnej powierzchni pola, natrafiono na kości szkieletu, z którego dochowały się zęby luźnie rozrzucone, kość (może) lewej kończyny górnej oraz dwie kości długie, zapewne kończyny dolne. Nieboszyk ułożony był w pozycji wyprostowanej, głową skierowany w kierunku zachodnim, twarzą na południe (!). Ręce wyprostowane wzdłuż ciała. Wyposażenia brak.

(Uwaga: Od strony zachodniej, północnej, wschodniej oraz południowej boczne kamienie pokrywy znajdowały się 17 cm, powyżej środkowych kamieni. Być może, iż stanowiły one obstawę grobową).

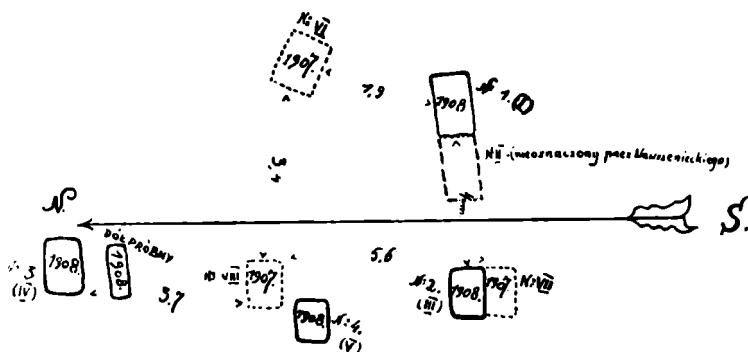
Grób XXV (20) (ryc. 74). Na głębokości 15—18 cm natrafiono na dwa skupiska małych kamieni, przemieszanych z kośćmi szkieletu. Kamienie rozciągały się w kierunku wschód-zachód i zajmowały przestrzeń o wymiarach 135 cm x 65 cm. Kości znajdujące się w zachodniej grupie kamieni źle zachowane, trudne do oznaczenia. Kości w grupie wschodniej kamieni lepiej zachowane pochodzą zapewne z kończyny dolnej (!).

(Uwaga: Grób został zniszczony prawdopodobnie przez rosnące tu niegdyś drzewo, którego korzenie pojawiły się w środkowej części grobu).

Grób XXVI (21) (ryc. 75). Na głębokości 15 cm znajdował się wierzch pokrywy grobowej zbudowanej z warstwy kamieni o grubości około 18 cm. Pokrywa zorientowana była w kierunku wschód-zachód. Kształt pokrywy prostokątny o wymiarach 280x110 cm. Pod kamieniami na głębokości około 33 cm licząc od obecnej powierzchni pola, natrafiono na szczątki szkieletu, z którego zachowały się kości lewej (!) kończyny górnej, żebra oraz łopatka, kości lewego (!) podudzia i fra-

gment kości udowej. Obok kości udowej, 16 cm w kierunku północnym, leżała skorupa naczynia niecharakterystyczna.

(Uwaga: Część pokrywy kamiennej od strony zachodniej wznosiła się na 7 cm ponad pozostałą resztę kamieni. Nastąpiło to zapewne na skutek wzniesienia terenu w kierunku zachodnim).

Ryc. 86. Nałęczów, pow. Puławy. Plan cmentarzyska (częściowo według M. Wawrzeckiego).

Grób XXVII (22). Na głębokości 18 cm znajdowała się grupa 10 kamieni. Na południowy zachód w odległości około 10 cm, od skupiska kamieni natrafiono na dwa fragmenty czaszki ludzkiej oraz cztery zęby. Wśród kości czaszki leżał wisiorek kościany (I).

Na północ od powyżej opisanego skupiska kamieni w odległości około 90 cm, natrafiono na kilkanaście dość dużych kamieni luźnie rozrzuconych. Wśród kamieni znajdowały się ułamki naczynia (1, 2, 3, 4). Nie natrafiono na jakiegokolwiek ślady kości, które by mogły wskazywać, iż opisanie skupisko kamieni stanowiło pokrywę grobową. Nie jest jednak wykluczone — ze względu na niewielką odległość dzielącą oba skupiska, że tworzyły one jedną pokrywę grobową.

1) Wisiorek kościany (ryc. 76) zaopatrzony w niewielki okrągły otwór. Wisiorek wykonany jest z kości pełnej. Wymiary: długość około 2 cm, średn. otworu 0,4 cm.

Ułamki naczyń (1). Brzeg szyjki naczynia z krawędzią zdobioną poprzecznymi krawędziami. Powierzchnia chropowata, barwy czerwonej, przy krawędzi czarnej. 2, 3, 4) Ułamki naczynia barwy czerwonej w przełomie intensywnie czarnej, nie charakterystyczne.

Grób XXVIII (23). Na głębokości około 16 cm znajdował się wierzch pokrywy grobowej zbudowanej z kamieni średniej wielkości. Pokrywa kształtu podługowatego o wymiarach 400 cm x 100 cm, zorientowana była w kierunku wschód-zachód z odchyleniem na południe. W zachodniej części wśród kamieni pokrywy znajdowała się niewielkich rozmiarów, niecharakterystyczna skorupa naczynia (1). Po usunięciu kamieni pokrywy nie natrafiono na jakiegokolwiek ślady szkieletu.

Grób XXIX (24). Na głębokości około 20 cm znajdował się wierzch pokrywy grobowej (!) zorientowanej w kierunku wschód-zachód. Kamienie rozciągnięte były na przestrzeni 135 cm x 85 cm. Przy kamieniach od strony zachodniej leżała skorupa naczynia (1), nie charakterystyczna, barwy czerwonożółtej. Na ślady szkieletu nie natrafiono.

Grób XXX (25) (ryc. 77). Na głębokości ok. 22 cm znajdował się wierzch pokrywy grobowej zbudowanej z kamieni średniej wielkości. Pokrywa kształtu nieregularnie prostokątnego, zorientowana była osią dłuższą w kierunku wschód-zachód z odchyleniem na południe. Wymiary pokrywy 220 cm x 120 cm. Część pokrywy od strony południowej i zachodniej silnie uszkodzona. W części zachodniej znajdowały się wśród wierzchnich kamieni kości szkieletu. Po usunięciu wierzchnich kamieni pokrywy natrafiono na północ w odległości 60 cm od wyżej wymienionych kości szkieletu, na głębokości około 57 cm, licząc od obecnej powierzchni pola, na kości kończyn dolnych i może fragmenty kości lewego i prawego przedramienia. Wśród kości, które leżały na poziomie wyższym znajdowały się fragmenty czaszki, żebra, kości długie (może lewej kończyny górnej).

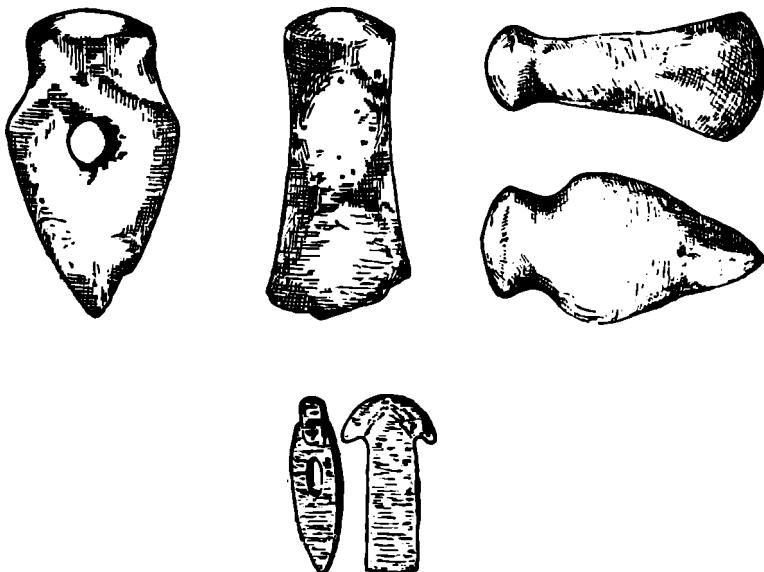
Wyposażenia brak.

(Uwaga: Wobec tego, że część kości znajdowała się na poziomie wyższym, część zaś na poziomie niższym i w pewnej odległości, nie jest wykluczone, że mamy tu do czynienia z dwoma osobnikami).

Jama kulturowa I (16) (ryc. 78). Na głębokości ok. 19 cm natrafiono na jamę nieregularnie okrągłą, a średn. 130 x 100 cm, głębokości około 30 cm. Wypełniona była ciemnobrunatną ziemią, przepalonymi kawałkami gliny oraz przepalonymi węgielkami drzewnymi. W północnej części jamy tuż pod powierzchnią leżał średniej wielkości kamień (wapniak).

W odległości 35 cm w kierunku zachodnim od jamy znajdowało się narzędzie krzemienne (1).

1) Narzędzie krzemienne (ryc. 79) z wyzębionymi krawędziami bocznymi, jednostronnie wyswiecone. Jeden koniec narzędzia uszkodzony, drugi zaś jest zatępiony półkuliście. Długość narzędzia w stanie obecnym 7,3 cm, szer. około 1,4 cm. Narzędzie wykonano na wiórze z krzemienia czarnego nadburzańkiego.

Ryc. 87. Las Stocki, pow. Puławy. Topór z guzowym obuchem z grobu V (5) na cmentarzysku „B”. Nowosiółka, pow. Hrubieszów. Topór z guzowym obuchem. Kodeń, pow. Biała Podlaska. Topór z grzebieniem.

Jama II (17). Na głębokości około 15 cm natrafiono na płytką jamę nieregularnie okrągłą, o średn. 35 x 30 cm, głębokości 20 cm, wypełnioną węgielkami drzewnymi. Nie stwierdzono jakichkolwiek śladów polepy czy zabytków określających jamę chronologicznie.

Cmentarzysko „C”

Grób I (3) (ryc. 80). Na głębokości około 20 cm znajdował się wierzch pokrywy grobowej, zbudowanej z kilkudziesięciu większych i mniejszych kamieni. Pokrywa kształtu nieregularnie prostokątnego,

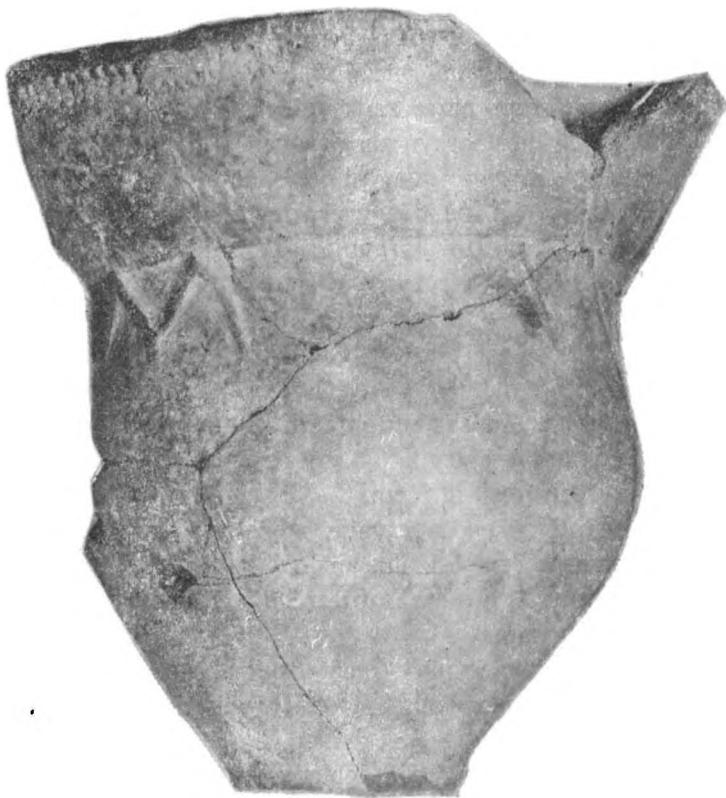
o wymiarach 205 x 60 cm, zorientowana była osią dłuższą w kierunku wschód-zachód. Wśród wierzchniej warstwy kamieni znajdowały się niektóre kości szkieletu. Po usunięciu kamieni pokrywy natrafiono na szkielet, z którego zachowały się zmiażdżone kości czaszki, kilka zębów, żebra, kości prawej kończyny górnej oraz lewa kość ramieniowa, kości kończyn dolnych. Cztery zęby leżały wśród kości miednicznej i nieco niżej. Pod lewą kością miedniczną podłożone były dwa małe, płaskie kamienie. Kości lewej stopy leżały na średniej wielkości, płaskim kamieniu. Nieboszyk ułożony był w pozycji wyprostowanej, głową zwrócony na wschód, twarzą zapewne na północ. Ręce wyciągnięte wzdłuż ciała. Nogi wyprostowane, zbliżone stopami do siebie. Obok lewej kości udowej natrafiono na ułamek brzęgu szyjki (1) naczynia kultury czas lejuватых. Obok kości prawego przedramienia leżała małych rozmiarów, niecharakterystyczna skorupa naczynia (2).

1) Ułamek brzęgu szyjki naczynia, o krawędzi płaskiej. Tuż poniżej krawędzi od strony zewnętrznej znajduje się ornament wytłaczany pątykiem. Powierzchnia skorupy barwy żółtoczerwonej.

Ziemianka I (3). Na głębokości około 37 cm od obecnej powierzchni pola natrafiono na ciemniejszą plamę odcinającą się wyraźnie od otoczenia. Plama obejmowała przestrzeń 480 x 270 cm. Miała ona kształt nieregularnie okrągły, wydłużony w kierunku północny-zachód, południowy-wschód. Od strony południowo-zachodniej znajdowały się dwa ogniska. Ognisko (a) położone było nieco wyżej (około 10 cm) od ogniska (b), przy czym oddalone były od siebie o 25 cm. Ognisko (a) znajdowało się na poziomie 37 cm, licząc od obecnej powierzchni pola i przedstawiało w rzucie pionowym ciemną nieregularnie okrągłą plamę. W przekroju poprzecznym ognisko przedstawiało nieckowate, płytkie zagłębienie, o głębokości 27 cm. W warstwie pierwszej barwy czarnej, znajdowały się liczne ułamki naczyń, które były rozciągnięte po całym terenie objętym plamą ogniska. Prócz fragmentów naczyń, znajdowały się tu liczne węgle drzewne, przepalone kości zwierzęce, kilka odłupków krzemienych oraz kawałki przepalonej polepy. W drugiej warstwie barwy czerwonobrunatnej, znajdowały się sporadycznie skorupy naczyń oraz polepa. W warstwie trzeciej barwy brunatnej na ułamki naczyń jak i innych zabytków nie natrafiono.

Ognisko (b), znajdowało się na południowy zachód od wyżej opisanego ogniska (a) w odległości 25 cm. Obszar, który zajmowało ognisko, posiadał wymiary 98 x 90 cm, o kształcie nieregularnie elipso-

watym. W przekroju poprzecznym ognisko przedstawiało nieckowate, płytkie (około 25 cm) zagłębienie. Obok ogniska znajdował się kulisty rozcieracz do żarn. W warstwie pierwszej barwy żółtoczerwonej, natra-

Ryc. 88. Sułowiec, pow. Zamość. Czasza leżająca.

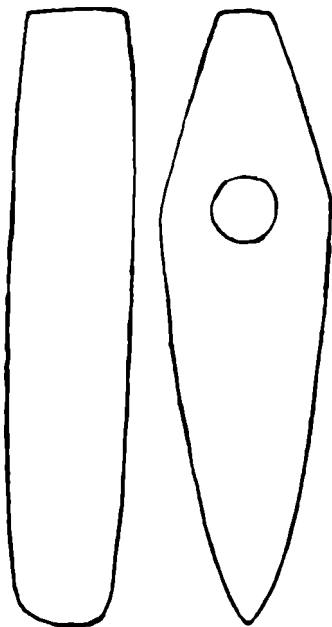
fiono na bardzo dużą ilość ułamków naczyń, ślady węgielków drzewnych, oraz przepalone kości. W warstwie drugiej barwy intensywnie czarnej, występowały dalej ułamki ceramiki, sporadycznie węgle drzewne i polepa. W warstwie trzeciej znajdowały się nieliczne ułamki naczyń, węgle drzewne i polepa. Na całym obszarze objętym plamą ziemiarki natrafiono na ułamki naczyń aż do głębokości 60 cm.

Inwentarz ziemiarki I (3).

- a) Kilkadziesiąt ułamków polepy glinianej z odciskami roślin.
- b) Szczątki kości zwierzęcych (przeżalone), fragment szczęki z dość dobrze zachowanymi zębami.
- c) Kilkadziesiąt dobrze zachowanych ułamków węgla drzewnych.
- d) Około 30 ułamków naczyń zasobowych, o powierzchni gładkiej, barwy żółtobrunatnej i czerwoczarnej.
- e) 10 ułamków naczynia (może amfory) o zalomie brzuśca dwu-
stożkowym, złagodzonym przez zaokrąglenie.
- f) Pięć dużych den naczyń zasobowych.
- g) Fragmenty dużego naczynia zasobowego o powierzchni ze-
wnętrznej chropowatej, barwy czerwono-żółtej. Wewnętrzna po-
wierzchnia naczynia bardzo starannie gładzona, barwy ciemnogra-
natowej, jest połyskliwa. Naczynie posiada stosunkowo niską szyjkę
rozchyloną na zewnątrz. Brzeg szyjki podwójnie zgrubiały tworzy
dwie arkadki. Krawędź płaska. Brzusiec (wnosząc z zachowa-
nych fragmentów), łagodnie wydęty, przeniesiony w górną partię na-
czynia. Dolna część brzuśca przechodzi w płaskie, niewyodrębnione
dno. Wym. naczynia :wys. szyjki 3,5 cm, przypuszczalna wysokość cał-
kowita 30 cm, średn. dna 11,8 cm.
- h) Dwa ułamki dużego naczynia (może zasobowego) ze zgrubia-
łym brzegiem, tworzącym arkadkę u dołu karbowaną poziomymi od-
ciskami palca. Krawędź płaska. Powierzchnia chropowata, barwy siwej
z ciemniejszymi plamami.
- i) Ułamek dna naczynia (może amfory) o cienkich ściankach
(0,5 cm). Dno płaskie niewyodrębnione. Powierzchnia ułamka gładka,
barwy czerwonożółtej.
- j) Ułamek brzegu szyjki niezdobiony, krawędź szyjki półokrągła.
Powierzchnia barwy żółtoczerwonej.
- k) Trzy ułamki naczynia bliżej nieokreślonego, z krawędzią szyjki
zawiniętą do wewnątrz. Powierzchnia barwy czerwonej. Naczynie źle
wypalone.
- l) Ułamek dolnego przyczepu ucha (!).
- l) Duży fragment naczynia o płaskiej krawędzi szyjki. Poniżej
krawędzi znajduje się guzek pionowo przekłuty. Powierzchnia barwy
siwej z czerwonymi plamami. (Czy kultura czasz lejowatych!).
- m) Duży fragment szyjki czaszy lejowatej, odchylonej na zewnątrz.
Krawędź półkolistą. Od strony zewnętrznej, poniżej krawędzi, szyjka
zdobiona jest pionowymi odciskami stempelka, w układzie poziomym.

Powierzchnia gładka, barwy czerwonożółtej. U dołu fragmentu znajduje się płytki rowek oddzielający szyjkę od brzuśca.

n) Mały ułamek czaszy lejowatej, zdobionej tuż pod krawędzią pionowymi odciskami, ustawionymi w poziomym rzędzie. Krawędź szyjki ostra. Powierzchnia ułamka chropowata, barwy siwej.

Ryc. 89. Uchanka, pow. Hrubieszów. Topór typu „Y”.

o) Ułamek szyjki (może czaszy lejowatej) zdobionej tuż pod krawędzią, od strony zewnętrznej, trzema poziomymi odciskami sznura dwudzielnego. Krawędź szyjki ostra. Powierzchnia ułamka czerwono-brunatna.

p) Dwa ułamki górnej części brzuśca czaszy lejowatej, zdobionej poniżej załomu między szyjką a brzuścem plastyczną listewką w kształcie litery „M”. Powierzchnia ułamków barwy brunatnej.

r) Fragment szyjki flaszki z kryzą. Powierzchnia fragmentu gładka, barwy żółtoczerwonej.

s) Fragment dolnej części naczynia (może flaszki z kryzą), z brzuścem łagodnie wydętym i załomem przeniesionym w dolną część

naczynia. Dno płaskie, niewyodrębnione, zaznaczone przez spłaszczenie brzuśca. Przepuszczalna średnica brzuśca 7,5 cm, średn. dna 3 cm. Od strony wewnętrznej naczynka znajdują się ślady „pociągania” — palcami ścian bocznych. Przy czym ruch ręki — wnosząc ze śladów — odbywał się od dołu w górę, nieco ukośnie.

t) Trzy ułamki szyjki amfory, zdobionej tuż pod krawędzią od strony zewnętrznej dwoma poziomymi liniami, które poprzerywane są poprzecznymi krótkimi kreskami. U dołu jednego z ułamków znać wyraźny rowek oddzielający szyjkę od brzuśca. Powierzchnia fragmentów gładka, barwy brunatnej, z jaśniejszymi plamami.

u) Fragment „tarczki” glinianej zaopatrzonej w niewielki guzek umieszczony pośrodku. Naprzeciwległe na odwrotnej stronie, znajduje się płytkie, okrągłe wgłębienie. Boczne krawędzie wywinięte są do góry. Powierzchnia tarczki gładka, barwy żółtej. Średn. tarczki około 6 cm, grubość 0,5 cm.

Przedmioty krzemienne. Kilkanaście odłupków amorficznych, z których część wykonana jest z krzemienia szarego biało nakrapianego, część zaś z narzutowego tzw. bałtyckiego.

1 ułamek piłki wiórowej, wykonanej z krzemienia bałtyckiego (?), wymiary piłki w stanie obecnym 3 cm długości, 1,7 cm szerokości.

Obcy wtręt stanowią ułamki kilku naczyń kultury amfor kulistych, na której cmentarzysku znajduje się ziemianka.

Cmentarzysko „D”

Grób I (1) (ryc. 81). Na głębokości około 25 cm znajdował się wierzch pokrywy kamiennej zbudowanej ze średniej wielkości wapniaków nieregularnie łamanych. Pokrywa zorientowana była osią dłuższą w kierunku wschód-zachód z odchyleniem na południe. Pokrywa kształtu nieregularnie prostokątnego posiadała wymiary 210 x 100 cm. Pod pokrywą na głębokości około 35—40 cm licząc od obecnej powierzchni pola znajdowały się kości szkieletu, z którego zachowały się fragmenty czaszki, przy czym jedna partia kości odsunięta była na odległość 15 cm, od drugiej leżącej na wschód. Prócz czaszki zachowały się fragmenty lewej (?) kończyny górnej oraz kości obu kończyn dolnych. Obok kości czaszki leżących przy fragmencie kości kończyny górnej znajdowały się dwa małe, płaskie kamienie. Nieboszczyk ułożony był w pozycji wyprostowanej, głową skierowany ku zachodowi. Ręce wyciągnięte wzdłuż ciała, nogi wyprostowane.

Wyposażenia brak.

(Uwaga: Wśród wierzchnich kamieni pokrywy grobowej znajdował się ułamek naczyńia, niecharakterystyczny).

Grób II (2) (ryc. 82—83). Na głębokości ok. 25 cm natrafiono na wierzch pokrywy grobowej zbudowanej ze średniej wielkości kamieni nieregularnie łamanych. Kształt pokrywy nieregularnie podługowaty, o. wym. 210 x 95 cm. Pokrywa zorientowana była w kierunku wschód-zachód z dużym odchyleniem na południe. Po usunięciu kamieni pokrywy, na głębokości około 35—40 cm licząc od obecnej powierzchni pola, natrafiono na szkielet, z którego zachowały się kości czaszki, żebra, kręgi, kości kończyn dolnych oraz prawa i lewa kończyzna górna. Nieboszczyk ułożony był w pozycji wyprostowanej, głową zwrócony na południowy wschód, twarzą na południowy-zachód. Prawa ręka podsunęta pod kości miedniczne. Lewa kość ramieniowa włożona była w jamę ustną, przedramieniowa spoczywała natomiast na niej. Pod kośćmi czaszki znajdowały się kości dłoni. Obok kości czaszki mniej więcej na wysokości czoła, ustawiony był kubek (1), wylotem skierowany ku górze. Kubek stał na niewielkim, płaskim kamieniu. Na tym samym poziomie co i szkielet leżało kilkanaście kamieni różnej wielkości.

1) K u b e k z u c h e m w y n i e s i o n y m p o n a d k r a w ę d ź . (ryc. 84). Szyjka naczyńia lejuwato rozchylona na zewnątrz. Krawędź zaokrąglona. Tuż pod krawędzią, od strony zewnętrznej znajduje się podwójny rząd zygzaków wykonanych stempelkiem kilkuzębny. Szyjka wyraźnie oddzielona załomem od brzuśca. Brzusiec dwustożkowy o załomie złagodzonej zaokrągleniem. Od załomu między szyjką a brzuścem zwisają pionowe pasma, poziomo odcisniętych dołków stempelkiem kilkuzębny. Wszystkie pasma w liczbie pięciu zakończone są u dołu podobnie wykonanym odciskiem w kształcie odwróconej podstawą ku górze litery „U”. Kubek zaopatrzony jest w taśmowe ucho, przedzielone półokrągłym, pionowym rowkiem umieszczonym mniej więcej po środku szerokości ucha. Rozdzielone w ten sposób krawędzie boczne pokarbowane zostały poziomymi, płytkimi nacięciami. Górna część ucha jest spłaszczona i tworzy rodzaj stylizowanej główki ptasiej (?). Boczne krawędzie guzka są również pokarbowane poprzecznymi nacięciami. Dolna część brzuśca przechodzi stożkowato w płaskie, nieznacznie wyodrębnione dno. Powierzchnia naczyńia gładka, barwy brunatnej z ciemniejszymi plamami.

Wymiary kubka: wysokość 6,5 cm, średn. otworu 7,8 cm, średn. brzuśca 9,2 cm, średn. dna 3,5 cm, wys. szyjki 1,6 cm, szer. ucha 2 cm.

Materiały z opisanych cmentarzysk i grobów znajduje się w zbiorach Zakładu Prehistorii Uniw. Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie.

Literatura:

Nosek S., Cmentarzyska kultury czasz lejowatych w Lesie Stockim w pow. puławskim. Sprawozdania z czynności Pol. Akad. Um., t. L, (1949), nr 9, str. 529—531.

Gajewski L., Cmentarzyska kultury czasz lejowatych w Lesie Stockim, w pow. puławskim. Z. O. W., roczn. XX (1951), zes. 3—4, str. 49—53.

10. Lublin — przedmieście Piaski, pow. Lublin

W Państwowym Muz. Archeol. w Warszawie znajdują się ułamki ceramiki kultury czasz lejowatych. M. in. są tu skorupy naczyń (może amfor) zdobionych tzw. ornamentem drabinkowym.

Literatura:

Jażdżewski K., Kultura pucharów lejowatych w Polsce zach. i środkowej. Bibl. Prehist., t. 2. Poznań, 1936, str. 262, 449.

11. Moszna, pow. Lublin

W Muzeum lubelskim znajdują się ułamki naczyń kultury czasz lejowatych. M. in. są to:

1) Ułamek brzegu szyjki czaszy lejowatej. Krawędź płaska. Od strony zewnętrznej poniżej krawędzi znajduje się ornament wykonany stempeikiem pięciozębnym w technice ścięgu bruzdowego. Powierzchnia gładka, barwy brunatnej. Nr I/119, 1.

2) Ułamek brzegu szyjki czaszy lejowatej. Krawędź półokrągła skośnie ścięta do wewnątrz. Od strony zewnętrznej szyjka zdobiona jest poziomym rzędem pionowych słupków, poniżej którego znajduje się zygzak. U dołu ułamka znajduje się płytki rowek. Powierzchnia gładka, barwy jasnobrunatnej. Nr I/119, 2.

3) Ułamek szyjki (może czaszy lejowatej) zdobiony po stronie zewnętrznej tuż pod krawędzią dwoma rzędami pionowych odcisków stempełka czterozębnego. Pow. barwy czerwono-siwej. Nr I/119, 3.

4) Ułamek naczynia zasobowego z krawędzią płaską, od strony zewnętrznej zgrubiałą brzeg tworzy plastyczną listwę pokarbowaną

poziomymi odciskami paznokcia. Powierzchnia barwy jasnożółtej. Nr /119, 4.

5) Ułamek naczynia zasobowego o krawędzi skośnie ściętej do wewnątrz. Po stronie zewnętrznej znajduje się plastyczna listewka karbowana pionowymi odciskami palca. Powierzchnia barwy ciemnosiwiej. Nr I/119, 5.

12. Nałęczów, pow. Puławy

Obok drogi do stacji kolejowej (wąskotorowej) Wąwolnica jesienią roku 1907 S. Zeromski, rozkopał trzy groby (VI, VII, VIII), kultury czas lejowatych. W czerwcu roku 1908, na tym samym cmentarzysku prowadził dalsze badania M. Wawrzeniecki, który odkrył dalszych pięć grobów (I (1), II (nie oznaczony przez Wawrzenieckiego), III (2), IV (3), V (4)) (ryc. 85—86).

Cmentarzysko znajduje się na największym wzniesieniu płasko-wzgórza zwanego przez ludność miejscową „C i u p e l” lub „C y p e l” i położone jest na północny-zachód od rzeki Bystrej („T r y p y”, „Charzówki”). Rozkopane groby zajmowały przestrzeń około 360 m² i grupowały się w południowej części wzniesienia.

Grób I (1). Na głębokości około 35 cm znajdowała się pokrywa kamienna. Kształt pokrywy podłużny o wymiarach 210 x 150 cm. Pokrywa zorientowana była osią dłuższą w kierunku wschód-zachód. Pod pokrywą na głębokości około 50 cm spoczywał szkielet w obwarowaniu kamiennym (wapniak). Ze szkieletu dochowały się kości miedniczne, kości czaszki, kręgi, żebra, kości kończyn dolnych i górnych. Nieboszyk ułożony był w pozycji wyprostowanej (na wznak), głową zwrócony na wschód, twarzą w kierunku zachodnim. Czaszka w stosunku do innych kości szkieletu znajdowała się na poziomie wyższym. Ręce ugięte w stawach łokciowych pod kątem, przy czym prawa kość przedramienia spoczywała na lewej kości ramienia. Dłonie skierowane ku czaszce. Nogi lekko ugięte w kolanach. Obok kości podudzia i kości udowych, jak i pod nimi znajdowały się pojedyncze kamienie. Prócz ułamka naczyń i okrzeska krzemienego nie natrafiono na jakiegokolwiek dalsze zabytki.

Grób II. Tuż przy kamieniach grobu I (1), od strony zachodniej „...kopacze natrafili na całkiem już rozłożone i niepodobne do dobycia kości czaszki ludzkiej. Szkielet leżąc korpusem pod nienaruszoną

jeszcze warstwą kamieni nogami ku zachodowi, miał tutaj czaszkę wspartą o obręb następnego grobu“ (tj. I (1) uwaga L. G.). Na kości szkieletu natrafiono na głębokości około 50 cm.

Wyposażenia brak.

Grób III (2). Na zachód od grobu I (1), w odległości około 4 m, od grobu VII, znajdowała się pokrywa grobowa zbudowana z kamieni (wapniak). Wierzch pokrywy pojawił się na głębokości około 40 cm. Grób zorientowany w kierunku wschód-zachód. Pod kamieniami pokrywy natrafiono na głębokości około 1 m, licząc od obecnej powierzchni pola, na kości szkieletu. Nieboszczyk zwrócony był głową w kierunku wschodnim. Brak danych o wymiarach grobu, ułożeniu szkieletu. M. Wawrzeniecki podaje jedynie wzmiankę, że „...Wymiary wykopu mniejsze niż grobu I (1)“. Wyposażenia brak.

Grób IV (3). Na głębokości około 55 cm, licząc zapewne od powierzchni pola, pod kamieniami pokrywy, natrafiono na część kości szkieletu. Nieboszczyk zorientowany był nogami w kierunku wschodnim. Wymiary wykopu 200x115 cm. M. Wawrzeniecki podaje wzmiankę, iż „...szkielet ten korpusem i śladem czaszki (wykwit od wschodu), był nieco uniesiony nad poziom nóg“. Pod kośćmi kończyn dolnych leżał duży rozmiarów wapniak. Wyposażenia brak.

Grób V (4). Na północ od grobu III (2), w odległości około 5 m, znajdowała się pokrywa grobowa, zorientowana osią dłuższą w kierunku wschód-zachód. Wymiary wykopu (odpowiadające zapewne wymiarom pokrywy), 200 x 125 cm. Pod kamieniami pokrywy na głębokości około 115 cm (licząc zapewne od powierzchni pola), natrafiono na źle zachowane kości szkieletu. Brak danych o orientacji i ułożeniu szkieletu. Wyposażenia brak.

Grób VI. Na północ od grobu I (1), w odległości około 190 cm, znajdował się grób VI, rozkopany przez S. Zeromskiego w 1907 roku. Grób zorientowany osią dłuższą w kierunku wschód-zachód z odchyleniem na południe. „Grób był obudowany kamieniem (wapniak).

Brak danych o układzie szkieletu jak i zabytkach.

Grób VII. Tuż obok grobu III (2), od strony południowej znajdował się grób VII, rozkopany w 1907 r. przez S. Zeromskiego. Orientacja grobu w kierunku wschód-zachód. „Grób był obudowany kamieniem (wapniak)“.

Brak danych o układzie szkieletu jak i zabytkach.

Grób VIII. Na południe od grobu IV (3), w odległości 3,7 m, znajdował się grób VIII, rozkopany przez S. Zeromskiego w 1907 roku.

„Grób był obudowany kamieniem (wapniak“, (zapewne chodzi tu jak i w poprzednich dwu grobach o nasyp i obstawę grobu. Uwaga L. G.). Orientacja grobu w kierunku wschód-zachód.

Brak danych o układzie szkieletu jak i zabytkach.

W jednym z rozkopanych grobów przez S. Zeromskiego (tj. VI, VII lub VIII) znajdować się miały „...2 naczynia w kawałkach, z których zlepiona całość świadczy, iż była to amfora neolityczna... oraz niewielka flaszeczka gliniana (Kragenflasche)“. Naczynia ustawione były „przy szkieletach (?), po prawej stronie głowy (lewa od patrzącego)“.

A m f o r a o załomie brzuśca zaokrąglonym, przeniesionym w dolną część naczynia. Kołnierz nieznacznie rozchylony na zewnątrz. Na przejściu szyjki w brzusiec umieszczone są naprzeciwległe, dwa kolanowate zgięte ucha. Dolny przyczep uch tworzy wachlarzowatą, ozdobę plastyczną. Dno słabo wyodrębnione, płaskie.

Wysokość amfory 17,3 cm, średn. otworu 9 cm, wys. szyjki 4,2 cm, średn. brzuśca 17,2 cm, średn. dna 6,5 cm.

F l a s z a z kryzą poprzecznie karbowaną, umieszczoną na przejściu szyjki w brzusiec. Podobne karby znajdują się również na krawędzi kołnierza. Załom brzuśca dwustożkowy, łagodnie zaokrąglony. Dno płaskie, nie wyodrębnione.

L i t e r a t u r a :

Wawrzeńcki M., Poszukiwania zabytków przedhistorycznych w Królestwie Polskim. Materiały Antropologiczno-Archeologiczne i Entrograficzne. Kraków, 1912. t. XII, str. 34—43, tabl. XIV a, b.

Kozłowski L., Młodsza epoka kamienna w Polsce (neolit). Lwów, 1924., str. 63, 178, 179 oraz tabl. V. 16 i VI, 4.

Antoniewicz Wł., Archeologia Polski. Warszawa, 1928, str. 61, 306, tabl. IX. ryc. 13.

Jażdżewski K., Kultura pucharów lejkowatych w Polsce zach. i środkowej. Bibl. Prehist., t. 2. Poznań, 1936, str. 261 (mylnie podano nazwę miejscowości „Antopol“ winno być „Nałęczów“, to samo patrz str. 263 i 264), str. 304 wiadomość „siekierka czworościenna z grobu grupy południowej w Nałęczowie, pow. Puławy, woj. lubelskie“, jest mylna. Siekiera pochodzi z grobu kultury amfor kulistych.

Kostrzewski J., Od mezolitu do okresu wędrówek ludów. Prehist. ziem polskich. Encyklopedia Polska, t. IV, część I — dział V, str. 145. Wyd. Polskiej Akad. Um. Kraków, 1939—48.

Nosek S., Słowianie w pradziejach ziem polskich. Kraków, 1946, str. 18, ryc. 7.

13. Nowosiółki, pow. Hrubieszów

W Zbiorach Zakładu Prehistorii Uniw. M. Curie-Skłodowskiej w Lublinie znajduje się topór (ryc. 87) wykonany z czarnego kamienia, bardzo starannie wygładzony. Boki zaokrąglone, ostrze półkoliste, tępe. Topór posiada guzowaty obuch. Brak otworu na osadzenie toporzyska.

Wymiary: długość 12,8 cm, największa szer. 6,5 cm, szer. ostrza 6,3 cm, obuch 4,8 x 6,9 cm.

14. Rogózno, pow. Lublin

W roku 1950 J. Gurba zebrał z wydmy położonej na południowo-zachodnim brzegu jeziora Ł u k c z e kilkanaście ułamków ceramiki. M. in. znajduje się tu niewielkich rozmiarów ułamek naczynia zdobionego poziomym rzędem pionowych odcisków stempelka dwuzębego.

Materiał znajduje się w zbiorach Zakładu Prehistorii Uniw. Marii Curie-Skłodowskiej.

15. Rudnik, pow. Łuków

Znaleziono tu ułamki czasz lejuwaty, które znajdowały się w Muzeum Przem. i Roln., obecnie Państwowe Muz. Archeologiczne w Warszawie.

Literatura:

B. Werner, Sprawozdania z posiedzeń Tow. Nauk. Warszawskiego (1917).

L. Kozłowski, Młodsza epoka kamienna w Polsce (neolit). Lwów, 1924, str. 166, tabl. I/66.

16. Strzyżów, pow. Hrubieszów

Na terenie cukrowni (st. 2), w czasie prowadzenia robót ziemnych przy kanale, natrafiono na liczne ułamki naczyń kultury czasz lejuwaty. Miały się tu również znajdować ślady ziemianek tej kultury.

Materiał znajduje się w Państwowym Muzeum Archeologicznym w Warszawie.

Literatura:

Z Otchłani Wieków, roczn. XI (1936), zes. 12, str. 160.

17. Sułowiec, pow. Zamość

Znaleziono tu czaszę lejowatą (ryc. 88) posiadającą wyraźny załom między szyjką a brzuścem. Tuż pod krawędzią, po stronie zewnętrznej czasza zdobiona jest poziomym rzędem pionowych kresk. Od załomu między szyjką a brzuścem zwieszają się plastyczne listewki w kształcie litery „M”. Największa wydętość brzuśca przypada mniej więcej nieco powyżej środka wysokości naczynia. Dno płaskie, nieznacznie wyodrębnione. Powierzchnia gładka, barwy siwozółtej (płowa).

Wymiary naczynia: wys. 18 cm, średn. wylotu 18 cm, wys. szyjki 4,8 cm, średn. dna 5,8 cm.

Literatura:

M. Wawrzeński, Puchary z lejkowatym brzegiem z Rosiejowa i Sułowca. *Przegl. Archeol.*, t. I, zes. 1—2 (1919), str. 55.

L. Kozłowski, Młodsza epoka kamienna w Polsce (neolit). Lwów, 1924, str. 64. 178, tabl. V/21.

Wł. Antoniewicz, *Archeologia Polski*. Warszawa, 1928, str. 61, oraz 286 i 309, tabl. IX, rys. 5.

Jażdżewski K., *Kultura pucharów lejkowatych w Polsce zach. i środkowej*. *Bibl. Prehist.*, t. 2. Poznań, 1936, str. 260, 450.

J. Kostrzewski, *Od mezolitu do okresu wędrówek ludów*. *Prehistoria ziem polskich*. *Encyklopedia Polska*, t. IV, część 1 — dział V. Wyd. Pol. Akad. Um. Kraków, 1939—48, tabl. 54, rys. 18.

18. Witanki, pow. Węgrów

K. Salewicz zebrał z piasków położonych na zachód od kolonii Witanki, dużą ilość ułamków naczyń kultury czas lejowatych.

Materiał znajduje się w Państwowym Muzeum Archeologicznym w Warszawie.

Literatura:

Z Otchłani Wieków, *roczn. XI* (1936), zes. 6—7, str. 92.

19. Żmijowska, pow. Puławy

Z wydm położonych koło wsi Trzciniac, należących do wsi Żmijowiska, zebrał ks. A. Chotyński kilka ułamków naczyń kultury czas lejowatych.

Materiał znajduje się w b. Muzeum im. E. Majewskiego w Warszawie.

Literatura:

A. Chotyński, Zabytki przedhistoryczne z Dratowa, Trzcianca, Zmijowisk i innych wsi w pow. puławskim. Światowit, t. IX, str. 65, tabl. IV.

K. Jażdżewski, Kultura pucharów lejkowatych w Polsce zach. i środkowej. Bibl. Prehist., t. 2. Poznań, 1936, str. 450.

20. Miejscowość nieznana, pow. Włodawa

W zbiorach Muzeum w Chełmie znajduje się topór z guzowym obuchem, o przekroju owalnym. Ostrze półkoliste, tępe. Wymiary topora: długość 12,4 cm, szerokość ostrza 4,3 cm, obuch 3,8 x 4,5 cm, szer. przy ostrzu 4,5 cm, średn. otworu 2,3 cm.

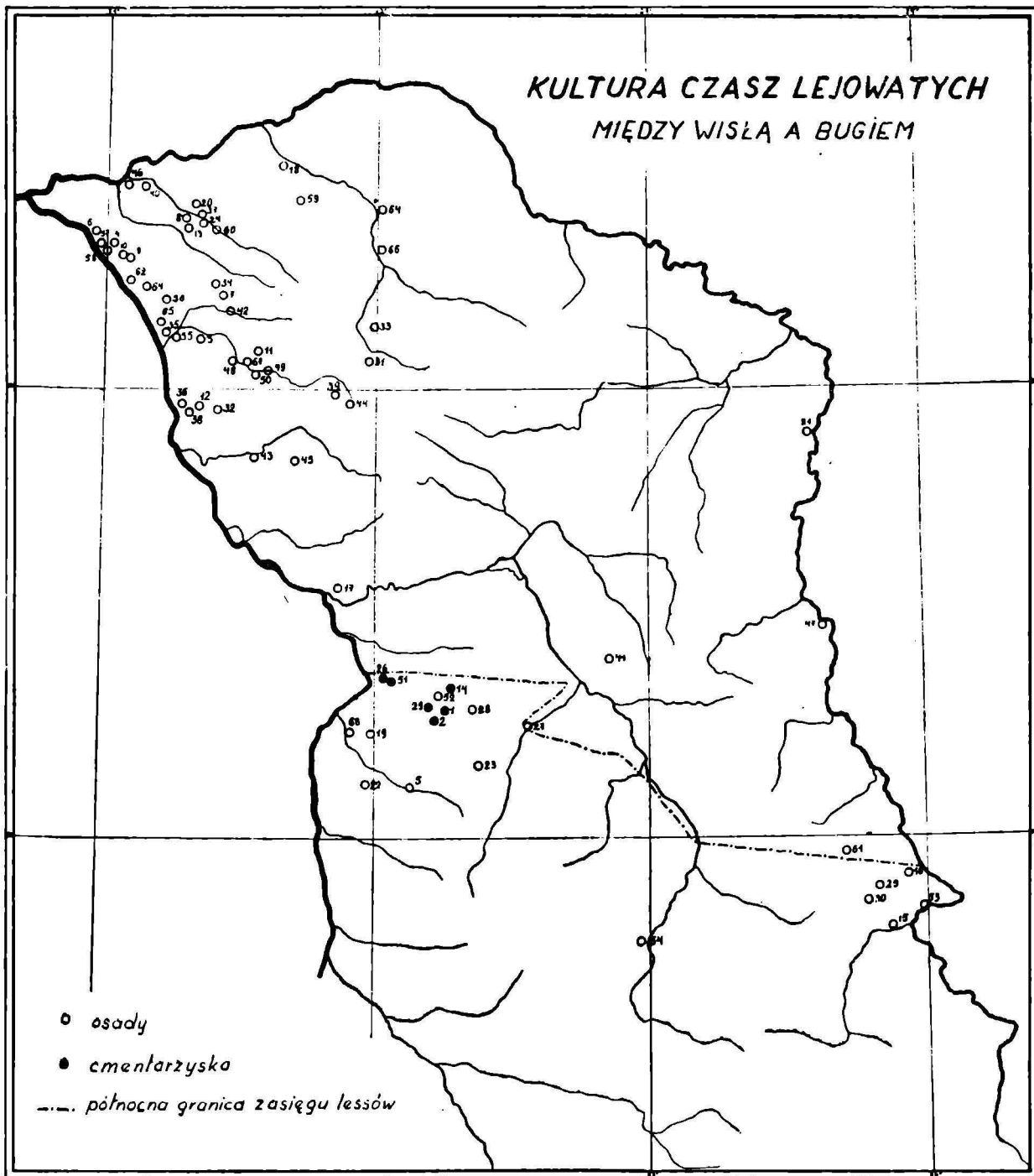
L I T E R A T U R A

- Aberg N. — Das nordische Kulturgebiet in Mitteleuropa während der jüngeren Steinzeit. Uppsala, 1918.
- Antoniewicz Wł. — Pochodzenie i gatunki bursztynu w Europie. Wiadomości Archeologiczne, t. VIII (1923), str. 113—138.
- Archeologia Polski. Warszawa, 1928.
- Z dziedziny archeologii ziem Polski, Światowit, t. XVII (1926—37), str. 341—422.
- Buttler W. — Der Donauländische und der Westliche Kulturkreis der Jüngeren Steinzeit, 1938.
- Cervinka — Böhmen-Möhren. Reallexikon der Vorgeschichte. Bd. II, str. 57—66.
- Gajewski L. — Cmentarzyska kultury czas lejowatych w Lesie Stockim, w pow. puławskim. Z Otchłani Wieków, rok XX, zes. 3—4, str. 49—53.
- Hadaczek K. — La colonie industrielle de Koszyłowce. Lwów, 1914.
- Jażdżewski K. — Zusammenfassender Überblick über die Trichterbecherkultur. Praehistorische Zeitschrift Bd. XXIII (1931), str. 77—110.
- Kultura pucharów lejkowatych w Polsce zachodniej i środkowej. Bibl. Prehist., t. 2. Poznań, 1936.
- Cmentarzyska kultury ceramiki wstęgowej i związane z nimi ślady osadnictwa w Brześciu Kujawskim. Wiadomości Archeologiczne, t. XV (1938), str. 1—106.
- Jakimowicz R. — Przyczynki do poznania ceramiki grodziskowej. Biblioteka Prehistoryczna, t. 1. Poznań, 1930, str. 340—360.
- Kossina G. — Der Ursprung der Urllinnen und Urindogermanen und ihre Ausbreitung nach Osten. Mannus. Bd. II (1910), str. 63—93.

- Ursprung und Verbreitung der Germanen in vor- und frühgeschichtlicher Zeit. Mannus Bibliothek. Nr 6. Leipzig, 1934.
- Kostrzewski J. — Wielkopolska w czasach przedhistorycznych, wyd. II. Poznań, 1923.
- Młodsza epoka kamienna w Polsce. Wiadomości Archeologiczne, t. IX (1924—25), str. 262—296.
- Rola Wisły w czasach przedhistorycznych Polski. Przegląd Archeologiczny, t. V (1933—36), str. 62—69.
- Od mezolitu do okresu wędrówek ludów. Prehistoria ziem polskich. Encyklopedia Polska. Wyd. Pol. Akad. Um., t. IV, część I — dział V, str. 123—194.
- Kowalczyk J. — Obrządek pogrzebowy w młodszej epoce kamiennej na ziemiach polskich (rękopis). Archiwum Zakładu Prehistorii Uniw. M. Curie-Skłodowskiej w Lublinie.
- Kozłowski L. — Wielkopolska w epoce kamiennej (część II). Przegląd Archeologiczny, R II (1920), zes. 1—2, str. 1—51.
- Epoka kamienna na wydmach wschodniej części wyżyny małopolskiej. Lwów, 1923.
- Młodsza epoka kamienna w Polsce (neolit). Lwów, 1924.
- Zarys pradziejów Małopolski Wschodniej. Lwów, 1939.
- Krukowski S. — Pierwocyny krzemieniarskie, górnictwa, transportu i handlu w holocenie Polski. Wiadomości Archeologiczne, t. VII (1922), str. 34—57.
- Krzemionki Opatowskie. Warszawa, 1939.
- Lenartowicz Z. — Wzgórze Gawroniec ze śladami siedlisk przedhistorycznych w okolicach Cmielowa, w ziemi Radomskiej. Przegląd Archeologiczny, t. II (1922—24), str. 103—105.
- Majewski E. — Katalog treściwy zbioru przedhistorycznego. Światowit, t. IX (1911), str. 137.
- Majewski K. — Studia nad kulturą trypiłską. Archeologia, t. I (Wrocław, 1947), str. 93—138.
- Chronologia i styl plastyki figuralnej zachodnio-trypiłskiej. Archeologia, t. II (1948), str. 1—16.
- Mieczyski T. — Ukształtowanie powierzchni i budowa geologiczna oraz stoki hydrograficzne. Monografia woj. lubelskiego. Lublin.
- Nasz A. — Żarna wczesnodziejowe. Studia wczesnodziejowe. Seria archeologiczna, t. I. Wrocław, 1950.
- Nosek S. — Kilka stanowisk neolitycznych w dorzeczu górnej Wisły. Przegląd Archeologiczny, t. VI (1937—38), str. 302—307.
- Słowianie w pradziejach ziem polskich. Kraków, 1946.
- Zagadnienie prasłowiańszczyzny w świetle prehistorii. Światowit, t. XIX (1946—47), str. 1—177.
- Przyczynki do znajomości kultur z cyklu wstęgowych w Polsce południowej. Przegląd Archeologiczny, t. VII (1947), str. 159—191.
- Materiały neolityczne z Lubelszczyzny. Annales Univ. Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F, vol. II, zes. 2. Lublin, 1947, str. 192—214.
- Ciekawa figurka zwierzęca kultury czas lejaratów z Krężnicy Jarej w pow. lubelskim. Sprawozdania z czynn. i posiedzeń Pol. Akad. Um., t. XLVIII (1947), nr 9, str. 388.

- Cmentarzyska kultury czas lejkowatych w Lesie Stockim w pow. puławskim. Sprawozdania z czynn. Pol. Akad. Um., t. L (1949), nr 9, str. 529.
 - Ślady kultów religijnych wschodniej części basenu śródziemnomorskiego w neolicie Polski. Z Otchłani Wieków, rocz. XVIII (1949), zes. 11—12, str. 178—186.
 - Materiały neolityczne z Polski południowej. Sprawozdania P. M. A., t. III (1951), str. 81—92.
- Passsek T. — Periodizacja trypolskich poselenii. Materiały i issledowanja po archeologii SSSR. Nr 10. Wyd. Akad. Nauk SSSR. Moskwa, 1949.
- Petersen E. — Schlesien von der Eiszeit bis in Mittelalter Berlin, 1935, str. 30—64.
- Podkowińska Z. — Osada neolityczna na górze Gawroniec w Ćmielowie, pow. Opatów. Wiadomości Archeologiczne, t. XVII, zes. 2—1, str. 95—147
- Salewicz K. — Nowe odkrycia archeologiczne. Z Otchłani Wieków, roczn. XI (1936), zes. 6—7, str. 92.
- Samsonowicz J. — Odkrycie pierwotnych złóż krzemienia szarego biało nakrapianego. Wiadomości Archeologiczne, t. IX (1924—25). str. 99.
- Sawicki L. — Hydrografia ziem polskich. Geografia fizyczna ziem polskich i charakterystyka fizyczna ludności. Encyklopedia Polska, t. I, dział I—II. Wyd. Akad. Nauk. Kraków, 1912.
- Smoczyńska-Kujawska Ł. — Nowe materiały do poznania kultury ceramiki wstęgowej. Z Otchłani Wieków. roczn. XIX, zes. 3—4, str. 40—41.
- Stocky A. — Pravek zeme ceske. Dil. I. Praha, 1926.
- Sulimirski T. — Notatki archeologiczne z Małopolski wschodniej. Wiadomości Archeologiczne, t. XIV (1936), str. 189—198.
- Wawrzeniecki M. — Puchary z lejkowatym brzegiem z Rosiejowa i Sułowca. Przegląd Archeologiczny, t. I, zes. 1—2 (1919), str. 55—56.
- Materiały do mapy archeologii Polski. Materiały Antropologiczno-Archeologiczne i Etnograficzne, t. XI (1910), str. 70.
 - Poszukiwania zabytków przedhistorycznych w Królestwie Polskim. Neolityczne groby szkieletowe w Nałęczowie. Materiały Antropologiczno-Archeologiczne i Etnograficzne, t. XII (1911), str. 34—46.
- Werner B. — Sprawozdania z posiedzeń Towarzystwa Nauk Warszawskiego za rok 1917.
- Wiercieński H. — Dzienniczek odkryć na cmentarzyskach w Nałęczowie (rękopis). Archiwum Zakładu Prehist., Uniw. Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie.
- Groby przedhistoryczne pod Nałęczowem. Pamiętnik Lubelski (1905), str. 46—50.
 - Groby kamienne ze szkieletami z epoki kamienia gładzonego, odkryte pod Nałęczowem w roku 1903. Światowit, t. VI (1906), str. 81—88.
- Zurowski J. — Neue Ergebnisse der neolithischen Forschung im südwestpolnischen Lössgebiet. Praehistorische Zeitschrift. Bd. XXI (1930), zes. 1—2, str. 3—20.
- Problem kultury ceramiki promienistej. Wiadomości Archeologiczne, t. XII (1933), str. 139—166.

KULTURA CZASZ LEJOWATYCH MIĘDZY WISŁĄ A BUGIEM

○ osady

● cmentarzyska

- - - północna granica zasięgu lessów

SPIS STANOWISK KULTURY CZAS LEJOWATYCH NA MAPIE

1. Antopol, pow. Puławy.
2. Bochońnica, pow. Puławy.
3. Brzezinka, pow. Warszawa.
4. Brzeziny, pow. Warszawa.
5. Chodel, pow. Lublin.
6. Dąbrówka Szlachecka, pow. Warszawa.
7. Dębe Wielkie, pow. Mińsk Mazowiecki.
8. Dobczyn, pow. Radzymin.
9. Dotrzyna, pow. Warszawa.
10. Elsnerów, pow. Warszawa.
11. Głupianka-Majdan, pow. Mińsk Mazowiecki.
12. Gorki, pow. Garwolin.
13. Grabie, pow. Radzymin.
14. Gutanów, pow. Puławy.
15. Hrubieszów, pow. Hrubieszów.
16. Husynne, pow. Hrubieszów.
17. Irena, pow. Puławy.
18. Kaliska, pow. Radzymin.
19. Karczmiska, pow. Puławy.
20. Klembów, pow. Radzymin.
21. Kodeń, pow. Biała Podlaska.
22. Kopce, pow. Puławy.
23. Krężnica Jara, pow. Lublin.
24. Krzywica, pow. Radzymin.
25. Kufakowice, pow. Hrubieszów.
26. Las Stocki, pow. Puławy.
27. Lublin — przedm. Piaski, pow. I.
28. Moszna, pow. Lublin.
29. Nałęczów, pow. Puławy.
30. Nowosiółki, pow. Hrubieszów.
31. Olszyc, pow. Siedlce.
32. Osieck, pow. Garwolin.
33. Osieńskie, pow. Siedlce.
34. Ostrów-Kanie, pow. Mińsk Mazowiecki.
35. Piekielko, pow. Warszawa.
36. Podbiel, pow. Garwolin.
37. Porębisko, pow. Radzymin.
38. Radwanków, pow. Garwolin.
39. Redzyńskie, pow. Mińsk Mazowiecki.
40. Rejentówka, pow. Radzymin.
41. Rogoźno, pow. Lublin.
42. Ruda, pow. Mińsk Mazowiecki.
43. Ruda Talubska, pow. Garwolin.
44. Rudnik, pow. Łuków.
45. Samorządki, pow. Garwolin.
46. Siwek, pow. Radzymin.
47. Sobibór, pow. Włodawa.
48. Stara Wieś, pow. Mińsk Mazowiecki.
49. Starogród, pow. Mińsk Mazowiecki.
50. Starogródzka Kolonia, pow. Mińsk Mazowiecki.
51. Stok, pow. Puławy.
52. Strzelce, pow. Puławy.
53. Strzyżów, pow. Hrubieszów.
54. Sulowiec, pow. Zamość.
55. Swider, pow. Warszawa.
56. Swidry Małe, pow. Warszawa.
57. Swidry Nowe, pow. Warszawa.
58. Tarchomin, pow. Warszawa.
59. Trawy, pow. Węgrów.
60. Tuł, pow. Radzymin.
61. Uchanka, pow. Hrubieszów.
62. Warszawa—Grochów II, pow. Warszawa.
63. Wawer—Miłosna, pow. Warszawa.
64. Węgrów, pow. Węgrów.
65. Wiśniewo, pow. Warszawa.
66. Witanki, pow. Węgrów.
67. Władzin, pow. Mińsk Mazowiecki.
68. Zmijowiska, pow. Puławy.

(U w a g a: numery przed miejscowościami odpowiadają numeracji na mapie).

Р Е З Ю М Е

Культура конусных бокалов не была до сих пор предметом особых исследований. В соответственной научной литературе имеется довольно много материалов, относящихся к этой культуре, например в синтетических работах по древней истории Польши Л. Козловского, В. Антоневича и Ю. Костржевского. Самые обширные и самые ценные сведения относительно культуры конусных бокалов содержит монография К. Яжджевского. Однако автор, занимаясь главным образом восточной группой этой культуры, не дает полной картины явлений, выступающих на интересующей нас территории.

Производимые уже после окончания Второй Мировой Войны Предисторической Лабораторией Университета М. К. Склодовской в Люблине систематические исследования поселка в Кренжнице Ярой (Люблинской уезд) дали очень много новых материалов, дающих возможность прийти к несколько иным заключениям по вопросу относительно начала и хронологии культуры конусных бокалов на территории между Вислой и Бугом.

Территориальные рамы для настоящей работы намечены реками Вислой и Бугом, образующими натуральные границы с востока, запада и севера. Южную границу этой территории составляет административная граница Люблинского воеводства и отчасти политическая граница Польши.

Хронологически работа относится ко времени появления на нашей территории племени с культурой конусных бокалов т. е. со второй половины II периода неолита — по хронологии Костржевского — до конечных моментов ее существования т. е. до второй половины III периода неолита.

Работа состоит из двух частей. В первой части автор дает анализ и синтетическую обработку материала, во второй же части сам материал, причем этот последний представлен местностями в алфавитном порядке.

В отдельных главах первой части автором описаны: поселение, занятия населения, выработка орудий и керамических

изделий, погребальные обряды, а также генезис и хронология культуры конусных бокалов на территории между Вислой и Бугом.

Как показал тщательный анализ материала, те формы на упомянутой выше территории, которые можно считать типологически более примитивными, проявляют некоторые сходства с такими же формами, выступающими в восточной группе старшего периода. Те же формы, которые кажутся типологически позднейшими, имеют часто эквиваленты среди ленточных культур.

Одним из признаков, объединяющих культуру племен живущих на территории между Вислой и Бугом в одно целое с другими племенами этой же культуры, является керамика, и то не только отдельные керамические изделия, но и целые их комплексы. Прежде всего следует назвать бокалы, которые родом украшений, особенно орнаментацией краев горлышек, а также и пластическими орнаментами верхней части тулова, напоминают бокалы восточной группы старшего периода из территории Куяв и Померании (южной).

Аналогичные сходства обнаруживают некоторые бутылки с брызжей (Стоцкий Лес, кладбище „В” могила XII (II), Антополь, могила IX (5), хотя встречаются здесь тоже экземпляры, напоминающие в некоторой степени бутылки южной группы (Антополь, Бохотница). Быть может связь с восточной группой сильнее всего выступает у амфор (Антополь, Гутанов, Стоцкий Лес, Кренжница Яра, Люблин — пред. Пяски, Наленчев и т. д.) И пластический и рельефный т. назыв. лестничный орнамент имеют точные эквиваленты на территориях Куяв и Померании. Выступание, как правило, двух ушек у основания горлышка тоже, кажется, указывает на непосредственную связь этой формы с Померанией. Наконец разделение ушек вертикальной бороздкой встречается тоже и в Померании (ср. амфору из Мельзов, Кр. Ангермюнде, Укермарк). Дальнейшие сходства, хотя менее заметные из — за межгруппового характера этих керамических типов, встречаются среди посуды: резервной, решетчатой и т. п.

Наиболее ясно выступает эта связь с восточной группой (старшего периода) в погребальном обряде. У всех вскрытых на территории между речья могил имелись каменные плиты, а иногда дно могилы было вымощено камнями. Умерших хоронили преимущественно в выпрямленном положении с головой

обращенной к западу. Такой способ хоронения до сих пор не был отмечен в погребальных обрядах южной группы на территории Южной Польши.

На основании всех приведенных фактов можно выдвинуть предположение, что начала культуры конусных бокалов на территории между Вислой и Бугом следует искать в восточной группе, на территории Померании и Куяв.

В научной литературе относительно выдвинутого выше предположения встречаемся со взглядом, опубликованным еще в 1924 г. Л. Козловским, по которому на названной территории существуют две культурные группы (точнее влияния двух групп, из которых якобы возникла т. наз. „малопольская культура“) т. е. группы „велькопольской“ и силезской культуры бокалов с воронкообразным воротником. Со временем этот взгляд Л. Козловского подвергался некоторым изменениям, хотя самая идея выдвинутого предположения оставалась неизменной. Сущность вопроса „в сконденсированной“ форме изложил в последнее время (1939—1948) Ю. Костржевский в энциклопедическом издании предистории польских земель, принимая существование двух отдельных групп этой культуры, т. е. восточной (старинный период), занимающей почти всю часть воеводства варшавского, и южной, занимавшей всю остальную территорию междуречья. Эта последняя, по Ю. Костржевскому, проникла, повидимому, из Силезии и поселилась главным образом на краковских и сандомирских лессах, а отсюда перенеслась на люблинские лессы и дальше на восток на территорию Волини. Из этого видно, что Ю. Костржевский принимал существование двух групп населения, культурную дифференциацию которых объяснял разницей культурного центра, откуда как будто прибыла данная группа.

Такой взгляд относительно начала культуры конусных бокалов на описываемой территории при учете результатов последних исследований, не может удержаться.

Как было выше указано, и керамика, и погребальный обряд обнаруживают большие сходства с керамикой и погребальным обрядом восточной группы (старший период), в особенности с куявско-померанской разновидностью этой культуры; напротив, не удается заметить (за очень немногочисленными исключениями (каких — нибудь сходств — чего следовало бы ожидать — с южной группой культуры конусных бокалов,

выступающей на территории Силезии и Сандомирской области. Эти факты дают возможность сделать вывод, что племена с культурой конусных бокалов вторгнули на территорию между Вислой и Бугом непосредственно с северо-запада. По всей вероятности переправа через Вислу произошла на участке между устьем Буга и Нарева и, быть может, устьем Пилицы. На этом участке на правом берегу реки Вислы (на территории междуречья) имеем три поселенческие стоянки, а именно: Вишнево, варшавский уезд, Сивек, радзымицкий уезд и несколько дальше на восток Бржезины, варшавский уезд, где были найдены материалы (керамика), обнаруживающие большие сходства с восточной группой (старший период). Огюда племена культуры конусных бокалов передвинулись далее на юг вдоль правого берега Вислы, как свидетельствуют об этом существующие до сих пор материалы, чтобы, наконец, переправившись через реку Вепрж, поселиться на плодородных лессовых территориях. Здесь наталкиваются на (хотя немногочисленные) поселения ленточной культуры. Ленточные культуры оказали сравнительно большое влияние на культуру конусных бокалов, что проявляется во многих новых формах памятников старины. Например, появляются в большом количестве чаши с ухами, выступающими за край сосуда, причем, что очень интересно, форма сосуда напоминает бокал и его орнамент, ухо же, несомненно, является приобретением заимствованным от южных культур. Затем в изобилии здесь выступающие зоо- и антропоморфные уши тоже являются приобретением с юга, следовательно относятся к старшим культурным элементам, заимствованным младшей культурой, недавно только прибывшей.

Влиянием южных культур объясняется появление на описываемой территории предметов из кости (Антополь и Стоцкий Лес) и из рога (топор из Стоцкого Леса, кладбище „В”, могила XI (10), почти не встречаемых в восточной группе (старший период). Результатом этих же влияний следует считать некоторые предметы религиозного культа, как например глиняные миниатюры топоров из Крежницы Ярой (культура топора). Появление скорченного положения некоторых скелетов, а также обнаружение одной могилы с трупосожжением (Стоцкий Лес, кладб. „В” могила XX (14) тоже следует считать результатом влияния ленточных культур.

На основании всего выше сказанного можно прийти к заключению, что на территории между Вислой и Бугом выступает одна группа культуры конусных бокалов, проявляющая некоторую дифференциацию в материальной культуре (частично и в душевной), которую можно объяснить разницей в культурной основе, на которую пришли племена обсуждаемой культуры.

Поселения культуры конусных бокалов в северной части междуречья являются самыми ранними, самыми старшими. В южной части на лессах и черноземах они несколько моложе. Однако не следует предполагать, чтобы эта разница была слишком велика, о чем свидетельствует, между прочим, свежесть северных традиций (т. е. восточной группы, старший период). Выше выдвинутое предположение согласуется с результатами, полученными К. Яжджевским относительно хронологии восточной и южной групп. В Силезии удалось установить, что южная группа конусных бокалов — пишет автор — по крайней мере в своем начале является современной по отношению к восточной группе этой культуры. Хотя автор далее констатирует у южной группы некоторое замедление, однако это замедление не очень значительно, особенно на территориях Силезии и Южной Польши. Этот факт может служить еще одним доводом для установления, что не может быть речи о вторжении племен культуры конусных бокалов на территорию между Вислой и Бугом из Силезии и Южной Польши, так как замедление в развитии было бы тогда значительно сильнее.

Большое значение для установления относительной хронологии культуры конусных бокалов на территории между Вислой и Бугом имеют результаты исследований на кладбищах в Стоцком Лесу, которые показали, что выше упомянутая культура в определенном периоде времени была современной по отношению к культуре шаровидных амфор. На исследуемых кладбищах не констатировано ни одного случая, чтобы какие — нибудь могилы как одной, так и другой культуры, были расположены друг над другом. Дальнейшим примером этого сожительства может быть целый ряд сосудов, особенно резервных, культуры шаровидных амфор, которые формой и орнаментацией напоминают бокалы. Затем строение могил было позаимствовано от культуры конусных бокалов культурой шаровидных амфор,

которая конструирует почти идентичные могилы (несколько больших размеров), для своих умерших.

Еще одна поздненеолитическая культура, по крайней мере в определенном периоде времени, была современной с культурой конусных бокалов, а именно культура шнуровой керамики. Об этом свидетельствуют шнуровые украшения, появляющиеся на некоторых экземплярах конусных бокалов и амфор (Кренжница Яра, Стоцкий Лес, Антополь и тд.), а равно типичный для культуры шнуровой керамики фрагмент серповидной пилочки, найденный в поселке культуры конусных бокалов в Кренжнице Ярой. Некоторое значение для хронологии культуры конусных бокалов на территории нашего междуречья имеет факт появления типичного для культур палафитных поселков сосуда (Стоцкий Лес). Это тюльпановидный бокал, который проникнул здесь (повидимому как подделка) путем меновой торговли янтарем (или медью?).

Базируясь на хронологии Ю. Костржевского, следовало бы считать началом развития культуры конусных бокалов на территории между Вислой и Бугом конечный период восточной группы (старший период) т. е. вторую половину II периода неолита, а развитие и концевую фазу т. е. верхнюю границу составлял бы факт встречи этой культуры с культурой шаровидных амфор и шнуровой керамики т. е. вторая половина III периода неолита.

R É S U M É

Jusqu'ici on n'a pas consacré d'étude monographique à la culture dite à coupes forme d'entonnoir sur le territoire entre la Vistule et le Bug. Dans la littérature scientifique nous trouvons passablement beaucoup de données concernant cette culture, entre autres dans les études synthétiques sur la préhistoire de la Pologne de L. Kozłowski, de Wł. Antoniewicz et de J. Kostrzewski. Nous trouvons les données les plus complètes et les plus précieuses dans l'étude monographique sur la culture dite à coupes en entonnoir (*kultura czas lejowatych*) de K. Jażdżewski. Cette oeuvre, qui ne traite que le groupe oriental de cette culture, ne peut, par la force des choses, que donner un tableau incomplet des phénomènes observés sur ce territoire.

Les recherches systématiques faites après la deuxième guerre mondiale par l'Institut de Préhistoire de l'Université de Marie Curie-Skłodowska dans la bourgade de Krężnica Jara — arrondissement de Lublin — ainsi que sur les cimetières de Las Stocki — arrondissement de Puławy sur lesquelles est basée l'étude que voici — ont apporté beaucoup de matériaux nouveaux qui permettent de proposer une solution nouvelle du problème des origines et de la chronologie de la culture à coupes en entonnoir dans les régions situées entre la Vistule et le Bug.

Ces régions ont pour limites à l'ouest, à l'est et au nord — les fleuves: la Vistule et le Bug — au sud cette limite correspond à la limite administrative de la Voïevodie (département) de Lublin et partiellement à la frontière de l'Etat Polonais.

S'il s'agit de chronologie — cette étude comprend l'espace de temps à partir de l'apparition des tribus avec la culture à coupes en entonnoir sur nos territoires — c. à. d. à partir de la deuxième moitié de la II-ème période de l'époque néolithique — d'après la chronologie de J. Kostrzewski — jusqu'à la fin de sa durée — c. à. d. — jusqu'à la deuxième moitié de la III-ème période de l'époque néolithique.

Le livre se compose de deux parties. Dans la première on fait l'analyse des matériaux et on en donne enfin une synthèse. Dans la deuxième on présente les matériaux qu'on a enregistré d'après l'ordre alphabétique des noms des localités.

Dans les chapitres de la première partie on a traité respectivement la colonisation, les occupations de la population, la production des outils et de la céramique, les rites funèbres ainsi que la génèse et la chronologie de la culture à coupes en entonnoir sur les territoires situés entre la Vistule et le Bug.

Ainsi que l'analyse l'a démontré, les formes rencontrées sur les terrains situés entre ces deux fleuves, et que nous pouvons considérer comme plus primitives, présentent des affinités avec celles du groupe oriental d'une phase plus ancienne, tandis que celles qui semblent être ultérieures au point de vue typologique, ont des formes correspondantes parmi les cultures à céramique rubannée. C'est la céramique — qui est un des traits unifiant la culture des tribus habitant les régions entre la Vistule et le Bug et ce ne sont pas seulement des exemplaires peu nombreux qui se rencontrent ci et là, mais des ensembles de céramique.

Il faut citer en premier lieu les coupes, qui, par les motifs d'ornementation — surtout par l'ornementation des bords des cols, ainsi que par les ornements plastiques sur les parties supérieures des panses montrent des affinités avec les coupes du groupe oriental de la phase ancienne des régions de la Cujavie et de la Poméranie (du sud). On voit de pareilles affinités sur les flacons avec ornements en collerette (Las Stocki — cimetièrre „B“, tombe XII (11) Antopol, tombe IX (5), quoique nous rencontrons des exemplaires qui dénotent certaines analogies avec les flacons du groupe méridional (Antopol, Bochotnica). Nous distinguons peut-être le mieux les rapports avec le groupe oriental sur les amphores (Antopol, Gutanów, Las Stocki, Krężnica Jara, Lublin, faubourgs, Piaski, Nałęczów etc.). Aussi bien l'ornement plastique que gaufré dit — en ridelles (drabinkowy) trouvent des correspondants sur les terrains de la Poméranie et de la Cujavie. Un autre détail semble prouver des rapports étroits avec la Poméranie: ce sont les deux anses qu'on faisait à la base du col.

Enfin la séparation des deux anses par une rainure verticale (Antopol) a ses analogies en Poméranie (comparer l'amphore de Melzow, Kr. Angermünde Uckermark). Nous trouvons encore d'autres

analogies, quoique moins remarquables à cause de leur caractère moins distinct, surtout sur les récipients à réserves.

On observe mieux ces rapports avec le groupe oriental (phase ancienne) dans les rites funèbres. Toutes les tombes trouvées dans les régions de l'entre-deux-fleuves étaient couvertes d'une pierre plate, le fond de quelques-unes était de pierres. Le corps du mort était le plus souvent étendu. On tournait la tête du défunt vers l'ouest. On n'a pas observé ces traits dans les rites funèbres du groupe méridional de la Petite Pologne (Małopolska).

Ces faits nous permettent de supposer, que les origines des cultures dites à coupes en entonnoir sont à chercher dans le groupe de l'est, en Poméranie et en Cujavie. Dans la littérature qui traite ce sujet, nous rencontrons une hypothèse, énoncée par L. Kozłowski en 1924 qui admet l'existence de deux groupes de cultures (plus précisément l'influence de deux groupes qui allait faire naître ce qu'on appela la „culture de Petite—Pologne“ — *kultura małopolska*) c'est à dire du groupe de „culture de Grande Pologne“ et de la culture silésienne à coupes avec col en forme d'entonnoir. Peu à peu cette thèse de Kozłowski subit des modifications. L'essence du problème fut présentée dernièrement (1939—48) par J. Kostrzewski qui en fit une analyse succincte dans une édition encyclopédique de la préhistoire de la Pologne. L'auteur suppose l'existence de deux groupes distincts de cette culture — c. à. d. — du groupe oriental (phase ancienne) qui occuperait presque toute la voïevodie de Varsovie — et du groupe méridional qui s'étendrait sur les autres régions de l'entre-deux-fleuves. La population de ce dernier groupe est, d'après J. Kostrzewski: „...venue de la Silésie en passant par les terrains loesseux des environs de Cracovie et de Sandomierz et elle se fixa dans les régions lubliniennes et dans celles de Volhynie situées plus à l'est...“. Nous voyons donc que J. Kostrzewski supposait l'existence de deux groupes de population, dont il expliquait les différences des milieux d'où ces cultures sont issues.

Mais cette hypothèse n'a plus raison d'être après les découvertes récentes. Comme on l'a dit plus haut, la céramique ainsi que les rites funèbres dénotent des affinités profondes avec la céramique et les rites du groupe oriental (phase ancienne) surtout avec ceux des variantes (de culture) de Cujavie—Poméranie appartenant à ce groupe. Par contre il n'y a (à quelque exceptions près) aucune affinité (comme on

aurait pu espérer) avec le groupe méridional de la culture dite à coupes en entonnoir, occupant les régions de Silésie ou de Sandomierz. Ces faits nous permettent de supposer que les tribus à culture dite à coupe en entonnoir sont entrées sur le terrain entre la Vistule et le Bug du côté nord-ouest. Il est très probable que le passage de la Vistule ait eu lieu entre l'embouchure de l'affluent Bug—Narew et celle de Pilica. Sur ce terrain, on a trouvé sur la rive droite de la Vistule (sur l'entre-deux fleuves Vistule—Bug) trois bourgades — notamment Wiśniewo — arr. de Varsovie — Siwek, arr. de Radzymin et un peu plus à l'est Brzeziny, arr. de Varsovie. On y a découvert des matériaux (céramique) qui dénotent des affinités profondes avec le groupe oriental (phase ancienne). Ensuite les tribus à culture caractérisée par les coupes en entonnoir se sont dirigées vers le sud en longeant la rive droite de la Vistule — comme nous l'indiquent les matériaux dont nous disposons à l'heure actuelle — pour arriver sur les terrains loesseux après avoir traversé la rivière Wieprz. Ici, elles rencontrent des colonies (peu nombreuses d'ailleurs) à culture „rubannée“ (méridiono-morave peinte).

Les cultures du cycle de cultures à céramique „rubannée“ ont eu une grande influence sur la culture à coupes en entonnoir, ce qu'on peut observer sur les formes plus récentes de récipients, pex. on voit apparaître des gobelets avec anses dépassant le bord, et, chose curieuse, la forme du récipient tend vers la forme de la coupe ainsi que l'ornement, quant à l'anse — elle provient des cultures méridionales. De plus, les anses zoo — et anthropomorphiques qu'on rencontre ici sont aussi de provenance méridionale et appartiennent aux éléments culturels plus anciens, que la culture plus récente a assimilé après son arrivée.

C'est par les influences méridionales qu'on explique l'apparition d'objets en os (la hache trouvée à Las Stocki, cimetière „B“, tombe XI (10) très rares dans le groupe oriental (phase ancienne). On peut observer cette même influence sur les objets de culte, pex miniatures d'argile représentant des haches (culte de la hache) à Krężnica Jara. La position des cadavres (corps courbé) et l'incinération de ceux-ci (une tombe avec cadavres incinérés trouvée à Las Stocki, cimet. „B“, tombe XX (14a) sont autant de preuves de l'influence des cultures à céramique rubannée. Résumant ce que nous venons de dire nous pouvons constater que sur les terrains entre la Vistule et le Bug il y a un

groupe de culture „à coupes en entonnoir“, qui dénote une certaine différenciation de culture matérielle (et partiellement spirituelle) due aux différents substrats locaux que les tribus appartenant à ce groupe de culture ont trouvés en arrivant. Les colonies à culture caractérisée par les coupes en entonnoir, habitant la partie septentrionale de l'entre deux fleuves, constitue la couche la plus ancienne. Dans le midi, sur les terrains couverts d'humus ou de loess, elle est plus jeune. Il ne faut pas supposer que cette différence de temps soit très grande — le contraire est prouvé par la fraîcheur des traditions septentrionales. (c.à.d. du groupe oriental, phase ancienne). Donc s'il s'agit de la chronologie du groupe orientale et méridional, ces données seraient convergentes avec les résultats des études de K. Jażdżewski qui constate: „...En Silésie... le groupe méridional des coupes en entonnoir — est au moins dans ses origines, contemporain au groupe oriental de cette culture“. L'auteur remarque plus loin que le groupe méridional était en retard, mais que ce retard ne semble pas être bien grand surtout en Silésie et en Petite Pologne. C'est une preuve de plus que les tribus à culture à coupes en entonnoir n'ont pas pu venir sur nos terrains ni de la Silésie ni de la Petite Pologne, car le retard du développement serait plus grand encore. Les résultats des recherches faites sur les cimetières de Las Stocki ont une grande importance pour l'établissement de la chronologie de la culture à coupes en entonnoir dans les régions entre la Vistule et le Bug. Les recherches ont démontré que la culture en question a été, à une certaine époque, contemporaine à la culture à amphores sphériques. Sur les cimetières, où l'on a fait des fouilles, on n'a jamais trouvé de matériaux qui prouveraient que ces deux cultures se fussent superposées.

On peut encore citer comme preuve de cette coexistence une série de récipients à provisions de la culture à amphores sphériques qui, par leur forme et leur ornement rappellent les coupes. Puis il faut noter que la culture des amphores sphériques a imité la structure des tombeaux de la culture à coupes en entonnoir, en augmentant les dimensions de ceux-ci. Il y a encore une culture de la fin du néolithique qui a été, au moins pendant une certaine période, contemporaine à la culture à coupes entonnoir — et notamment celle qui est caractérisée par la céramique avec ornements à corde. Cela est prouvé par le fait qu'il y a des ornements à corde sur certains exemplaires de coupes en entonnoir et sur des amphores (Krężnica

Jara, Las Stocki, Antopol etc.). De plus on a trouvé dans la bourgade de Krężnica Jara (culture en entonnoir) un fragment de scie en forme de faucille caractéristique pour la culture à céramique avec ornements à corde. On peut encore attribuer une certaine importance, pour l'établissement de la chronologie de la culture à coupes en entonnoir, à l'apparition d'un récipient caractéristique pour les cités lacustres, et qu'on a trouvé sur les terrains entre la Vistule et le Bug (Las Stocki). Il s'agit ici de la coupe en forme de tulipe qui est parvenue ici (sans doute comme imitation d'autres semblables) avec d'autres marchandises que les étrangers auraient échangées contre de l'ambre (ou du cuivre?). En nous basant sur la chronologie élaborée p. J. Kostrzewski, il faudrait rapporter les origines de la culture à coupes en entonnoir sur les terrains entre la Vistule et le Bug à la phase finale du groupe oriental (phase ancienne) c.à.d. à la deuxième moitié de la deuxième période de l'époque néolithique. L'étape finale et la limite supérieure seraient à chercher à l'époque des contacts de cette culture avec celle à amphores sphériques et à céramique à ornement à corde, c.à.d. — dans la deuxième moitié de la III-ème période du néolithique.

SKOROWIDZ NAZWISK

- Aberg N., 174
 Antoniewicz W., 2, 24, 44, 60, 72, 103,
 104, 171, 173, 174
 Błaszczak I., 101
 Buttler W., 70, 72, 174
 Chotyński A. ks., 2, 104, 173, 174
 Czerwinka I. L., 52
 Drewko M., 130
 Ebert M., 52
 Fischer A., 80
 Frankowski J. ks., 105
 Gajewski L., 168, 174
 Grabowski T., 102
 Gross F., 4
 Gurba J., 3, 172
 Hadaczek K., 26, 174
 Jakimowicz R., 31, 174
 Jażdżewski K., 2—4, 6—8, 12—14, 16,
 18, 20, 22, 26—31, 34—42, 44,
 47—49, 54—57, 59, 60, 62, 64, 66,
 69, 70, 72, 78, 80—84, 86, 87, 89,
 100—103, 130, 168, 171, 173, 174
 Jończyk A., 131
 Karpiński J., 131
 Kopik B., 130, 131
 Kossinna G., 86, 99, 174
 Kostrzewski J., 1, 2, 8, 13, 33, 41, 46,
 70, 72, 85, 100, 171, 173, 175
 Kowalczyk J., 3, 71, 175
 Kozak J., 131
 Kozłowski L., 1, 2, 10, 42, 46, 52, 84,
 100, 101, 103, 171—173, 175
 Krukowski S., 1, 17, 18, 23, 175
 Kuła S., 131
 Lenartowicz Z., 20, 21, 175
 Majewski E., 103, 175
 Majewski K., 70, 175
 Malewski, 100
 Mieczysiński T., 4, 175
 Nasz A., 11, 175
 Nosek S., 1—3, 14, 45, 57, 68, 72, 73,
 130, 168, 171, 175
 Passek T., 68, 176
 Petersen E., 42, 176
 Podkwińska Z., 26, 52, 60, 176
 Rodzik A., 130
 Rogalski T., 80
 Salewicz K., 173, 176,
 Samsonowicz J., 12, 16, 19, 176
 Sawicki L., 88, 176
 Smoczyńska-Kujawska L., 59, 176
 Staniszewski, 103
 Stocky A., 7, 27, 29, 52, 54, 70, 72,
 75, 176
 Sulimirski T., 39, 176
 Wawrzeniecki M., 1, 32, 100, 169—171,
 173, 176
 Werner B., 172, 176
 Wiercieński H., 1, 5, 9, 78, 90—96, 99,
 100, 102, 103, 176
 Zeromski S., 169, 170
 Zurowski J., 46, 47, 50—52, 89, 176

SKOROWIDZ NAZW
GEOGRAFICZNYCH

Aibersdorf, pow. Süderdithmarschen 29

Astrawischken, pow. Darkehmen 40

Antopol, pow. Puławy 5, 7, 9—14, 16,
21, 24, 26, 28, 36, 40—42, 74—79,
86, 87, 90—100, 177

Bałtyckie morze 15, 17

Benesow, pow. Hulczin 42, 44

Bochotnica, pow. Puławy 17, 42, 44,
47, 75, 78, 100—101, 177

Brześć Kujawski, pow. Włocławek 24,
27, 81

Brzezinka, pow. Warszawa 33, 61,
62, 177

Brzeziny, pow. Warszawa 33, 34, 61,
88, 177

Brzeźniak, pow. Łobez 74

Bug 1—5, 7, 10, 16—19, 26, 28, 30,
36, 38, 40, 42, 53, 58, 63, 64, 66,
78, 82, 84—86, 88, 90

Bystra 130

Chełm 174

Chodel, pow. Lublin 86, 102, 177

Czechy 7, 27, 52, 75
52, 70

Cmielów, pow. Opatów 20, 21, 26,
52, 70

Dakowy Mokre, pow. Grodzisk 22, 67
Dąbrówka Szlachecka, pow. Warsza-
wa, 33, 177

Dębe Wielkie, pow. Mińsk Mazowiecki
177

Dęblin, pow. Puławy 3

Dobre, pow. Nieszawa 28

Dobczyn, pow. Radzymin 177

Dotrzyma, pow. Warszawa 33, 34, 177

Dratów, pow. Puławy 2

Elsnerów, pow. Warszawa 33, 34, 177

Garwolin powiat 3

Głupianka Majdan, pow. Mińsk Ma-
zowiecki 33, 61, 177

Górki, pow. Garwolin 177

Grabie, pow. Radzymin 177

Grodno 18

Gródek Nadbużny, pow. Hrubieszów 6

Grzybowice Małe, pow. Lwów 52

Gutanów, pow. Puławy 12, 16, 19, 36,
37, 42, 74, 75, 86, 102—103, 177

Hrubieszów 103, 177

Husynne, pow. Hrubieszów 21, 28,
104, 177

Irena, pow. Puławy 177

Kaliska, pow. Radzymin 177

Karczmiska, pow. Puławy 56, 57, 61,
104, 177

Karpaty 17

Kazimierz, pow. Puławy 88

Klembów, pow. Radzymin 177

Klementowice, pow. Puławy 130

Kodeń, pow. Biała Podlaska 29, 161,
177

Kopce, pow. Puławy 177

Koszyłowce, pow. Zaleszczyki 26, 70

Krakowsko-Wieluńskie pogórze 18

Kraśnicki powiat 16

Krzężnica Jara, pow. Lublin 2, 5, 8, 9,
12, 13, 15, 20—25, 29, 31—37, 39,
41—43, 45, 48—51, 53, 54, 57, 58,
61—68, 70, 72, 74, 90, 105—130, 177

Krzemionki, pow. Opatów 20

Krzywica, pow. Radzyń 177

Kujawy 34—36, 78, 84, 86

Kulakowice, pow. Hrubieszów 177

- Las Stocki, pow. Puławy 2, 6, 10—14, 16, 20—24, 26, 27, 30, 33—36, 38, 40—42, 44, 46, 47, 51—67, 69, 71—83, 85—91, 93, 95, 97, 99, 101, 103, 105, 107, 109, 111, 113, 115, 117, 119, 121, 123, 125, 127, 129, 130—168, 177
- Lelowice, pow. Pińczów 57
- Lubelska wyżyna 4
- Lublin 3, 91, 100, 129, 172
- Lublin—Piaski 86, 168, 177
- Lutynia, pow. Krotoszyn 30
- Łukcze jezioro 172
- Małopolska 87, 89
- Maslovice, Czechy 29
- Melzow, pow. Angermünde 86
- Modlnica, pow. Kraków 51
- Modryń, pow. Hrubieszów 80
- Morawy 52
- Moszna, pow. Lublin 33, 61, 62, 168—169, 177
- Nałęczów, pow. Puławy 1, 36, 40, 75, 76, 79, 86, 91, 100, 157, 159, 169—171, 177
- Narew 3, 88
- Niemcy 7
- Nieporęt, pow. Warszawa 34
- Nowosiółki, pow. Hrubieszów 14, 28, 161, 172, 177
- Nowy Młyn, pow. Włocławek 40, 72
- Olszyc, pow. Siedlce 61, 177
- Osieck, pow. Garwolin 177
- Osińskie, pow. Siedlce 61, 177
- Ostrów-Kanie, pow. Mińsk Mazowiecki 177
- Piekietko, pow. Warszawa 33, 177
- Pilica 88
- Podbiel, pow. Garwolin 177
- Polska 2, 15, 24, 26, 27, 44, 47, 82
- Pomorze 34, 36, 38, 78, 86
- Porębisko, pow. Radzymin 177
- Praha-Bohnice, Czechy 27
- Puławy, pow. Puławy 88
- Rachów, pow. Kraśnik 12, 18, 19, 84
- Radwanków, pow. Garwolin 177
- Radzymin powiat 3
- Redzyńskie, pow. Mińsk Mazowiecki 34, 61, 177
- Rejentówka, pow. Radzymin 177
- Rogoźno, pow. Lublin 172, 177
- Ruda, pow. Mińsk Mazowiecki 33, 177
- Ruda Tabulska, pow. Garwolin 33, 177
- Rudnik, pow. Łuków 172, 177
- Samorządki, pow. Garwolin 15, 33—35, 53, 61, 66, 68, 177
- San 3
- Sandomierszczyzna 86
- Siedlce powiat 3
- Siwek, pow. Radzymin 32—36, 88, 177
- Ślupia Wielka, pow. Sroda 63
- Sobibór, pow. Włodawa 177
- Sołokija 3
- Stara Wieś, pow. Mińsk Mazowiecki 29, 177
- Starogród, pow. Mińsk Mazowiecki 15, 33, 34, 61, 177
- Starogródzka Kolonia, pow. Mińsk Mazowiecki 177
- Stary Brześć, pow. Włocławek 84
- Stok, pow. Puławy 177
- Strzelce, pow. Puławy 177
- Strzyżów, pow. Hrubieszów 177
- Sułowiec, pow. Zamość 32, 33, 35, 163 173, 177.
- Suraż 18
- Szlachcin, pow. Sroda 12, 18
- Szymborze, pow. Inowrocław 44
- Śląsk 85, 86, 89
- Śląsk Dolny 82
- Świder, pow. Warszawa 33, 177
- Świdry Małe, pow. Warszawa 177
- Świdry Nowe, pow. Warszawa 33, 177
- Tanew 3
- Tarchomin, pow. Warszawa 33, 177
- Trawy, pow. Węgrów 177
- Trzcinec, pow. Puławy 2, 173
- Tul, pow. Węgrów 177

Uchanka, pow. Hrubieszów 29, 165, 177
 Uścitug, pow. Hrubieszów 3

Warszawa 3, 100, 104, 172—174
 Warszawa—Grochów II, pow. Warszawa
 wa 61, 177

Warszawa powiat prawobrzeżny 3
 Wawer—Miłosna, pow. Warszawa 35,
 177

Węgrów, pow. Węgrów 33—35, 177

Węgrów powiat 3

Wieprz 4, 17, 88

Wisła 1—5, 10, 16—19, 26, 28, 30, 36,
 38, 40, 42, 53, 58, 63, 64, 66, 78,
 82, 84—86, 88, 90, 130

Wiśniewo, pow. Warszawa 32, 35, 66,
 88, 177

Witanki, pow. Węgrów 173, 177

Władzin, pow. Mińsk Mazowiecki 177

Włodawa powiat 28

Wolyń 7, 17, 18, 20, 85

Zamkowa Wólka, pow. Białystok 55

Zawichost, pow. Sandomierz 88

Zmijowiska, pow. Puławy 2, 173, 177.

S P I S Z E C Z Y

Wstęp	1
Część 1	
Ogólna charakterystyka terenu	3
1. Osadnictwo	4
2. Zajęcia ludności	7
3. Produkcja	
Wyroby krzemienne	
a) siekierki	19
b) dłutka	21
c) tłuki	23
d) drobne przedmioty krzemienne	23
Wyroby z rogu i kości	26
Topory bojowe	28
Ceramika	
Uwagi ogólne	30
czasze lejewate	32
amfory	36
flaszki z kryzą	39
czasze tulipanowate	42
kubki	44
czerpaki	51
dzbany	53
dzbanuszki	54
naczynia baniaste	56
naczynia sitowate	58
naczynia zasobowe	61

inne formy ceramiczne	64
prześliki	66
plastyka figuralna	68
Ozdoby	74
4. Obrządek pogrzebowy	
a) groby	75
b) rytuał pogrzebowy	78
c) wyposażenie	83
5. Geneza i chronologia	84

Część II

Materiały.

1) Antopol, pow. Puławy	90
2) Bochotnica, pow. Puławy	100
3) Chodel, pow. Lublin	102
4) Gutanów, pow. Puławy	102
5) Hrubieszów, pow. Hrubieszów	103
6) Husynne, pow. Hrubieszów	104
7) Karczmiska, pow. Puławy	104
8) Krężnica Jara, pow. Lublin	105
9) Las Stocki, pow. Puławy	130
10) Lublin — przedm. Piaski, pow. Lublin	168
11) Moszna, pow. Lublin	168
12) Nałęczów, pow. Puławy	169
13) Nowosiółki, pow. Hrubieszów	172
14) Rogoźno, pow. Lublin	172
15) Rudnik, pow. Łuków	172
16) Strzyżów, pow. Hrubieszów	172
17) Sułowiec, pow. Zamość	173
18) Witanki, pow. Węgrów	173
19) Zmijowiska, pow. Puławy	173
20) Miejsc. nieznaną, pow. Włodawa	174
Literatura	174
Spis stanowisk kultury czasz lejonatych na mapie	177
Резюме	178
Résumé	184
Skorowidz nazwisk	190
Skorowidz nazw geograficznych	191
Mapa	